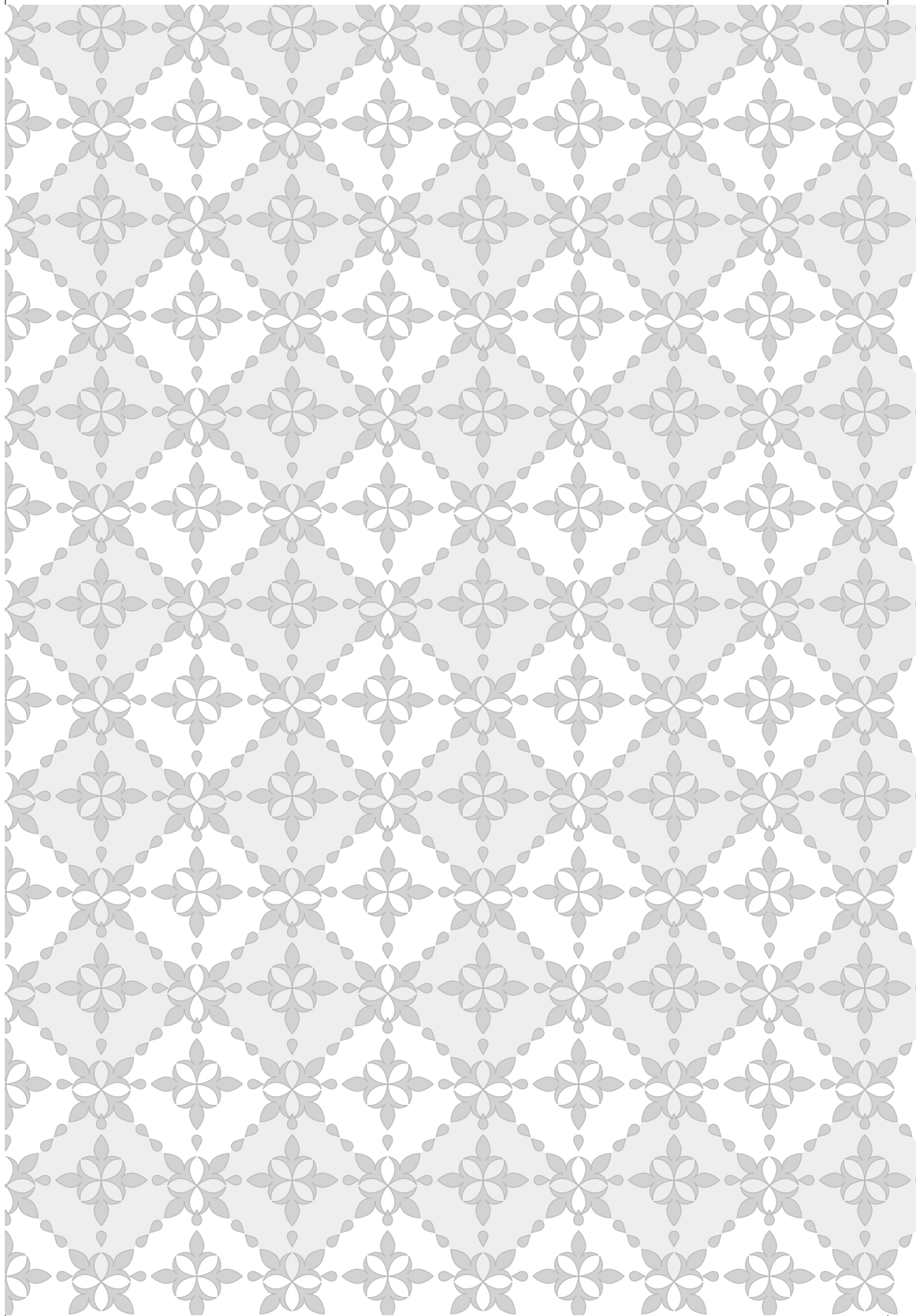

אהלי הלכה

הלכות סוכות

אהלי הלכה

הלכות סוכות מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

תשרי תשפ"ה

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב אליעזר יצחקי

מערכת:

הרב בן ציון משה אלגאזי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון: 'שפה ברורה' 054-4852279

איורים: דולב חיים מסורי 054-9146692

תמונות: אברהם צחור 052-5533215

בהוצאת מכון התורה והארץ

ת.ד. 8 ניצן (כפר דרום תובב"א)

מיקוד 7928700

טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055

אתר: www.toraland.org.il

דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

לע"נ

אבינו מורנו היקר

רמי בן דוד

בן יששכר ושפרה ז"ל

אוהב התורה והארץ

בכל ליבו, נפשו וממונו

מוקיר רבנן ותלמידיהן

נלב"ע בי"ז באב תשע"א

תנצב"ה

"והעלה ארוכה ומרפא"

לרפואת

עופר בן יוחנה הי"ו

בתוך שאר חולי עמו ישראל

לזיכרון עולם בהיכל ה'

ספר זה מוקדש לזכרו ולעילוי נשמתו
של עטרת ראשי, אבי, מורי ורבי

ר' נסים ב"ר יהודה ומרים צוריאל זצ"ל

איש צנוע, מוקיר רבנן, שקבע עתים לתורה
מתלמידי הכולל באלקנה ומלמד בכולל בראש-העין

נלב"ע בכ"ח בתשרי התשע"א
תנצב"ה

לזכותה, הצלחתה ואריכות ימיה של
אמי מורתי, מנשים באהל תבורך

מרת שושנה צוריאל תחי'
בת מורי יוסף חסן ולוזה אחרק

שתיבדל לחיים טובים וארוכים
יאריך ה' ימיה בטוב ושנותיה בנעימים
ותזכה לרפואה שלמה, לבריאות איתנה
ולרוב נחת, אכ"ר

נדבת בנם זבדי יצ"ו

המקום ברוך הוא יפתח לבו לתלמוד תורתו,
ימלא כל משאלות לבו לטובה ויצליח דרכיו, אכ"ר

תוכן העניינים

מכתב ברכה.....17

הקדמה.....19

מבוא חג הסוכות - זמן שמחתנו.....21

בניית הסוכה וכשרותה

פרק א בניית הסוכה ודפנותיה.....29

פרק ב 'לבוד'.....36

פרק ג הצמדת הדפנות לסכך ולקרקע.....40

פרק ד 'עומד מרובה על הפרוץ', 'צורת הפתח' ו'פסל היוצא מהסוכה'.....45

פרק ה דיני הסכך.....51

פרק ו סוכה תחת בית או תחת עץ.....66

פרק ז ישיבה בסוכה תחת סכך פסול ותחת אוויר.....68

פרק ח אוויר או סכך פסול המשוכים לאורך הסוכה או לרוחבה.....71

פרק ט פרגולה.....75

פרק י נוי סוכה.....78

מצוות הישיבה בסוכה

פרק יא	מצוות הישיבה בסוכה	81
פרק יב	ברכת "לישב בסוכה"	99
פרק יג	המצווה לאכול פת בסוכה בליל יום טוב ראשון	110
פרק יד	פטור מצטער וחולה מן הסוכה	119
פרק טו	פטור הולכי דרכים ועוסקים במצווה מסוכה	125

דיני ארבעת המינים

פרק טז	מצוות נטילת ארבעת המינים	129
פרק יז	דיני לולב	139
פרק יח	דיני הדס	151
פרק יט	דיני ערבה	157
פרק כ	דיני אתרוג	161
פרק כא	איגוד הלולב ומיניו	178
פרק כב	ארבעת המינים - הברכה והנענועים	184
פרק כג	דיני ארבעת המינים בחול המועד	195

ימי החג

פרק כד	חול המועד	201
פרק כה	הושענא רבה	207
פרק כו	שמיני עצרת - שמחת תורה	218
הערות למעיין		228

תוכן מפורט

17..... מכתב ברכה

19..... הקדמה

21..... מבוא **חג הסוכות - זמן שמחתנו**

שמחה יתרה בסוכות • שמחה בשפע החקלאי • שמחה בהשגחת
ה' על עמו • שמחה בכפרת העוונות • שיאה של שמחת החג -
בעצם היותנו עם ה'

בניית הסוכה וכשרותה

29..... פרק א **בניית הסוכה ודפנותיה**

בניית הסוכה וזמנה • מספר הדפנות • גובה הדפנות ואורכן •
הצמדת הדפנות זו לזו • דפנות שלמות • דפנות בד

36..... פרק ב **'לבוד'**

מחיצת שתי ומחיצת ערב • סוכות שיש להן מחיצות בד וקורות
ערב • מחיצת שתי וערב

40..... פרק ג **הצמדת הדפנות לסכך ולקרקע**

הצמדת הדפנות לסכך • 'דופן עקומה' • לבוד ודופן עקומה •
'גוד אסיק' • לבוד וגוד אסיק • גוד אסיק ודופן עקומה • הצמדת
הדפנות לקרקע

45..... פרק ד **'עומד מרובה על הפרוץ', 'צורת הפתח' ו'פסל היוצא מהסוכה'**

עשיית סוכה שחלק מדפנותיה פרוצות • 'עומד מרובה על הפרוץ'
• 'צורת הפתח' • 'פסל היוצא מהסוכה'

- פרק ה דיני הסכך 51.....
 החומרים הכשרים לסיכוך והפסולים לכך • שברי כלי עץ • מחצלת
 • סיכוך בנסרים • סכך שעליו נושרים • סכך גזול • דין 'מעמיד' •
 העמדת הסכך בדבר הפסול לסיכוך מדרבנן • סכך ראוי - שכוכבים
 נראים דרכו • סוכה שחמתה מרובה מצלתה • נתינת הסכך לאחר
 עשיית הדפנות • סוכה שנעשתה שלא לשם החג • סוכה שנעשתה
 שלא לשם צל
- פרק ו סוכה תחת בית או תחת עץ 66.....
 סוכה תחת בית • סוכה תחת עץ
- פרק ז ישיבה בסוכה תחת סכך פסול ותחת אוויר 68.....
 ישיבה בסוכה תחת סכך פסול • ישיבה בסוכה תחת אוויר • ישיבה
 בסוכה תחת סכך שחמתו מרובה מצלתו
- פרק ח אוויר או סכך פסול המשוכים לאורך הסוכה או לרוחבה 71.....
 אוויר המשוך לאורך הסוכה או לרוחבה • סכך פסול המשוך לאורך
 הסוכה או לרוחבה • שינה תחת שולחן בסוכה
- פרק ט פרגולה 75.....
- פרק י נוי סוכה 78.....
 המצווה לקשט את הסוכה • תליית קישוטים בסכך הסוכה •
 שימוש בקישוטי הסוכה

מצוות הישיבה בסוכה

- פרק יא מצוות הישיבה בסוכה 81.....
 מצוות סוכה וייחודה • טעם מצוות סוכה • זמנה של מצוות
 הסוכה בחודש תשרי • קדושת הסוכה • כוונה במצוות סוכה •
 הזמנת האושפיזין • מצוות סוכה לנשים ולקטנים • קביעת הסוכה
 כדירת קבע והבאת כלים נאים אליה • כבוד הסוכה • דברים שרצוי
 לעשותם בסוכה ודברים שחובה לעשותם בה • אכילת קבע •
 אכילת עראי • קביעת סעודה על מאכלים שדרך לאוכלם לשובע •
 שתייה מחוץ לסוכה • אכילת מאכלים שונים מחוץ לסוכה תוך כדי
 אכילת הקבע בסוכה • שינה בסוכה • לימוד תורה ותפילה בסוכה •
 הבדלה

פרק יב ברכת "לישב בסוכה".....99

ברכה לפני אכילה בסוכה • ברכה על אכילת פת בשיעור של יותר מכביצה • ברכת "לישב בסוכה" בעמידה או בישיבה • ברכת "לישב בסוכה" בקביעת סעודה על מיני מזונות • אכילה של מעט מיני מזונות המצטרפת לשהייה בסוכה, ואכילה בחבורה • ברכת "לישב בסוכה" על מאכלים שאינם עשויים מחמשת מיני דגן • ברכה על לימוד, שינה ושהייה בסוכה • הדעה שלפיה יש לברך על השהייה בסוכה • ישיבה מתמשכת בסוכה • יציאה מן הסוכה הנחשבת הפסק • ברכת "לישב בסוכה" אחר שינוי מקום • השוכח לברך "לישב בסוכה"

פרק יג המצווה לאכול פת בסוכה בליל יום טוב ראשון.....110

מצוות אכילת כזית פת בסוכה ומקורה • אכילת כזית פת בסוכה לנשים ולקטנים • כוונה במצוות אכילה בסוכה • שיעור האכילה • משך זמן האכילה • אכילת הפת ללא תיבול • קיום המצווה כאשר יורד גשם • אכילה בערב סוכות ברבע האחרון של היום

פרק יד פטור מצטער וחולה מן הסוכה.....119

דין "מצטער פטור מן הסוכה" • פטור 'מצטער' כאשר אפשר להינצל מן הצער • בניית הסוכה במקום שאינו כרוך בצער • חזרה לסוכה כאשר הצער פוסק באמצע סעודה או שינה • גשם בסוכות ויציאה מהסוכה מחמתו • פטור חולה מן הסוכה • פטור משמשי החולה מן הסוכה

פרק טו פטור הולכי דרכים ועוסקים במצווה מסוכה.....125

פטור הולכי דרכים מסוכה • מצוות סוכה ליוצאים לטייל • אכילה בסוכה לאדם הנמצא במקום עבודתו • פטור עוסק במצווה מן הסוכה

דיני ארבעת המינים

פרק טז מצוות נטילת ארבעת המינים.....129

המצווה מן התורה • טעמי המצווה • זמן קיום המצווה • איסור נטילת לולב בשבת • נוי המצווה • דין 'לכם' • מצוות נטילת לולב לנשים • נטילת לולב לקטן • הקניית המינים לקטן לשם קיום המצווה • נטילת לולב בסוכה • איסור אכילה לפני קיום המצווה

- פרק יז דיני לולב** 139.....
 לולב - "כפת תמרים" • אורך שדרת הלולב • לולב עקום • לולב שנחלקה בו התיומת • לולב שנקטם ראשו • לולב סדוק ('הימנק') • לולב המכוסה ב'קורה' • לולב שעליו עקומים כזיגוג • לולב שעליו העליונים כפופים • לולב שעליו נפרדו • לולב יבש • לולב מדקל קנרי • בדיקת הלולב בעת קנייתו
- פרק יח דיני הדס** 151.....
 הדס - "ענף עץ עבת" • הדס משולש • הדס שרובו משולש • מספר ההדסים וגודלם • הדס שעליו התייבשו • הדס קטום • בדיקת ההדס בעת קנייתו • הרחת ההדס
- פרק יט דיני ערבה** 157.....
 ערבה - ערבי נחל • מספר הערבות וגודלן • ערבה שעליה נשרו או התייבשו או נקטם ראשה • הידור בערבה • בדיקת הערבה בעת קנייתה
- פרק כ דיני אתרוג** 161.....
 אתרוג - "פרי עץ הדר" • גודל האתרוג • אתרוג ירוק • אתרוג מורכב • שינוי מראה • שינוי מראה בחלק העליון של האתרוג • 'בִּלְטָלָךְ' (עלים) • אתרוג חסר • פיטם • ניטל העוקץ • אתרוג עקום • בדיקת האתרוג בעת קנייתו • הרחת האתרוג בימי החג
- פרק כא איגוד הלולב ומיניו** 178.....
 איגוד הלולב - נוי מצווה • דרך איגוד הלולב ומיניו • איגוד הלולב בקשר גמור • איגוד הלולב ומיניו ביום טוב • איגוד הלולב לבדו
- פרק כב ארבעת המינים - הברכה והנענועים** 184.....
 ברכת "על נטילת לולב" • נענוע ארבעת המינים
- פרק כג דיני ארבעת המינים בחול המועד** 195.....
 נטילת המינים בחול המועד - מצווה מדברי חכמים • קולות בנטילת ארבעת המינים בחול המועד • דיני ארבעת המינים בחול המועד • טבלה מסכמת

ימי החג

פרק כד חול המועד.....201

אמירת הלל • אמירת ההושענות • שבת חול המועד • מגילת קהלת
• שמחת בית השואבה

פרק כה הושענא רבה.....207

יום הושענא רבה ועניינו • מנהגי הושענא רבה • הקפת הבימה
שבע פעמים • נטילת הערבה וחביטתה • דיני נטילת הערבה
• נטילת ערבה לנשים וילדים • פירוק הסוכה והוצאת הרהיטים
ממנה • פרידה מהסוכה

פרק כו שמיני עצרת - שמחת תורה.....218

שמיני עצרת וענינו • מנהג ההקפות • קריאת התורה • תפילת
"יזכור" • אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם" • איסור ישיבה
בסוכה בשמיני עצרת • הקפות שניות • אסרו חג

הערות למעיין.....228

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתובתן ב"אהלי הלכה"

שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

יישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת שכל מי
שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין במקור וללמוד
על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה, שצעירים מסתמכים על
זקנים, וזקנים על זקנים מהם. כולם רואים את עצמם אחראים
להמשך רצוף של התורה, מסיני ועד לעתיד לבוא.

יישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את עמל
תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה למעשה,
לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מיילי דמיטב. ה' יסייע
בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה ולהאדיר.

כעתירת

הרב יעקב אריאל

רמת גן

הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבנו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמדה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפייהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפנייהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש גם ללמד את טעמה של כל הלכה.

בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הראשונים על הלכות חנוכה, פורים, פסח, מועדי אייר, ספירת העומר, בין המצרים וימים נוראים, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרך זה, השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם – מרן השלחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה, "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמ' 132), מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחרינו נטו מפסקיו, או במקרים שבהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות שבהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורנו ורבנו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו ההלכה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בבחינת מוסיף והולך, להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

מבוא

חג הסוכות - זמן שמחתנו

שמחה יתרה בסוכות

חג הסוכות הוא זמן שמחה, ובו יושבים ישראל בסוכות, נוטלים את ארבעת מיניהם ושמחים לפני ה' שבעת ימים. על שמחת החג צוינו בתורה שלוש פעמים, יותר מכל חג אחר, והוא אף החג היחיד המכונה בתפילה "זמן שמחתנו". וכן מעיד הרמב"ם כי בזמן המקדש הייתה בחג הסוכות שמחה יתרה, בשמחת בית השואבה: "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתירה שנאמר 'וְשִׂמְחָתֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים"¹. ונשאלת השאלה, מה עניינה של השמחה הגדולה בחג זה, ממה היא נובעת ומדוע צוינו בה יותר מאשר בכל חג אחר?

שמחה בשפע החקלאי

בפשטות ניתן לומר כי זמנו של חג הסוכות בתקופת האסיף, הוא הגורם. חג סוכות נקרא בתורה גם "חג האֶסֶף"², שכן בתקופה זו של השנה אדם מכניס לביתו את היבול החקלאי שגדל בחודשי הקיץ. זמן זה הוא זמן של שמחה לאדם בפירות עמלו, לאחר שזרע, עמל והשקיע במשך כל השנה כולה. אמנם גם בפסח – חג האביב, ובשבועות – חג הקציר, שמח האדם

1. ויקרא כג ט. רמב"ם סוכה ח יב.

2. שמות כג טז.

בתבואה ובפירות האילן, אך כל עוד גידולם לא הושלם והם לא הוכנסו הביתה, אין שמחתו שלמה כיוון שהתבואה והפירות עלולים עוד להיזק. רק בחג הסוכות, כאשר אדם אוסף את יבול השנה ומכניסו לביתו, לא נשארים כל דאגה וכל חשש בליבו, ושמחתו היא שמחה שלמה³.

השמחה של אדם בזמן האסיף היא שמחה אנושית טבעית בפירות עמלן, אך התורה מדריכה את האדם מישראל כיצד לשמוח שמחה טבעית טהורה וקדושה. המצוות המיוחדות לחג, מצוות סוכה ומצוות נטילת ארבעת המינים, מבטאות את דרך השמחה הראויה לאדם מישראל – דרך של הכרת טובה לנותן השפע על כל הטוב, שמחה "לפני ה'" – לשם ה' ולכבודו, ושמירה מוסרית בעת שמחתו של האדם בהתעצמותו החומרית.

דווקא בעת שמכניס האדם את תבואתו ופירותיו הביתה, מצווה הוא לשבת בסוכה. מטרת הישיבה בסוכה היא "למען ידעו דרתיכם פי בספות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים"⁴, ונחלקו רבותינו התנאים מה היו "ספות" אלו: לדעת רבי אליעזר הכוונה היא לענני הכבוד, ואילו לדעת רבי עקיבא היו אלו סוכות ממש⁵. הרשב"ם נותן טעם למצוות סוכה על פי דעת רבי עקיבא, שהסוכות במדבר היו סוכות ממש. לדבריו, זיכרון הישיבה בסוכות עראי במדבר מביא כל אדם להודאה לה' באוספו את תבואתו הוא, ולענווה ביחס למקור השפע שזכה לו. כאשר זוכר האדם את הליכת ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה, ואת ישיבתם בסוכות עראי – הוא נותן תודה לה' שנתן לישראל נחלה ובתים מלאי כל טוב, שבירך את מעשי ידיו וזיכה אותו בשפע חקלאי, ואינו טועה לחשוב כי כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה⁶.

לדעת הרמב"ם, אף מצוות נטילת ארבעת המינים מבטאת את השמחה והכרת הטובה לה' על השפע שזכו לו בארץ ישראל. לדבריו, בנטילת ארבעת

3. עיין פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) חלק ב עמ' 458, בכור שור ויקרא כג לט.

4. ויקרא כג מב-מג.

5. סוכה יא ב.

6. רשב"ם ויקרא כג מג.

המינים מבטאים ישראל את שמחתם על יציאתם מן המדבר – שהוא מקום שממה חסר מים שאין עצים וצמחים גדלים בו, ועל כניסתם לארץ – שהיא מקום עצי פרי ונהרות. ולזיכרון חסד אלוקי זה, הם לוקחים את הנאה שבפירות (אתרוג), את בעל הריח הטוב (הדס) ובעל העלים הנאים (לולב), ואת הנאה שבעשבי השדה (ערבה) – ושמחים איתם לפני ה'. דווקא ארבעה מינים אלו נבחרו, כיוון שהם מורים בתכונותיהם על השפע והטוב שזכינו להם בארץ ישראל: ראשית, אלו הם מינים שמצויים הרבה בעונת האסיף ולא קשה להשיגם, ושנית, חלקם נאים במראם ובחזותם, וכן חלקם בעלי ריח טוב⁷.

נטילת ארבעת המינים אף באה לשמור על האדם מהידרדרות מוסרית שעלולה לבוא בעקבות השפע החומרי שזכה לו. לדעת ספר החינוך, כדי שהשפע החומרי בזמן האסיף לא יגרום לאדם להימשך אחר החומר, לזנוח את יראת השמים ולשכוח כי שמחתו צריכה להיות לשם ה' ולכבודו, צוו ישראל ליטול את ארבעת המינים, שהם משמחי לב רואיהם, ולשמוח איתם לפני ה'. בכך יזכרו כי כל שמחתם בפירות עמלם וכל השפע שזכו לו צריכים להיות לשם ה' ולכבודו⁸.

שמחה בהשגחת ה' על עמו

מעבר לשמחה הטבעית הטהורה של האדם מישראל ביבולו החקלאי ובהכרת הטוב שלו לנותן השפע על הארץ הטובה, באה השמחה בחג הסוכות מצד הביטחון בה' המתעצם בחג זה. כאמור, נחלקו רבותינו התנאים מה היו הסוכות שבהן ישבו בני ישראל בצאתם ממצרים, ולדעת רבי אליעזר, הכוונה היא לענני הכבוד שהקיפו את ישראל במדבר. כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר, מקום צייה ושממה, היה ה' עמם, סיכם בענני כבוד ודאג שלא יחסרו דבר. לא רק לצורכי הקיום

7. מורה נבוכים חלק ג סוף פרק מג.

8. ספר החינוך פרשת אמור מצווה שכד.

הבסיסיים כאוכל ושתיה דאג להם ה', אלא גם להגנה מקור הלילה ומחום היום, אף שלא היו הכרחיים לקיומם.⁹ ענני הכבוד מלמדים על אהבת ה' לישראל עמו, ומוכיחים כי ה' משגיח על הדבקים בו.¹⁰ יתרה מכך, הם מלמדים כי השגחת ה' על עמו ואהבתו להם אינן ברות שינוי, שכן ענני הכבוד שבו וסוככו על ישראל אף על פי שחטאו בעגל, להורות שהשגחת ה' ואהבתו לא סרו מעם ישראל.¹¹

ואם כן, מצוות סוכה הנעשית זכר לענני הכבוד מעוררת את האדם להאמין בהשגחת ה' ובאהבתו הנצחית לבניו. כאשר אנו יושבים בסוכה וזוכרים את ענני הכבוד שהקיפו אותנו, אנו מתעוררים להכיר בהשגחת ה' על עמו ישראל, ומתוך כך אנו שמים מבטחנו בה' ושמים בישועתו הוודאית.

ואכן, שמחה שלמה יכולה להיות רק כאשר האדם בוטח בה' בשלמות. כאשר אדם מרגיש שהוא נתון בידי עצמו והוא השולט ומנהל את חייו, אזי קשה לו לשמוח שמחה אמיתית, כיוון שבאמת אין הוא יודע מה ילד יום ומה צפוי לו. אך כאשר אדם מרגיש שהוא נתון בידי ה', וה' מנהל את עולמו בחסד וברחמים, אוהב את עמו, חפץ בטובתם ומשגיח עליהם – אז יכול האדם לשמוח. כאשר הוא יושב בסוכה וחוסה ב'צילא דמהימנותא' (צל האמונה), לבו בטוח בה' והוא מתמלא שמחה ושלווה נפש עצומה, שדבר אינו יכול לה. וכך אומר רבי צדוק הכהן מלובלין: "השמחה האמתית היא השמחה בה'... כי השמחה היא שלווה הלב בלי שום דאגה, ודבר זה אי אפשר רק למי שנכון לבו בטוח בה' שבידו להושיע לנו, ואין שום דבר שנדאג עליו ושלא נקוה עליו לתשועת ה', ומי שבטוח במבטח כזה יוכל להיות בשלוה האמתית. וזהו ענין חג הסוכות שהוא זמן השמחה, היינו מצד 'כי בסוכות וגו'', שהוא החסיון בצל ה'".¹²

9. ראש דוד לחיד"א תחילת פרשת אמור.

10. רלב"ג ויקרא פרק כג פסוקים כא-כד.

11. ערוך השלחן אורח חיים סימן תרכה סעיף ה.

12. דובר צדק (מהדורת תשס"ח) עמ' 117.

שמחה בכפרת העוונות

השמחה בחג הסוכות היא אפוא שמחת האדם בשפע שזכה לו והכרת הטובה לנותן השפע, וכן היא שמחת הבוטח והחוסה בצל ה', ומאמין בהשגחתו. שני אלו באים מצד היותו של חג הסוכות – החג שחותם את המהלך של שלושת הרגלים: פסח, שבועות וסוכות. זאת, הן בהיותם חגים שהם זכר ליציאת מצרים, לקבלת התורה ולהשראת שכינה, והן בהיותם חגים 'חקלאיים', המציינים את האביב, הקציר והאסיף. אמנם שונה הוא חג הסוכות מחג הפסח ומחג השבועות במספר האילים והכבשים שמקריבים בו במקדש. בפסח ובשבועות מקריבים איל אחד ושבעה כבשים¹³, ובסוכות מקריבים מספר כפול של אילים וכבשים: שני אילים, וארבעה עשר כבשים¹⁴. הטעם לכך הוא שחג הסוכות הוא חג כפול: הוא חג שחותם את מערכת קדושת הזמן של שלושת הרגלים, והוא גם חותם את מערכת קדושת הזמן של הימים הנוראים¹⁵. ומצד היותו חותם את מערכת חגי תשרי, יש בו סיבה נוספת לשמחה יתרה.

בימים הנוראים נידונים ישראל ואומות העולם לפני ה', ובכל שנה מתחדשת בחירת ה' בעם ישראל, ודבר זה מתגלה בחג הסוכות¹⁶. כך אמרו חכמים: "ישראל ואומות העולם נכנסים לפני הקב"ה לדין ביום הכפורים ואין אנו יודעין מי מנצח. משל למה הדבר דומה, לשני בני אדם שנכנסו לדין לפני המלך, דן המלך אותם ולא היו יודעים הבריות מי ניצח לחברו, אמר המלך כל מי שהוא יוצא ובידו אגין (-כידון) הווי יודעים שהוא ניצח, כך ישראל ואומות העולם נכנסים לדין ביום הכפורים ואין הבריות יודעים מי ניצח, אמר הקדוש ברוך הוא, טלו לולביכם בידכם, שידעו הכל שאתם זכיתם בדין,

13. במדבר פרק כח פסוק יט ופסוק כז.

14. במדבר כט יג.

15. פחד יצחק ראש השנה מאמר י' אות א, ודבר יעקב (שטיינהויז) פסחים קונטרס המועדים עמ' קכח.

16. שפת אמת לסוכות תרס"ד ד"ה זמן שמחתנו.

לפיכך כתיב 'וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן'¹⁷.

זאת ועוד, כל תהליך התשובה שעשו ישראל בימי התשובה, והמחילה והכפרה שזכו להן על עוונותיהם ביום הכיפורים, מביאים לשמחה גדולה ורבה יותר מאשר בכל חג אחר. ביום הכיפורים בימי צאתנו ממצרים התכפר לעם ישראל עוון העגל, ומאז בכל שנה ושנה מכפר ה' על עוונותיהם של ישראל. ועל כן בימים אלו מתמלא הלב שמחה רבה והודאה עצומה לה' על הכפרה והסליחה, על טובותיו ונפלאותיו¹⁸.

אמנם שמחת חג הסוכות אינה רק תוצאה מכפרת העוונות, אלא היא פסגת עבודת ה', והתכלית של כל עבודת הימים הנוראים. השמחה של האדם בעבודת ה', ההזדהות שלו עם רצון ה' והחפץ לעובדו בלב שלם, הם המבוקש ממנו בעבודת ה'. כאשר האדם עומד בחטאיו, החטאים והעוונות מחלישים את רצונו הטוב ומרחיקים אותו מן ההזדהות עם רצון ה' ומן השמחה בו. ואילו התשובה מן החטא, חשבון הנפש ותיקון הקלקולים משיבים את האדם אל רצונו הטוב האמיתי ומחזירים אותו למצב שבו הוא מסוגל לעבוד את בוראו מתוך שמחה, מתוך רצון והזדהות, ובשיתוף כל כוחות החיים במלואם. בחג הסוכות, לאחר שנטהר מן החטאים והעוונות, שמח עם ישראל באלוקיו, בתורתו, במצוותיו ובעשיית רצונו, ובכך משלים את תשובת הימים הנוראים ומביא אותה אל תכליתה – "נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בָּךְ"¹⁹.

שיאה של שמחת החג - בעצם היותנו עם ה'

שמחות רבות מתאחדות בחג הסוכות – שמחת האוסף תבואתו ופירותיו ומכיר טובה לה' על השפע ועל הארץ הטובה, שמחת הבוטח בהשגחת ה' וחוסה בצל השכינה, ושמחת הנקי מעוון ושב אל אלוֹקיו בתשובה שלמה.

17. ויקרא כג ט. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת אמור אות יח.

18. בכור שור ויקרא כג טז, דרשות ר"י אבן שועיב דרשה ליום ראשון דסוכות ד"ה ויש לשאול.

19. שיר השירים א ד. עיין שיחות לספר דברים לגר"א נבנצל שליט"א שיחה י עמ' צג.

כל מצווה בחג זה – הישיבה בסוכה, ארבעת המינים, ההלל ועוד – מביאה לשמחה רבה, בעשייתה ובטעמיה. אך בסיום החג מתגלים שיא השמחה ותכליתה.

היום האחרון של חג הסוכות הוא יום הושענא רבה, הנקרא גם 'יום ערבה', ובו נוטלים גם את הערבה לבדה ואף חובטים בה²⁰. ויש שכתבו שחובטים את הערבה כדי להרבות בשמחה²¹. הערבה מרמזת דווקא על הריקנים שבישראל, שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים, ונשאלת השאלה, מהו עניינה של השמחה דווקא בערבה בסיום החג ובשיאו? השפת אמת משיב על כך ואומר כי השמחה דווקא בערבה, המבטאת את הריקנות מתורה וממצוות, מורה כי **"בני ישראל שמחין בנקודה זו שנטבע בהם מצד הבריא, (יותר) ממה שזוכין על ידי מעשיהם"**²². שמחה רבה יש בכל לימוד ובכל מעשה של מצווה שאנו זוכים להם, אך שיא השמחה אינה באה מצד מעשינו ובחירתנו הטובה, אלא מצד מה שה' שם בנו. שיא השמחה היא בעצם הטבע הישראלי שלנו, בעצם הנשמה האלוקית של עם ישראל. הדבקות של עם ישראל באלוקיו היא דבקות שקיימת בהם בטבעם, כך הם נוצרו – **"בָּנִים אֲתֶם לַה' אֱלֹהֵיכֶם"**²³. לכן שמחים אנו דווקא בערבה, הרומזת לאלו שכל מה שיש בהם הוא רק סגולת ישראל, בלא שום מעשים. זוהי שיא השמחה המתגלה בחג הסוכות – שמחה בבחירת ה' בנו ובהיותנו בנים לה', שמחה שאינה תלויה בדבר אלא היא נצחית ועומדת לעד²⁴.

ביושבנו בסוכה וארבעת המינים בידינו, נודה לה' על כל הטוב, נחסה בצילו ונשמח בעבודתו, ועל כל אלו נשמח שמחת עולם על היותנו בנים למקום, ודבקים בו דבקות נצח.

20. עיין פרק כה.

21. לבוש תרסד ג.

22. שפת אמת לסוכות שנת תרל"ד ד"ה מצוות ערבה.

23. דברים יד א.

24. עיין שיחות הרב צבי יהודה, סגולת ישראל עמ' 162.

פרק א

בניית הסוכה ודפנותיה

בניית הסוכה וזמנה

מצווה על האדם לבנות את הסוכה בעצמו, שכן כלל בדינו: 'מצווה בו יותר מבשלוחו'¹. זאת כיוון שעל ידי קיום המצווה בגופו, האדם מתקן את גופו ונעשה כלי מוכן לקבלת אור וקדושה².

המדקדקים מתחילים בבניית הסוכה מיד במוצאי יום הכיפורים, כדי ללכת מחיל אל חיל ולהתחיל את השנה בדבר מצווה³; ומסיימים את בנייתה למחרת בבוקר לאחר תפילת שחרית, כדי לקיים מה שנאמר: "מצווה הבאה לידיך אל תחמיצנה"⁴. ומי שאינו מדקדק במעשיו ולא התחיל לבנות את הסוכה במוצאי יום הכיפורים, מצווה בידו שיתחיל בעשייתה מיד למחרת לאחר תפילת שחרית, וישתדל לגמור את כולה בו ביום⁵.

1. קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קלד א. ועיין פרי מגדים סימן תלב אשל אברהם ס"ק ה, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק ג סעיף ח, שדי בקיום קצת מהמצווה בעצמו, כדי לצאת ידי הכלל של 'מצווה בו יותר מבשלוחו', ועיין שו"ע הרב תלב ח, שחולק וסובר שיש לקיים את כל המצווה בעצמו כדי לצאת ידי הכלל של 'מצווה בו יותר מבשלוחו'. ועיין חזון עובדיה עמ' נז, שטוב שלא לבנות את הסוכה על ידי גוי כיוון שקדושת הסוכה גדולה מאוד.

2. בית ישראל (למגיד מקוזניץ) קידושין מא א.

3. רמ"א תרכד ה, וסדר היום תחילת סדר מצוות סוכה.

4. רמ"א תרכה א, ומשנ"ב שם.

5. משנ"ב תרכה ב.

מספר הדפנות

סוכה שיש לה שלוש דפנות היא סוכה כשרה⁶ (איור 1), אך סוכה שיש לה ארבע דפנות מהודרת יותר⁷ (איור 2). זאת כיוון שהיא נאה יותר ונאמר בתורה: "זֶה אֶלֶּי וְאֶנְהוּ"⁸, ודרשו מכך חכמים שיש לקיים את המצוות באופן נאה⁹. ועוד שהשיבה בסוכה צריכה להיות דומה לשיבה בבית, ולבית יש ארבעה קירות¹⁰.

איור 1

איור 2

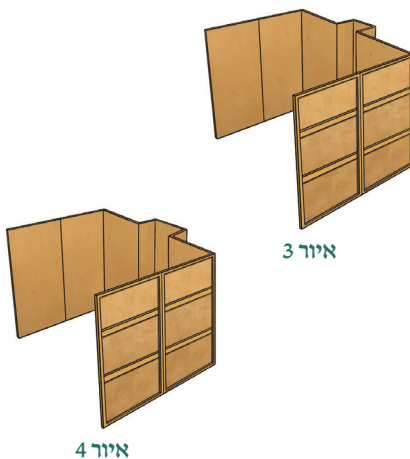
6. שו"ע תרל ב, ומשנ"ב שם ו.
7. של"ה סוכה נר מצות אות ג, פרי מגדים סימן תרמג משבצות זהב ס"ק ד, ח"י אדם קמו ג, שונה הלכות תרל ט. ועיין רמ"א תרל ה, ושער הציון תרס נ, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שסב.
8. שמות טו ב.
9. שבת קלג ב.
10. של"ה סוכה נר מצות אות ג.

גובה הדפנות ואורכן

גובהן של דפנות הסוכה צריך להיות לפחות עשרה טפחים¹¹ (82 ס"מ, ויש מחמירים: 100 ס"מ¹²), ואורכן צריך להיות לפחות שבעה טפחים¹³ (58 ס"מ, ויש מחמירים: 70 ס"מ¹⁴). נמצא שחלל הסוכה צריך להיות לפחות שבעה על שבעה טפחים¹⁵, וגובהה של הסוכה צריך להיות לפחות עשרה טפחים¹⁶.

11. שו"ע תרל ט, ומשנ"ב שם.
12. ספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק ו סעיף ג. שיעור 82 ס"מ הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 100 ס"מ הוא לפי החזון איש. ועיין ביאור הלכה רע"א יג סוף ד"ה של רביעי, שבדיני דאורייתא יש להחמיר כשיטת החזון איש, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שמעיקר הדין ניתן להקל כדעת הגר"ח נאה גם בדיני דאורייתא. ועיין שיעורי תורה לגר"ח נאה עמ' רנד, וספר הסוכה חלק ב פרק סז עמ' שסד, שבשיעור מידות הסוכה יש לחשב את מידת הטפח על פי טפח שזחק (מרווח), שהוא גדול מטפח רגיל ב $\frac{1}{48}$, ולכן שיעור עשרה טפחים הוא 82 ס"מ ולא 80 ס"מ.

13. עיין שו"ע סימן תרל סעיף ג וסימן תרלד סעיף א, ומשנ"ב תרל ו.
14. ספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק ו סעיף ג. שיעור 58 ס"מ הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 70 ס"מ הוא לפי החזון איש.

15. שו"ע תרלד א. ועיין משנ"ב תרלד א, וביאור הלכה תרלד א ד"ה סוכה, שלדעת המגן אברהם, סוכה גדולה שיוצאת ממנה בליטה שאין בה שבעה על שבעה טפחים (איור 3), אין לשבת באותה בליטה, כיוון שהיא צרה ואינה ראויה למגורים, ועיין ביאור הלכה שם, שדרך החיים חולק וסובר שלדעת המגן אברהם די בכך שרוחב הבליטה הוא שבעה טפחים, ואין צורך שאורך הבליטה יהיה שבעה טפחים, (איור 4), ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמד סוף ס"ק ו, שהכריע כדעת דרך החיים, ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק ו הערה 11.

16. שו"ע תרלג ח. עיין שו"ע תרלג ט, שסוכה שגובהה יותר מעשרה טפחים, אך חלק מהסכך משתלשל ויורד לתוך עשרה טפחים, היא סוכה פסולה, כיוון שקשה לגור בסוכה כזו והיא נחשבת דירה סרוחה. ועיין שו"ע תרלג א, שסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה היא סוכה פסולה.

הטעם לכך שהסוכה צריכה להיות בגובה עשרה טפחים לפחות הוא שסוכה הנמוכה מגובה זה היא 'דירה סרוחה', ואין היא ראויה למגורים¹⁷. והטעם לכך שהסוכה צריכה להיות בגודל שבעה על שבעה טפחים לפחות הוא שסוכה הקטנה משיעור זה, ראשו ורובו של אדם בתוספת שולחן קטן אינם ראויים להיכנס בה¹⁸.

יש מצבים שבהם הסוכה כשרה גם אם אורכה של אחת הדפנות הוא טפח ומשהו, כמו שאמרו חכמים: "שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח"¹⁹, אך ההלכות המובאות להלן הן לפי ההנחה שאורכן של כל אחת מדפנות הסוכה הוא לפחות שבעה טפחים²⁰. זאת כיוון שההנהגה הרצויה לכתחילה היא שאורך כל הדפנות תהיינה לפחות שבעה טפחים²¹, וברוך ה', חומרי הגלם מצויים היום, ואין קושי לבנות סוכה ראויה לכתחילה.

הצמדת הדפנות זו לזו

איור 5

כשרות הסוכה תלויה לא רק במספר הדפנות ובאורכן, אלא גם בדרך הנחתן. סוכה שדפנותיה אינן צמודות זו לזו היא סוכה פסולה, אף שיש לה שלוש דפנות כשרות²² (איור 5).

17. לבוש תרלג ח, ערוך השלחן תרלג י.

18. משנ"ב תרלד א.

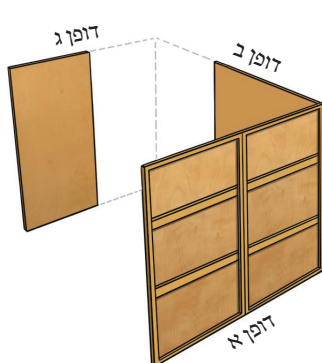
19. סוכה ו ב, שו"ע תרל ב.

20. כמו כן ההלכות המובאות להלן כתובות לפי ההנחה ששבעת הטפחים המינימליים ההכרחיים לכשרות הדופן עשויים מחומר מלא, ואין צורך להסתמך על דיני 'לבוד', 'פרוץ מרובה על העומד' או 'צורת הפתח' כדי להכשירם.

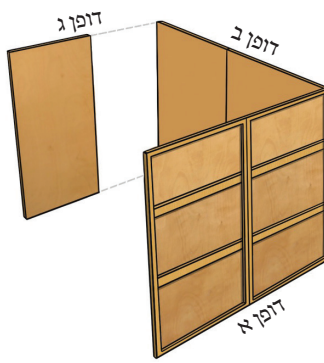
21. רמ"א תרל ה.

22. רמ"א תרל ה, ומשנ"ב שם. ועיין שם ושם, שגם אם הדפנות מחוברות על ידי צורת הפתח, הסוכה פסולה. הצורך בכך ששתי דפנות תהיינה צמודות זו לזו נקרא בלשון הפוסקים "עריבן". ועיין באור הלכה תרל ה ד"ה כי המחיצות, שאם יש מרחק של פחות משלושה טפחים בין דופן לדופן, דין לבד מחשיב אותן כצמודות זו לזו.

כדי שהסוכה תהיה כשרה, אין צורך שכל הדפנות תהיינה צמודות זו לזו, אלא די בכך ששתי דפנות תהיינה צמודות זו לזו²³ (איור 6).

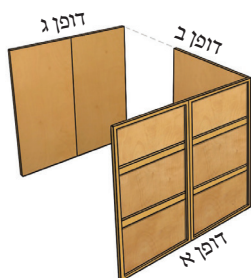
איור 7

איור 6

דפנות שלמות

כשרות הסוכה תלויה גם בכך שלפחות שתי דפנות תהיינה דפנות שלמות שנמשכות לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה²⁴. לדוגמה: סוכה העשויה כצורת הסוכה שבאיור 7 היא סוכה פסולה, כיוון שרק דופן אחת (דופן א) נמשכת לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה, אך שתי הדפנות האחרות (דופן ב ודופן ג) הן דפנות חסרות, שאינן נמשכות לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה.

איור 8

כדי להכשיר סוכה זו, יש להאריך את דופן ב עד קצה הסוכה (איור 6), או להאריך את דופן ג עד קצה הסוכה (איור 8).

23. רמ"א תרל ה, ומשנ"ב שם, וחוט שני עמ' רכה.

24. עיין שו"ע תרל ה, ומשנ"ב שם כב, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק נ. ועיין פרק ד, שישנם מצבים בהם אפשר להחשיב דופן סוכה כאילו היא נמשכת לכל אורך הסוכה על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ או על ידי צורת הפתח.

דפנות בד

ניתן לבנות את דפנות הסוכה מכל חומר שהוא²⁵. בזמננו מצויות סוכות שיש להן מסגרת ברזל ודפנותיהן עשויות בד ('סוכות לנצח'). יתרון של סוכות אלו הוא שקל לבנותן ולפרקן, שטח האחסון שלהן מועט ומחירן זול, אך כשרותן של סוכות אלו שנויה במחלוקת, כיוון שדפנות הבד שלהן נעות ברוח. יש סוברים שסוכות אלו פסולות, שכן אמרו חכמים "כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה – אינה מחיצה"²⁶, ודפנות בד אינן עומדות ברוח מצויה, שהרי הרוח מניעה אותן אנה ואנה. ויש חולקים וסוברים שסוכות אלו כשרות, ומה שאמרו חכמים "כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה – אינה מחיצה", כוונתם שהרוח מניעה את המחיצה **באופן שהמחיצה נפסלת**, כגון שהרוח מרחיקה את המחיצה שלושה טפחים מעל הקרקע, אבל אם הרוח מניעה את המחיצה אנה ואנה אך המחיצה עומדת על עומדה – המחיצה כשרה²⁷.

כדי שסוכות אלו תהיינה כשרות לדעת כולם, יצרני הסוכות שיפרו את דגם הסוכות והוסיפו למסגרת הסוכה כמה מוטות ברזל הנמשכים לרוחב דפנות הסוכה מהרצפה עד גובה עשרה טפחים (כ-80 ס"מ), ורחוקים זה מזה פחות משלושה טפחים (כ-20 ס"מ). מוטות אלו אינם נעים ברוח מצויה, והם נחשבים דופן מדין 'לבוד'. וכך גם לדעה שדפנות הבד אינן נחשבות

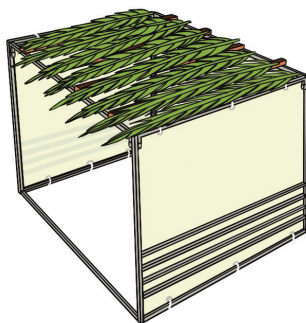
25. שו"ע תרל א.

26. סוכה כד ב. הליכות שלמה פרק ז סעיף א, חזון עובדיה עמ' א, אור לציון חלק ד פרק כה שאלה ו, מכתב הגר"מ אליהו בתוך מקראי קודש לרב הררי נספח ז, עמק ברכה (פומרנצ'יק) עמ' צ סוכה אות יט. ועיין הליכות שלמה שם דבר הלכה א, ועמק ברכה שם, שהוכיחו כן ממשינ'ב תרל מח. ועיין אור לציון שם, ששיעור התנועה שפוסל את המחיצה הוא שלושה טפחים (טפח וחצי לכל כיוון), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין מכתב הגר"מ אליהו שם, שחולק וסובר שהשיעור הפוסל הוא שני טפחים (טפח לכל כיוון). עוד כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שמחיצה שנעה פחות מטפח כשרה לכתחילה, כיוון שאין מחיצה שלא נעה קצת, ולא ניתנה התורה למלאכי השרת.

27. עיין חזון איש הלכות ערובין סימן יג ס"ק ו, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרל הערה יג, בשם הגר"ח קנייבסקי, קנין תורה בהלכה חלק ד סימן ע, שו"ת תפלה למשה חלק ז סימן נא עמ' שצג.

מחיצה, מוטות הברזל נחשבים מחיצה והם מכשירים את הסוכה (איור 9). ישנן סוכות שבמקום מוטות ברזל יש בהן חבלים הנמשכים לרוחב דפנות הסוכה, וצריך לשים לב שחבלים אלו אינם נעים ונדים ברוח, כיוון שאם הם נעים ונדים ברוח, אין בהם תועלת.

למעשה, לכתחילה יש להקפיד שיהיו מוטות ברזל או חבלים שאינם נעים ונדים ברוח, שיכשירו את הסוכה מדין 'לבוד', אך בדיעבד אפשר לשבת בסוכה שדפנותיה עשויות מבד, גם אם לא הכשירו אותה על ידי מוטות ברזל או חבלים²⁸.

איור 9

28. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

פרק ב 'לבוד'

רווח של אוויר הנמצא בין דברים שהמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים (24 ס"מ¹), אינו נחשב רווח אלא סתום². דין זה נקרא 'לבוד', ומקורו ב'הלכה למשה מסיני'³, כלומר זוהי הלכה שלא נכתבה בפירוש בתורה, וגם לא ניתן לדרוש אותה מהכתוב בתורה, אלא היא ניתנה למשה בסיני⁴. פירוש המילה 'לבוד' הוא התחברות והתאחדות⁵, ויש מפרשים ש'לבוד' הוא דבר קצר שהוסיפו עליו והאריכוהו⁶.

דוגמה לדין לבוד היא בסוכה שדפנותיה אינן מגיעות לרצפתה. אף שדפנות הסוכה צריכות להיות צמודות לרצפת הסוכה, סוכה שדפנותיה אינן מגיעות לרצפתה, אך המרחק בינן לבין רצפת הסוכה הוא פחות משלושה טפחים – היא סוכה כשרה. וזאת כיוון שלפי דין לבוד, הרווח בין דפנות הסוכה לבין הרצפה נחשב סתום, ונמצא שהדפנות צמודות לרצפה⁷ (איור 10).

איור 10

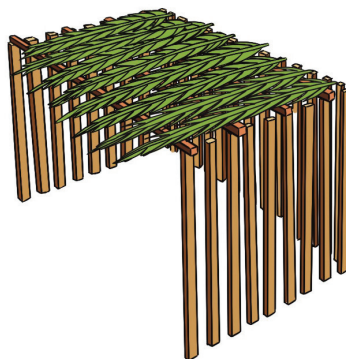
1. שיעור זה הוא לפי הגר"ח נאה, ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק סז סעיף ה, שיש מחמירים וסוברים ששיעור שלושה טפחים הוא 22 ס"מ.
2. סוכה ו ב, רשב"א עירובין ח ב ד"ה לדברי המתיר. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך לבוד.
3. סוכה ו ב.
4. הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה ד"ה וכאשר אסף (מהדורת הרב קאפח).
5. הכתב והקבלה ויקרא יט יט.
6. רש"י סוכה ד ב ד"ה פחות.
7. שו"ע תרל ט, ולבוש תרל ט.

מחיצת שְׁתִי ומחיצת עֶרֶב

מחיצת שְׁתִי העשויה מקנים העומדים סמוכים זה לזה, והמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים (איור 11), או מחיצת עֶרֶב העשויה מקנים העומדים זה למעלה מזה, והמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים (איור 12) – נחשבות מהתורה למחיצות כשרות, מדין לבד. אך לדעת כמה פוסקים, מחיצות אלו הן מחיצות גרועות, והן פסולות לסוכה מדברי חכמים⁸ כיוון שהן נראות כמחיצות פרוצות⁹, וכן פסק המשנה ברורה¹⁰. ויש מפוסקי ספרד החולקים וסוברים שמחיצת שְׁתִי ומחיצת עֶרֶב הן מחיצות כשרות¹¹.

איור 12

איור 11

8. מגן אברהם תחילת סימן תרל, אליה רבה תרל יט, בכורי יעקב תרל ד. ועיין בית דוד (שאל) פרק ט הערה 28, על פי הראשונים, שמחיצה העשויה מקנים שרוחבם ארבעה טפחים, והם רחוקים זה מזה פחות משלושה טפחים, היא מחיצה גמורה ואינה נחשבת מחיצת שְׁתִי.
9. עיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן סו ד"ה ובריטב"א, בדעת הריטב"א והראב"ד, ועיין שם ד"ה למדת, שלדעת הר"י מלוניל, הטעם לכך שמחיצת שְׁתִי ומחיצת עֶרֶב הן מחיצות גרועות הוא שהן מחיצות חלשות.
10. משנ"ב סימן תרל ס"ק ז וס"ק כב.
11. חזון עובדיה עמ' ו, שו"ת תפלה למשה חלק ב סימן לז, על פי מאמר מרדכי תרל ו, וכף החיים תרל יח. ועיין אור לציון חלק ד פרק כה סעיף א, שמעיקר הדין הלכה כדברי המאמר מרדכי, אך ראוי להחמיר כדעת המשנה ברורה.

איור 13

גם לדעת המשנה ברורה, מחיצת שְׁתִי או מחיצת עָרֵב הן מחיצות פסולות עבור סוכה שיש לה שלוש דפנות, אך הן כשרות עבור סוכה שיש לה ארבע דפנות¹² (איור 13), כיוון שסוכה שיש לה ארבע דפנות נראית כמקום המוקף לדירה, ודי לה במחיצות גרועות¹³. לכן הרוצה לעשות מחיצת שתי או מחיצת ערב, יעשה לסוכתו ארבע דפנות¹⁴.

סוכות שיש להן מחיצות בד וקורות עָרֵב

'סוכות לנצח' המצויות היום, יש להן מחיצות בד שמתנועעות קצת ברוח, ומתוך חשש שמחיצות הבד הללו הן מחיצות פסולות, נותנים לרוחב הדפנות קורות עָרֵב, שהמרחק ביניהן פחות משלושה טפחים (איור 9). סוכות אלו הן סוכות כשרות, גם אם יש להן רק שלוש דפנות, כיוון שמצרפים בעניין זה שתי סברות היתר – סברה אחת היא שמחיצות בד המתנועעות

12. משנ"ב סימן תרל ס"ק ז' וס"ק כב, על פי המגן אברהם. ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק מז הערה 10 ופרק ס הערה 9, ובית דוד (שאל) פרק ט הערה 20 ד"ה לבדו, שלדעת המשנ"ב, בסוכה שיש לה שלוש דפנות, גם להאריך את אחת הדפנות הקיימות, לא ניתן על ידי לבדו (ועיין ספר הסוכה שם, בשם החזון איש). ועיין חזון איש אורח חיים סימן עה ס"ק יב, שחולק על המגן אברהם וסובר שגם בסוכה שיש לה ארבע דפנות, אין לעשות מחיצת שְׁתִי או מחיצת עָרֵב.

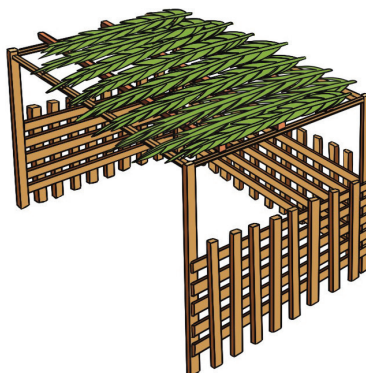
13. שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קמ אות ג, ובית דוד (שאל) פרק ט הערה 20 ד"ה ובמה. ועיין הליכות שלמה פרק ז דבר הלכה ב: כיוון שמן התורה די במחיצת שְׁתִי, ואין זו אלא חומרה דרבנן, לכן לא החמירו כאשר הסוכה מוקפת בכל ארבע הצדדים.

14. ועיין הליכות שלמה פרק ז סעיף ב, שהסתפק באיזה אורך צריכה להיות הדופן הרביעית כדי שהסוכה תיחשב לסוכה שיש לה ארבע דפנות, ועיין שם, שאפשר שדופן באורך טפח מספיקה כדי שהסוכה תיחשב לסוכה שיש לה ארבע דפנות.

קצת ברוח הן מחיצות כשרות, וסברה שנייה היא שמחיצת עֶרֶב היא מחיצה כשרה גם לסוכה שיש לה שלוש דפנות¹⁵.

מחיצת שְׁתִי ועֶרֶב

מחיצה העשויה מקורות שְׁתִי שהמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים, ומקורות עֶרֶב שהמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים – היא מחיצה כשרה גם לסוכה שיש לה שלוש דפנות¹⁶ (איור 14).

איור 14

15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שמחיצות בד שאינן קבועות במסגרת הסוכה והן מתנופפות ברוח אינן נחשבות מחיצות, וקורות עֶרֶב שהמרחק ביניהן פחות משלושה טפחים אינן מועילות להכשיר.

16. חזון איש אורח חיים סימן עה ס"ק יד, ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק מז סעיף ג. ועיין שער הציון שם ב, בשם הפרי מגדים, שמחיצת שְׁתִי, שניתן בראשה קנה אחד של עֶרֶב המחבר את קני השתי, היא מחיצה מעולה, הכשרה לסוכה בעלת שלוש דפנות, ועיין כף החיים שם ג, שלא די בקנה אחד, אלא צריך שני קנים, ועיין חזון איש אורח חיים סימן עה ס"ק יד, שחולק וסובר שלא די בשני קנים, אלא צריך להעמיד קנים שהמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים, לכל גובה המחיצה (עד עשרה טפחים), וכן מחיצת שְׁתִי שרוצים להכשירה, יש למתוח חבלי עֶרֶב שהמרחק ביניהם פחות משלושה טפחים, לכל אורך המחיצה. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קלח, שיש לצרף את דעת הפרי מגדים לספקות נוספים, ועיין שם, שעל פי זה הוא מקל להחשיב מעקה סורגים של מרפסת העשוי מברזלים שְׁתִי, כיוון שהמעקה עשוי גם משני ברזלי עֶרֶב, למעלה ולמטה.

פרק ג

הצמדת הדפנות לסכך ולקרקע

הצמדת הדפנות לסכך

דפנות הסוכה צריכות להיות צמודות לסכך, לכן סוכה שסככה משוך לתוכה ויש רווח של שלושה טפחים בין הסכך לאחת הדפנות, אותה הדופן אינה נחשבת דופן של הסוכה, ואם אין לסוכה שלוש דפנות חוץ ממנה, הסוכה פסולה (איור 15). אמנם אם המרחק בין הדופן לבין הסכך הוא פחות משלושה טפחים, הדופן נחשבת דופן של הסוכה, כיוון שלפי דין לבוד, האוויר שבין הדופן לבין הסכך נחשב סתום, ונמצא שהדופן צמודה לסכך¹ (איור 16).

איור 16

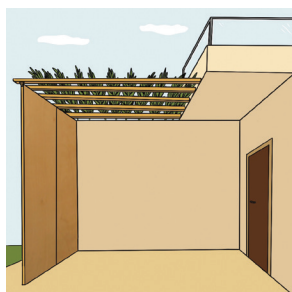
איור 15

1. שו"ע תרלב ב, וביאור הלכה שם ד"ה אויר וד"ה בפחות.

'דופן עקומה'

איור 17

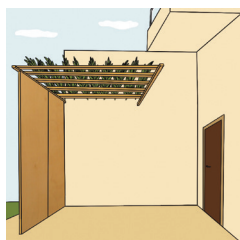
איור 18

סוכה שסככה משוך לתוכה, ובין דופן הסוכה לבין הסכך הכשר ישנו סכך פסול שרוחבו פחות מארבע אמות (192 ס"מ), היא סוכה כשרה (איור 17). ואף שדפנות הסוכה צריכות להיות צמודות לסכך, סוכה זו כשרה משום שמחשיבים זאת כאילו הדופן מתעקמת והסכך הפסול הוא המשכה, ונמצא שהדופן צמודה לסכך. דין זה נקרא 'דופן עקומה' ומקורו ב'הלכה למשה מסיני'², כלומר הלכה שלא נכתבה בפירוש בתורה וגם לא ניתן לדרוש אותה מהכתוב בה, אלא היא ניתנה למשה בסיני³. לדוגמה: סוכה הסמוכה לבית שמעליו מרפסת הבולטת החוצה מקו הבית פחות מארבע אמות, וקיר הבית הוא אחד מדפנות הסוכה, והסכך נתון צמוד למרפסת

(איור 18), היא סוכה כשרה, כיוון שרואים את קיר הבית כאילו הוא מתעקם ורצפת המרפסת היא המשכו, ונמצא שהדופן צמודה לסכך⁴.

2. שו"ע תרלב א.

3. הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה ד"ה וכאשר אסף (מהדורת הרב קאפח).

איור 19

4. ועיין פסקי תשובות סימן תרלב אות ד, שהפוסקים נחלקו מה דין הסוכה אם המרפסת גבוהה מהסוכה ושטח הסוכה שתחת המרפסת אינו מסוכך, האם הסוכה כשרה מדין דופן עקומה וחבטו רמי, או שאין מצרפים את דין דופן עקומה לדין חבטו רמי להכשיר את הסוכה (איור 19). 'חבטו רמי' (-'השלך והורד') הוא הלכה למשה מסיני, ומשמעותו שרואים את קצה התקרה כאילו היא יורדת מטה ומגיעה לסכך, ועיין שם, שלדעת המשנ"ב סוכה זו היא סוכה כשרה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכיוון שזהו ספק דאורייתא, יש להחמיר.

ועיין פסקי תשובות סימן תרלב הערה 23, ושו"ת בנין שלום חלק ה סימן יג עמ' קא ד"ה הנה, שאפשר להכשיר סוכה זו על ידי נתינת סכך בשטח שאינו מסוכך, ואז אין צורך לדין חבטו רמי

אין לאכול או לישון מתחת לדופן עקומה⁵, כיוון שיש לאכול או לישון תחת הסכך ולא תחת הדפנות⁶.

לבוד ודופן עקומה

איור 20

דין לבוד ודין דופן עקומה מצטרפים יחד כדי להכשיר סוכה. לדוגמה: סוכה שסככה משוך לתוכה, ובין דפנות הסוכה לבין הסכך הכשר ישנו סכך פסול שרוחבו פחות מארבע אמות (192 ס"מ), ונוסף על זה, יש רווח של פחות משלושה טפחים בין הסכך הכשר לסכך הפסול (איור 20) – היא סוכה כשרה. זאת כיוון שלפי דין לבוד, הסכך הכשר נחשב צמוד לסכך הפסול, ולפי דין דופן עקומה, הסכך הפסול נחשב דופן⁷.

'גוד אסיק'

איור 21

דופן סוכה שגובהה עשרה טפחים אך עדיין הוא פחות מגובה הסוכה, והיא אינה מגיעה לסכך – היא דופן כשרה (איור 21). ואף שדפנות הסוכה צריכות להיות צמודות לסכך, הסוכה כשרה על סמך דין 'גוד אסיק'⁸. פירוש מילים אלו הוא 'משוך

בשביל להכשיר את הסוכה אלא רק לדין דופן עקומה, ועיין שם ושם, שאין צריך להניח באותו שטח סכך כשר אלא אפשר להניח בו גם סכך פסול.

5. שו"ע תרלב א.

6. ר"ן סוכה ב א (בדפי הרי"ף) ד"ה פחות.

7. משנ"ב תרלב ד.

8. שו"ע תרל ט, ומשנ"ב שם.

פרק ג - הצמדת הדפנות לסכך ולקרקע

והעלה⁹, ומובנס הוא שהמחיצה נחשבת נמשכת ועולה למעלה עד הסכך. גם דין זה הוא הלכה למשה מסיני¹⁰.

לבוד וגוד אסיק

דין לבוד ודין גוד אסיק מצטרפים יחד כדי להכשיר סוכה. לדוגמה: דופן סוכה שגובהה פחות מגובה הסוכה והיא איננה מגיעה לסכך, ונוסף על כך היא אינה נמצאת תחת הסכך אלא בולטת החוצה מקו הסכך בשיעור של פחות משלושה טפחים (איור 22) – היא דופן כשרה. מדין גוד אסיק, הדופן נחשבת ממשיכה ועולה עד גובה הסכך, ומדין לבוד, הרווח שבין הדופן לבין הסכך נחשב סתום, ונמצא שהדופן צמודה לסכך¹¹.

איור 22

גוד אסיק ודופן עקומה

דין גוד אסיק אינו מצטרף עם דין דופן עקומה להכשיר סוכה¹², כיוון שאי אפשר להחשיב את הסכך הפסול לחלק מהדופן כאשר הוא אינו צמוד לדופן¹³. לדוגמה: דופן סוכה שגובהה פחות מגובה הסוכה והיא איננה

9. רש"י ערובין פט א ד"ה כולי עלמא.

10. סוכה ו ב.

11. שו"ע תרל ט, ומשנ"ב שם.

12. משנ"ב סימן תרלב ס"ק ד וסימן תרלג ס"ק כ, על פי הר"ן. ועיין משנ"ב תרלב ד, שלדעת הטור מצרפים את דין גוד אסיק ואת דין דופן עקומה יחד כדי להכשיר סוכה.

13. עיין בכורי יעקב תרלב ב, משנ"ב תרלג כ, עיין ערוך השלחן תרלב ד, עמק ברכה (פומרנצ"ק) סוכה אות ז עמ' פד. יש לציין שרבי עקיבא איגר (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא סימן יב) חולק על טעם זה, וסובר שאין זה דין מיוחד בדופן עקומה וגוד אסיק, אלא זהו דין עקרוני בהלכות שמקורן בהלכה למשה מסיני, שאין לצרף שתי הלכות שמקורן בהלכה למשה מסיני כדי להכשיר סוכה, כאשר הלכה אחת תלויה באמירתה של ההלכה השנייה, לדוגמה: במקרה שלפנינו, כדי שאפשר יהיה לומר את דין דופן עקומה חייבים לומר לפני כן את דין גוד אסיק, כיוון שבלא דין גוד אסיק, הסכך הפסול אינו צמוד לדופן, ולא ניתן לומר שהוא המשך של

איור 23

מגיעה לסכך, והסכך שמעליה הוא סכך פסול שרוחבו פחות מארבע אמות – היא דופן פסולה, ואין אומרים שהדופן נמשכת ועולה עד גובה הסכך, ולאחר מכן מתעקמת ומתחברת לסכך הכשר (איור 23).

הצמדת הדפנות לקרקע

דפנות הסוכה צריכות להיות צמודות גם לקרקע הסוכה. לכן דופן הגבוהה מקרקע הסוכה יותר משלושה טפחים היא דופן פסולה (איור 24). ואם היא גבוהה מקרקע הסוכה פחות משלושה טפחים, היא כשרה מדין לבד¹⁴ (איור 25).

איור 25

איור 24

הדופן. לדעת רבי עקיבא איגר אין גם לצרף את דין לבד לדין דופן עקומה כאשר הדופן רחוקה פחות משלושה טפחים מהסכך הפסול. דין זה נקרא בלשון הפוסקים 'תרי הלכותות', ומובנו שאין לצרף שתי קולות המבוססות על הלכה למשה מסיני להכשיר סוכה. ועיין משנ"ב תרלב ד, שהמשנ"ב לא חשש לדעת רבי עקיבא איגר, ועיין פסקי תשובות תרלב ג.
14. שו"ע תרל ט, ולבוש תרל ט. ועיין משנ"ב תרל מה, שאין להכשיר דופן זו מדין גוד אחית (-'משוך והורד'), כיוון שכל מחיצה שגדיים יכולים לעבור תחתיה אינה מחיצה.

פרק ד

'עומד מרובה על הפרוץ', 'צורת הפתח' ו'פסל היוצא מהסוכה'

עשיית סוכה שחלק מדפנותיה פרוצות

מצווה מן המובחר לעשות סוכה שדפנותיה שלמות ללא פרוצות¹, כיוון שסוכה שדפנותיה שלמות נאה יותר², ועוד שעשיית דפנות שיש בהן פרוצות דורשת ידע הלכתי, ולפעמים עלולים לטעות ולעשותן שלא כראוי³. ההלכות המובאות בפרק זה אינן ההלכות היסודיות לבניית הסוכה במצבים רגילים, שבהם אפשר לעשות דפנות שלמות; אלא הן הלכות שנועדו למצבים שבהם אין לאדם מספיק קרשים או חומרים אחרים, והוא אינו יכול לבנות דפנות שלמות, ולכן הן מבהירות כיצד אפשר לבנות דפנות שחלק מהן פרוצות.

'עומד מרובה על הפרוץ'

דופן **שרובה עומדת** והחלק הפרוץ בה תחום על ידי עמוד או חלק כלשהו של מחיצה נחשבת דופן שלמה. דין זה נקרא 'עומד מרובה על הפרוץ', ומשמעותו היא שדופן שרובה מלאה ('עומד') ומיעוטה פרוצה, המיעוט

1. עיין רמ"א תרל ה, ומשנ"ב שם.

2. של"ה סוכה נר מצוה אות ג.

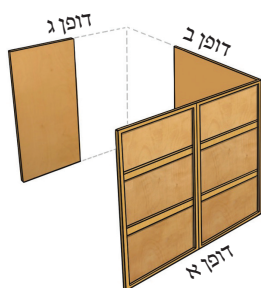
3. רמ"א תרל ה.

איור 26

מקבל את דין הרוב, והדופן נחשבת מלאה לכל אורכה⁴. לדוגמה: דופן שאורכה שישה מטרים: שלושה מהם עומדים, שניים פרוצים ומטר אחרון

עומד (איור 26) – נחשבת דופן מלאה לכל אורכה, כיוון שהחלק העומד שבה (ארבעה מטרים) מרובה על החלק הפרוץ שבה (שני מטרים). לכן כאשר רוצים להאריך את אחת מדפנות הסוכה ואין מספיק קרשים או חומרים

איור 27

אחרים להאריך על ידם את הדופן, אפשר להעמיד עמוד בהמשך קו הדופן, במרחק של קצת פחות מאורך הדופן העומדת, ועל ידי זה החלק הפרוץ נחשב מלא, ורואים את חלק הדופן העומד כאילו הוא נמשך ומגיע עד העמוד⁵.

לדוגמה: סוכה העשויה כדוגמת הסוכה שבאיור 27 היא סוכה פסולה, כיוון שרק דופן א של הסוכה

4. עיין שו"ע תרל ה, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק נ, ובית דוד (שאל) פרק ט הערה 36.

איור 28

ועיין שו"ע תרל ה, שאם הפרצה רחבה מעשר אמות, הדופן פסולה אף אם העומד מרובה על הפרוץ. ועיין ספר הסוכה חלק ב פרק נ סעיף ד, שחלק דופן עומד שיש משני צדדיו אוויר, ורוחב האוויר שבשני הצדדים גדול מרוחב חלק הדופן

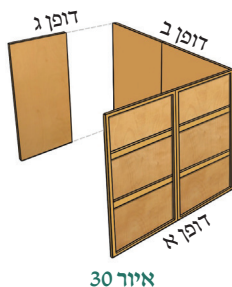

איור 29

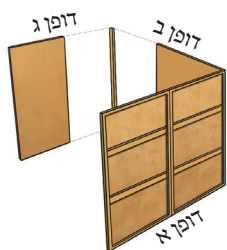
העומד, האוויר שבשני הצדדים מבטל את חלק הדופן העומד (איור 28), ועיין שם סעיף ה, שדין זה נאמר רק כאשר האוויר המבטל את הדופן הוא בתוך הסוכה, אך אוויר מחוץ לסוכה אינו מבטל את חלק הדופן העומד (איור 29).

5. ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק נ סעיף ב, שכאשר מכשירים דופן על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ, יש לוודא שדין ערבין, המבואר לעיל בפרק א, מתקיים, דהיינו שלפחות שתיים מתוך שלוש דפנות הסוכה צמודות זו לזו, והן מלאות בשבעה טפחים הסמוכים למקום החיבור ביניהן. במילים אחרות: אם הדופן שמאריכים על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ היא אחת משתי הדפנות היחידות הצמודות זו לזו בסוכה, יש לוודא שהחלק הפרוץ בדופן אינו בתוך שבעת הטפחים הקרובים למקום החיבור בין דופן זה לדופן הצמודה לה.

פרק ד - 'עומד מרובה על הפרוץ', 'צורת הפתח' ו'פסל היוצא מהסוכה'

איור 30

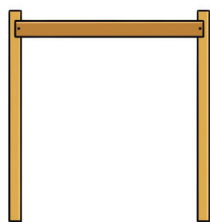

איור 31

היא דופן שלמה שנמשכת לכל אורך הסוכה, וכדי שסוכה תהיה כשרה צריך שלפחות שתי דפנות תהיינה דפנות שלמות שנמשכות לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה. כדי להכשיר סוכה זו יש להאריך את דופן ב כך שהיא תימשך לכל רוחב הסוכה. כיוון שדופן ב נמשכת **לרוחב** הסוכה, אין הכרח למלא את כל החלל הפרוץ בקרשים כפי המצויר באיור 30, אלא די להעמיד עמוד בקצה רוחב הסוכה. עמוד זה תוחם את החלק הפרוץ, ועל ידי זה אפשר להחיל על דופן ב את דין 'עומד מרובה על הפרוץ', ולראות את חלק הדופן העומד כאילו הוא נמשך עד העמוד שבקצה הסוכה (איור 31).

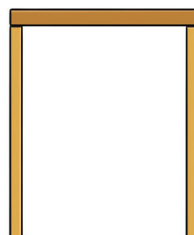
'צורת הפתח'

'צורת הפתח' היא מבנה של שני עמודים המשמשים כמזוזות, ועל גביהם עמוד המשמש כמשקוף (איור 32)⁶. צורת הפתח אינה נחשבת למחיצה כשרה⁷, אך אפשר להאריך על ידה מחיצה קיימת⁸. לכן דופן שאורכה לפחות

איור 33

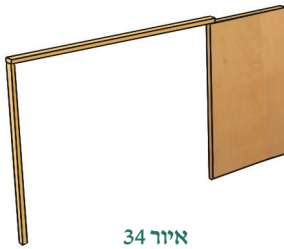
צורת הפתח פסולה, כיוון שהמשקוף אינו עומד על גבי המזוזות

איור 32

צורת הפתח כשרה

6. עיין ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק מח. ועיין שם סעיף ו, שצורת הפתח צריכה להיות ברוחב של לפחות ארבעה טפחים, כיוון שאין דרך פתח להיות צר מארבעה טפחים.
7. ביאור הלכה תרל ב ד"ה שיעמיד, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק מח סעיף ג.
8. שו"ע תרל ה, ושער הציון שם כד, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק מח סעיף ד.

איור 34

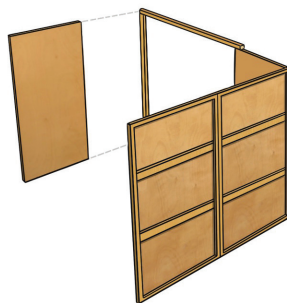
שבעה טפחים, ורוצים להאריך אותה מבלי להעמיד קרשים או יריעות לכל אורך הדופן, ניתן להאריך אותה על ידי צורת הפתח (איור 34).

קל יותר להאריך דופן על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ מאשר על ידי דין צורת הפתח, כיוון שכדי להאריך דופן על ידי דין צורת הפתח, יש

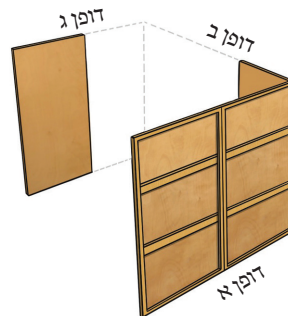
להעמיד שני עמודים ועמוד שלישי על גביהם, וכדי להאריך דופן על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ, די להעמיד עמוד אחד בלבד. אך החיסרון בהארכת דופן על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ הוא שאי אפשר להאריך את הדופן בשיעור גדול יותר מחלק הדופן העומד, כיוון שאז ה'עומד' לא יהיה מרובה על ה'פרוץ', ובמצב זה יש להאריך את הדופן על ידי צורת הפתח.

לדוגמה: כאמור לעיל, סוכה העשויה כצורת הסוכה שבאיור 35 היא סוכה פסולה. במקרה זה, העמדת עמוד בקצה רוחב הסוכה לא תועיל להכשיר את הסוכה מדין עומד מרובה על הפרוץ, כיוון שה'עומד' אינו מרובה על ה'פרוץ', אך העמדת צורת הפתח מקצה הדופן העומדת עד קצה הסוכה, תועיל להכשיר סוכה זו (איור 36).

כאמור לעיל, אף שאפשר להכשיר סוכה על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ או על ידי צורת הפתח, הטוב ביותר הוא לבנות סוכה בעלת דפנות שלמות⁹.

איור 36

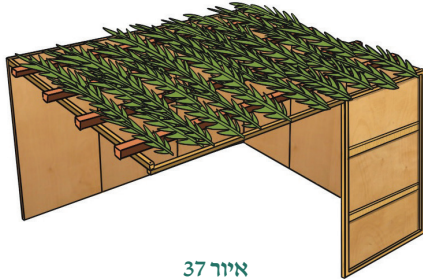

איור 35

9. עיין רמ"א תרל ה, ומשנ"ב שם.

פרק ד - 'עומד מרובה על הפרוץ', 'צורת הפתח' ו'פסל היוצא מהסוכה'

'פסל היוצא מהסוכה'

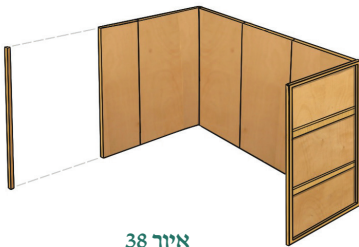

איור 37

"פסל" (סכך כשר¹⁰) היוצא מן הסוכה נידון כסוכה¹¹. כלומר, אם סכך כשר בולט מסוכה כשרה לכיוון הרוח הרביעית הפתוחה של הסוכה, ואחת מדפנות הסוכה נמשכת עמו, כל השטח שמול הדופן נחשב חלק

מהסוכה¹² (איור 37). לכן אדם שיש לו סוכה כשרה והוא רוצה להגדיל אותה, יכול להאריך את אחת הדפנות, וכל המרחב המסוכך מול אותה דופן ייחשב חלק מהסוכה.

כאמור לעיל, כאשר רוצים להאריך את אחת הדפנות, אפשר להאריך אותה על ידי דין עומד מרובה על הפרוץ או על ידי צורת הפתח. לכן אדם שיש לו סוכה בעלת שלוש דפנות שאורך דפנותיה שלושה מטרים, והוא רוצה להגדיל אותה, יכול להניח בהמשך קו אחת הדפנות, עמוד בעובי כלשהו, הרחוק מהדופן שני מטרים ותשעים סנטימטרים¹³. על ידי זה, כל השטח

איור 38

מתחילת הדופן עד העמוד נחשב לדופן אחת ארוכה, ומכיוון שרוב הדופן מלאה, שני המטרים ותשעים הסנטימטרים הפרוצים מקבלים את דין רוב הדופן ונחשבים מלאים, והשטח שמולם נחשב חלק מהסוכה מדין פסל היוצא מן הסוכה (איור 38). ואם הוא רוצה

10. עיין רש"י סוכה יד ב ד"ה פסל, שסכך כשר נקרא 'פסל' כיוון שסכך כשר בא מפסולת גורן ויקב (הקש של שיבולת התבואה וזמורות הגפן), כפי שהגמרא דורשת במסכת סוכה דף יב עמוד א.

11. סוכה יט א.

12. שו"ע תרלא ז.

13. עיין בית דוד (שואל) פרק ט הערה 36, שיש להניח קנה בסוף הדופן, כדי לתחום את הדופן.

להאריך את הדופן בשיעור גדול יותר מאורך הדופן הקיימת, כגון שהוא רוצה להאריך את הסוכה בשלושה מטרים וחצי, הוא יכול לעשות צורת הפתח באורך זה, וכך כל השטח שכנגד צורת הפתח ייחשב חלק מהסוכה, מדין פסל היוצא מן הסוכה¹⁴ (איור 39).

אף ש"פסל היוצא מן הסוכה נידון כסוכה", והשטח שמול הדופן היוצאת מהסוכה נחשב חלק מהסוכה לכל דבר ועניין, מצווה מן המובחר ששלוש הדפנות של הסוכה תהיינה שלמות, ולא יהיה בהן שום מקום פתוח, מלבד פתח הסוכה¹⁵.

14. ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק ט סעיף ז, בית דוד (שאול) פרק ט הערה 34 אות ב. ועיין בית דוד שם, שלדעת הרמב"ם המובא בשו"ע תרל ה, ניתן להמשיך את אחת הדפנות על ידי צורת הפתח רק עד עשר אמות.

15. משנ"ב תרל כח.

פרק ה דיני הסכך

הסכך הוא החלק העיקרי בסוכה. תפקידו להצל את הסוכה¹, ועל שמו מכונה הסוכה בשמה², כיוון שהיא מסככת על היושבים בה.

החומרים הכשרים לסיכוך והפסולים לכך

לא כל דבר שעושה צל יכול לשמש סכך, אלא יכול לשמש לכך רק דבר שגדל באדמה, נתלש ממנה ואינו מקבל טומאה³. דין זה נלמד מהפסוק: "חַג הַסֻּכֹּת תַעֲשֶׂה לָךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפֵּךְ מִגִּרְנֶךָ וּמִקְבֶּךָ"⁴. חכמים דרשו מפסוק זה שיש לעשות את הסכך ("הַסֻּכֹּת – תַעֲשֶׂה לָךְ") מהפסולת הנאספת בגורן וביקב ("בְּאֶסְפֵּךְ מִגִּרְנֶךָ וּמִקְבֶּךָ"). פסולת הגורן היא חתיכות קש שנותרו בגורן אחר הזרייה, ופסולת היקב היא ענפי האשכולות לאחר שהסירו מהם את הענבים. אלו ואלו גדלו בקרקע, נתלשו ממנה ואינם מקבלים טומאה, ולכן רק דברים שגדלו בקרקע, נתלשו ממנה ואינם מקבלים טומאה יכולים לשמש סכך⁵. לדוגמה, אבנים, ברזלים וניילון פסולים לסיכוך, כיוון שאינם

1. עיין ריטב"א סוכה ב א ד"ה ושחמתה. עיין ביאור הלכה סימן יד סעיף א ד"ה להצריך, וכף החיים תרלה ח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף ל, ואשרי האיש פרק כה סעיף לב, וחוט שני עמ' רא, שנכון שאיש שהגיע למצוות יניח את הסכך על גבי הסוכה, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן ס אות ג, שחולק וסובר שגם אישה יכולה להניח את הסכך לכתחילה, ועיין חזון עובדיה עמ' סד, שגם קטן יכול להניח את הסכך לכתחילה.

2. רש"י סוכה ב א ד"ה ושחמתה.

3. שו"ע תרכט א.

4. דברים טז יג.

5. משנ"ב תרכט א. ועיין שו"ע תרכט ד, ומשנ"ב שם יב, שפשתן מעובד ומופץ פסול לסיכוך, כיוון שצורתו השתנתה ולא ניכר שהוא גדל בקרקע, ועיין בכורי יעקב תרכט א, וחזון עובדיה עמ' טז,

גדלים בקרקע⁶. וכן גם צמח מטפס או ענפי עץ המחוברים לקרקע פסולים לסיכוך, משום שלא נתלשו מהקרקע⁷. וכן פסולים לסיכוך פירות, רהיטי עץ ומחצלת העשויה לשכיבה, כיוון שהם מקבלים טומאה⁸.

כלי עץ מקבל טומאה אם יש לו בית קיבול⁹ או שהוא מיועד לשכיבה או ישיבה, כגון כיסא, מיטה ומחצלת המשמשת לשכיבה¹⁰.

שברי כלי עץ

שברי כלי עץ אינם כשרים לסיכוך, אף שאינם מקבלים טומאה¹¹. הטעם לכך הוא ששברי כלים הראויים לשימוש מקבלים טומאה, וחכמים חששו שסיכוך הסוכה בשברים שאינם ראויים לשימוש יגרום לטעות ולחשוב

שמסיבה זו אין לסכך בניירות או בקרטונים העשויים מעץ. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף ח, וחזון עובדיה עמ' לב, שסכך צבוע כשר לסיכוך.

6. שו"ע תרכט א.

7. שו"ע תרכט יג.

8. שו"ע סימן תרכט סעיף ב וסעיף ט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לב. ועיין חזון עובדיה עמ' יח, וחוט שני עמ' ריד שארגזים גדולים שמביאים בהם סחורה מארץ לארץ, והם גדולים מארבעים סאה, אינם מקבלים טומאה ומותר לסכך בשבריהם.

9. שו"ע תרכט ג, ומשנ"ב שם.

10. רמ"א תרכט ז. ועיין משנ"ב תרכט ה, שכלי עץ שמשולבים בו חלקי מתכת מקבל טומאה, גם אם אין לו בית קיבול והוא אינו מיועד לישיבה או שכיבה. ועיין משנ"ב תרכט י, שמשטח עץ רחב מעט המשמש להניח עליו דברים, כשולחן או קרש חיתוך, מקבל טומאה מדרבנן ואין לסכך בו, ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק יד, שביאר בפירוט אלו כלי עץ מקבלים טומאה.

11. שו"ע תרכט ב, ומשנ"ב שם. ועיין ערוך השולחן תרכט ה, שאדם ששבר כלי במיוחד כדי לסכך בו, שברי הכלי כשרים לסיכוך, ועיין שבט הלוי חלק ג סימן צה אות א, שחולק, ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף א, שמקל אם לא ניכר על השברים שהיו בעבר כלי, ועיין חזון עובדיה עמ' יח, שגם באופן זה נכון להחמיר. ועיין משנ"ב תרכט ח, והליכות שלמה פרק ח סעיף ב, ושו"ת שבט הלוי חלק ג סימן צה אות ה, וחזון עובדיה עמ' יט, ששברי כלי שקיבל טומאה מדרבנן, כשרים לסיכוך, ועיין הליכות שלמה פרק ח דבר הלכה ב, שהקשה שבסימן תרכט ס"ק י וס"ק כה המשנ"ב מחמיר בדין זה, ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק א סימן פב אות ח, שישב קושיה זו, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לב, שאוסר לסכך בשברי כלי שקיבל טומאה מדרבנן.

שגם שוברים הראויים לשימוש כשרים לסיכוך¹². לכן קרש שפורק ממיטה שבורה פסול לסיכוך.

מחצלת

ניתן לסכך את הסוכה במחצלת שאינה מיועדת לשכיבה ('סכך לנצח')¹³, אך יש לוודא שישנה תעודת כשרות המעידה על כשרותה של המחצלת, מאת רב מוסמך, כיוון שישנן מחצלות הפסולות לסיכוך¹⁴.

סיכוך בנסרים

תקרת בית העשויה מקרשים אינה יכולה לשמש סכך, כיוון שיש לשבת בסוכה ולא בבית, ומקום שיש לו תקרה חזקה וקבועה הוא בית¹⁵.

12. רמב"ם סוכה ה ב.

13. עיין שו"ע תרכט ו. ועיין שם, ומשנ"ב שם טז, שמחצלת המיועדת לשכיבה פסולה לסיכוך מהתורה, משום שהיא מקבלת טומאה. ועיין רמ"א תרכט ו, ומשנ"ב שם יז, שמחצלת העשויה לסיכוך אך מנהג בני אותו מקום להשתמש בסוג מחצלת זו לשכיבה, או שמנהג בני אותו מקום להשתמש בסוג מחצלת זו לתקרה - פסולה מדרבנן, משום שאנשים עלולים לטעות ולחשוב שאפשר לסכך במחצלת העשויה לשכיבה או במחצלת המשמשת לתקרה. ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק טו סעיף יא, אותיות ב-ג, שמחצלות המיובאות לארץ מארצות שמנהג בני המקום לשכב עליהן, אם מייצרים אותן רק כדי לייצא אותן, כדי שתשמשה לסיכוך - הן כשרות, אך אם מייצרים אותן גם כדי למכור אותן בשוק המקומי - הן פסולות. ועיין ביאור הלכה תרכט ו ד"ה עומדת, שמחצלת העשויה למחיצה אינה מקבלת טומאה וכשרה לסיכוך.

14. מקראי קודש לרב הררי (תשע"ב) פרק ד סעיף מז. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיפים ט-יא, שלכתחילה אין לסכך במחצלת העשויה מנסרים דקים וצרים וארוגה בחוטים שאינם כשרים לסכך, כיוון שהחוטים מעמידים אותה, ויש פוסקים הסוברים שאין להעמיד את הסכך בדבר שלא ראוי לסכך בו, והרוצה לסכך את סוכתו במחצלת זו, ישים קרשי עץ על המחצלת, וכך קרשי העץ הם אלו שיעמידו את הנסרים הדקים והצרים, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה כג, בשם הגר"א שפירא, שחולק וסובר שהחוטים אינם מעמידים את הנסרים, ועיין קובץ מבית לוי גיליון ד עמ' כג, שבבדיקה התברר שאכן החוטים אינם מעמידים את הנסרים, ואדרבה, נסרים שאינם ארוגים זה לזה עמידים ברוח יותר מנסרים הארוגים זה לזה, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן עד.

15. עיין משנ"ב תרכט מה.

גם קרשים **הדומים** לקרשים המשמשים לתקרת בית פסולים לסיכוך מדברי חכמים, שמא אנשים יטעו ויחשבו שקרשים המשמשים לתקרת בית יכולים לשמש סכך. לכן קרשים שרוחבם ארבעה טפחים (32 ס"מ) ומעלה, פסולים לסיכוך מדברי חכמים, כיוון שבזמן חז"ל היו רגילים לבנות את תקרת הבתים מקרשים ברוחב זה¹⁶.

קרשים שרוחבם פחות מארבעה טפחים אך יותר מטפח, כשרים לסיכוך מעיקר הדין, אך נהגו שלא לסכך בהם, שמא יסככו בהם בצפיפות שתמנע מגשם לרדת לסוכה, וסכך העשוי בדרך זו דומה לתקרת בית והוא פסול¹⁷.

קרשים דקים שרוחבם פחות מטפח (8 ס"מ) הנקראים 'פִּלְפּוֹנִים', אינם דומים כלל לתקרה וניתן לסכך בהם לכתחילה¹⁸.

סכך שעליו נושרים

אין לסכך את הסוכה בצמחים שעליהם נושרים וגורמים ליושבים בסוכה אי נוחות, כיוון שהדבר עלול לגרום ליושבים בסוכה לצאת ממנה¹⁹.

16. שו"ע תרכט יח, ומשנ"ב שם. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף ט, שאוסר לסכך במחצלת העשויה מנסרים דקים המחוברים זה לזה בחוטים, כיוון שהקשירה מחשיבה אותם לנסר אחד הרחב מארבעה טפחים, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה קכג, בשם הגר"מ אליהו, שכתב כעין זה, ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף ה, וחזון עובדיה עמ' כז, ומקראי קודש שם, בשם הגר"א שפירא, שחולקים ומכשירים.

17. שו"ע תרכט יח, ומשנ"ב שם ס"ק מט וסימן תרלא ס"ק ו. ועיין משנ"ב תרכט נ, שבשעת הדחק כאשר אין במה לסכך, יש לסכך את הסוכה בנסרים או בדברים אחרים שפסולים לסיכוך מדברי חכמים.

18. הליכות שלמה פרק ח סעיף ג, חזון עובדיה עמ' ל. ועיין הליכות שלמה שם הערה 6, שהגרש"ז אוירבך היה נוהג לסכך בהם את סוכתו, ושכך נהגו בירושלים. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף ד, וחזון עובדיה עמ' ל, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף מא, שאדם המסכך את סוכתו ב'פִּלְפּוֹנִים', ישים סכך כשר לרוחב ה'פִּלְפּוֹנִים', כדי שלא יהיה רווח של אוויר על פני כל הסוכה, ועיין הליכות שלמה שם, שהגרש"ז אוירבך החמיר שלא יהיה רווח של אוויר במשך שבעה טפחים (56 ס"מ), ועיין שו"ת שלמת חיים (תשנ"ה) סימנים שסג-שסד, שחולק וסובר שאין חשש שיהיה רוחב דק של אוויר על פני כל הסוכה.

19. שו"ע תרכט יד. ועיין משנ"ב שם, שסכך זה כשר בדיעבד. ועיין משנ"ב שם, שהאיסור לסכך בצמחים שעליהם נושרים הוא רק אם העלים נושרים תמיד, אך אם העלים נושרים רק כאשר

סכך גזול

המסכך את סוכתו בסכך גזול, מלבד עוון גזל שיש בידו גם סוכתו פסולה²⁰, שנאמר: "חַג הַסֻּכֹּת תַעֲשֶׂה לָךְ"²¹, ודרשו חכמים: משלך, ולא משל גזל²². לכן יש להקפיד לקטוף ענפים לסכך רק מעצי הפקר או מעצים שבעליהם מרשים לקטוף מהם ענפים לסכך. אדם שסיכך את סוכתו בסכך גזול, ישלם את דמי הסכך הגזול לבעליו, ולאחר מכן יוכל לשבת בסוכה²³.

דין 'מעמיד'

יש סוברים שמותר להעמיד את הסכך על קורות מתכת, או לחבר אותו לסוכה על ידי אזיקונים וחוטי ברזל²⁴. ואף שקורות מתכת, אזיקונים וחוטי ברזל אינם ראויים לשמש לסכך, אפשר להעמיד את הסכך על ידם. ויש חולקים וסוברים שאין להעמיד את הסכך בדברים שאינם ראויים לשמש

יש רוח, הצמחים כשרים לסיכוך. ועיין רש"י סוכה יג ב ד"ה ירקות, ושו"ע ורמ"א תרכט יב, שענפים או צמחים שממהרים להתייבש ועתידיים להתייבש ולהתפורר בתוך שבעת ימי החג, פסולים לסיכוך מדברי חכמים, שמא יתייבשו ויתפוררו והיושב בסוכה לא ישים לב לכך, ועיין שו"ע שם, שדינם כאוויר הפוסל את הסוכה בשלושה טפחים, ולא כסכך פסול הפוסל את הסוכה בארבעה טפחים. ועיין שו"ע תרכט יד, שאין לסכך בסכך שריחו רע, שמא הריח הרע יגרום ליושבים בסוכה לצאת ממנה.

20. משנ"ב תרלז טז.

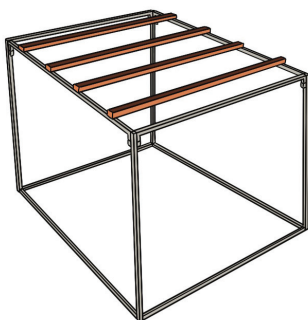
21. דברים טז יג.

22. סוכה ט א, ורש"י שם ד"ה למעוטי.

23. שו"ע תרלז ג, ומשנ"ב שם טו. ועיין חזון עובדיה עמ' נז, והלכות חגים פרק נ סעיף לח, שיש להיזהר שלא לקטוף עבור הסכך ענפים מעצים השייכים לעירייה או לקרן קיימת לישראל ללא קבלת רשות. ועיין משנ"ב תרלז טו, שמהתורה היה על הגזלן לסתור את הסוכה ולהשיב את הסכך הגזול לבעליו, אך חכמים תיקנו שדי בהשבת המעות, כדי לעודדו לחזור בתשובה. ועיין כף החיים תרלז כט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לח, שגם אם הגזלן לא השיב את דמי הסכך הגזול לבעליו אך הוא סיכם עם הנגזל שהוא ישלם לו, הוא רשאי לשבת בסוכה ולברך על ישיבתה. אך אם הגזלן רק החליט בינו לבין עצמו להשיב את דמי הגזלה, הוא רשאי לשבת בסוכה אך אינו רשאי לברך על ישיבתה, ועיין חזון עובדיה עמ' נז, שחולק וסובר שאם הגזלן החליט בינו לבין עצמו להשיב את דמי הגזלה, אפשר לשבת בסוכה ולברך על ישיבתה.

24. שו"ע תרל יג, ומשנ"ב שם.

סכך²⁵, כיוון שחכמים חששו שאם אנשים יעמידו את הסכך בדברים שאינם כשרים לשמש סכך, הם יטעו ויסברו שאפשר גם לסכך בהם²⁶.

איור 40

להלכה נפסק שמותר להעמיד את הסכך בדברים שאינם כשרים לשמש סכך²⁷, אך נכון לחשוש לדעת המחמירים, ולהעמיד את הסכך רק בדברים שכשרים לשמש סכך²⁸. לכן, אדם שמסגרת סוכתו עשויה ממתכת, לא יניח את הסכך על מסגרת המתכת, אלא יניח קרשי עץ לאורך הסוכה או לרוחבה, ועליהם יניח את הסכך²⁹ (איור 40). ואף

25. ר"ן סוכה י א (בדפי הרי"ף).

26. משנ"ב תרכט כב.

27. עיין שו"ע תרל יג, ומשנ"ב שם, ערוך השלחן תרכט יט, חזון עובדיה עמ' מד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף נא. ועיין שו"ע תרכט ז, ומשנ"ב שם. ועיין אור לציון חלק ד פרק כד שאלה ח, ושונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרכט הערה י אות ט, בשם הגר"ח קנייבסקי, שהיושב בסוכה שסככה עומד על דבר שלא ראוי לסכך בו, יברך "לישב בסוכה", כיוון שההלכה היא כדעת הסוברים שמותר להעמיד את הסכך בדבר שאין מסככים בו.

28. משנ"ב תרל נט, ושער הציון שם ס, חזון עובדיה עמ' מד: טוב לחוש ולהיזהר, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף נא: ראוי. ועיין ערוך השלחן תרכט יט, שחולק וסובר שאין צורך להחמיר בזה. ביתר ביאור: עיין שער הציון תרל ס, שרבי יהודה וחכמים נחלקו אם מותר לסמוך את הסכך בדפנות המיטה, ונחלקו אמוראים אם טעמו של רבי יהודה שאוסר הוא משום שלדעתו סוכה צריכה להיות דירת קבע, והסוכה מיטלטלת על ידי המיטה, או משום שאין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לסכך בו, ודפנות המיטה אינן כשרות לסיכוך כיוון שהן מקבלות טומאה. הראשונים נחלקו אם הלכה כחכמים או כרבי יהודה, ובין אלו שפוסקים כרבי יהודה, ישנה מחלוקת איזה טעם התקבל להלכה. נמצא שרק למיעוט הראשונים הסוברים שהלכה כרבי יהודה וטעמו הוא שיש להעמיד את הסכך בדבר שראוי לסכך בו - אין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לסכך בו. ועיין שער הציון שם, שסיכם דין זה וכתב: "בוודאי יש לסמוך על דעת המקלים בזה, אכן לכתחילה נכון להזהר בזה לצאת ידי כל הדעות".

29. הליכות שלמה פרק ח סעיף י. ועיין שם, שלא די להניח את קרשי העץ על גבי קורות המתכת, כיוון שבאופן זה הסכך מונח על קורות המתכת וקרשי העץ רק חוצצים בין הסכך לקורות המתכת, אלא יש להניח את קרשי העץ לרוחב הסוכה או לאורכה, ועל ידי זה יהיה ניכר שהסכך עומד על קרשי העץ, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף נא, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ו סעיף ח, שחולקים וסוברים שדי להעמיד את קרשי העץ על גבי קורות

שקרשי העץ המעמידים את הסכך עומדים על מסגרת מתכת, אין בכך חשש, כיוון שגם לדעת הסוברים שאין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך, מותר להעמיד את **מעמדי** הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך ('מעמיד דמעמיד')³⁰.

קשירת הסכך שלא יעוף נחשבת גם היא כהעמדת הסכך. לכן אדם שחושש שהסכך של סוכתו יעוף ברוח, לא יחבר אותו עם ברגים ולא יקשור אותו בחוטי ברזל או באזיקונים³¹, אלא יניח על הסכך קרש עץ, ואת קרש העץ יחבר בברגים או באזיקונים³².

סכך שיכול לעמוד ברוח **מצויה**, מותר לקשור אותו באזיקונים כדי שלא יעוף ברוח **שאינה מצויה**, כיוון שסכך העומד ברוח מצויה הוא סכך כשר, נמצא שהאזיקונים אינם משפיעים על כשרות הסכך, ואין להם דין מעמיד³³.

המתכת, ועיין תשובות והנהגות חלק ה סימן ר אות ד, שנוטה לדעה זו, וכן משמע משו"ת אור לציון חלק ד פרק כד הערה ח ד"ה ועל כל פנים, ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב (תשע"ב) חלק ד סימן פא אות ב, שחולק וסובר שקרשי עץ המונחים על קורות מתכת נחשבים למעמידים את הסכך רק אם הסכך לא יעמוד בלי קרשי העץ, אך אם הסכך יעמוד בלעדיהם, אין הם נחשבים למעמידים את הסכך. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שעדיף להעמיד קרשי עץ לאורך הסוכה או לרוחבה, אך אם קרשי העץ חזקים דיים כדי להעמיד את הסכך, אפשר להעמידם על קורות המתכת, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פח אות ג.

30. שו"ע תרכט ח, ומשנ"ב שם. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמג ס"ק ב, שחולק וסובר שגם את מעמדי הסכך יש להעמיד בדבר שראוי לשמש סכך, ועיין מקראי קודש לרב הררי (תשע"ג) פרק ד סעיף מג, שרוב ככול הפוסקים חולקים על החזון איש, ועיין שם, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק יח סעיף ז, שפשט המנהג להקל בזה.

31. חוט שני עמ' רי. ועיין שער הציון תרלג ו, שאין לחבר את הסכך בברגים ומסמרים גם משום שהסוכה צריכה להיות דירת עראי, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן צג.

32. מור הרים סוכות עמ' קו.

33. שונה הלכות תרכט יט, אור לציון חלק ד פרק כד שאלה ט, חוט שני עמ' רי, שו"ת בצל החכמה חלק ה סימן מד. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף יא, שסכך שנקשר באזיקונים כדי שלא יעוף ברוח מצויה, ורוצים להכשירו לכתחילה, אין צורך להסיר את האזיקונים, אלא די להניח עליו קורות עץ כבדות שימנעו מהסכך לעוף, ופעולה זו תייתר את קשירת האזיקונים ותפקיע מהם שם 'מעמיד', וכן משמע מקובץ מבית לוי גיליון ד עמ' כג, ועיין חוט שני עמ' ריב, שחולק וסובר שכיוון שהאזיקונים העמידו תחילה את הסכך, הם אלו שנחשבים מעמדי הסכך, ואם רוצים שהסכך יהיה כשר לכל הדעות, יש להסיר את האזיקונים.

מוותר להעמיד את הסכך על כותל אבנים או על קיר בטון³⁴. ואף שאבנים ובטון אינם כשרים לסיכוך, ולכתחילה אין להעמיד את הסכך על דבר שאינו ראוי לשמש סכך, אין בכך חשש; שכן הסיבה לכך שאין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך היא שמא אנשים יטעו ויסברו שמותר גם לסכך באותו דבר. אך אין חשש שאנשים יטעו ויסברו שאפשר לסכך את הסוכה באבנים, שכן ידוע שסוכה היא דירת עראי, ותקרה הנעשית מאבנים או מבטון היא תקרה של בית קבע³⁵.

העמדת הסכך בדבר הפסול לסיכוך מדרבנן

גם לדעת הסוברים שאין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך, דין זה הוא מדרבנן. לכן גם לדעה זו, אין להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך **מהתורה**, אך ניתן להעמיד את הסכך בדבר שאינו ראוי לשמש סכך **מדרבנן**³⁶. דין זה מבוסס על העיקרון ש'אין גוזרים גזרה לגזרה', כלומר חכמים אינם גוזרים שלא לעשות דבר מסוים מחשש שמא יבואו לעשות דבר איסור, אם גם דבר האיסור הוא רק מדרבנן. לכן אין גוזרים שלא להעמיד את הסכך בדבר שפסול לסיכוך, כאשר הוא פסול רק

34. שו"ע הרב תרכט יג, ומשנ"ב תרכט כב, וחזון איש אורח חיים סימן קמג ס"ק ב ד"ה ולסמוך. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף ט, שדין מסגרת מתכת הקבועה בבניין כדין קיר אבנים, ומותר להעמיד עליה את הסכך (אך ראוי להניח על גבה קרשים, ולהעמיד את הסכך עליהם), ועיין מנחת יצחק חלק ד סימן מה, ואור לציון חלק ד פרק כד הערה ח ד"ה ועל כל פנים, שחולקים, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאפשר לסמוך על פסיקת הגרש"ז אוירבך. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף נ. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן צה, שמותר להניח אבן על הסכך כדי שהסכך לא יעוף, כיוון שהדבר ידוע שאין מסככים באבנים, ועיין חוט שני עמ' רי, שחולק, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

35. שו"ע הרב תרכט יג. ועיין משנ"ב תרכט כב.

36. באור הלכה סימן תרל סעיף א ד"ה כל, כפ החיים תרכט נה, מנחת שלמה תניינא סימן נה ד"ה וכמו כן, חזון עובדיה עמ' כה, אור לציון חלק ד פרק כד הערה יא, חוט שני עמ' ריא, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף ל, הגר"י אריאל שליט"א בשו"ת רבבות אפרים חלק ח סימן תקכג ובשו"ת באהלה של תורה חלק ה סוף סימן נב. ועיין משנ"ב תרכט כה, שסותר דברי עצמו ואוסר להעמיד את הסכך בדבר המקבל טומאה מדרבנן, ועיין שו"ת הלכות סימן תרכט סוף סעיף יט.

מדברי חכמים³⁷. מכך עולה כי מותר לקשור את הסוכה בחוט כותנה, כיוון שמהתורה, חוט שאינו עשוי מצמר או מפשתים אינו מקבל טומאה, והסיבה שאין לסכך בחוט כותנה היא מדברי חכמים, כיוון שצורתו השתנתה ולא ניכר עליו שהוא גדל בקרקע³⁸.

חוט פשתן, מותר להעמיד בו את הסכך, כיוון שהוא פסול לסיכוך רק מדברי חכמים³⁹, שכן לא ניכר שהוא גדל בקרקע⁴⁰. ויש מחמירים וסוברים שאין להעמיד את הסכך בחוט פשתן, כיוון שיש לחשוש לדעת הראשונים הסוברים שחוט פשתן מקבל טומאה מהתורה, והוא אינו ראוי לסיכוך מהתורה⁴¹.

סכך ראוי - שכוכבים נראים דרכו

סכך הסוכה צריך להיות סכך של דירת עראי, ולא סכך הדומה לתקרה של בית קבע. לכן סכך עבה וצפוף שמונע מגשם להיכנס לסוכה הוא סכך פסול, כיוון שהוא דומה לתקרה של בית קבע⁴². הסכך הראוי ביותר הוא סכך

37. ריטב"א סוכה כא ב ד"ה וחד, כף החיים תרכט נה.

38. אור לציון חלק ד פרק כד הערה יא ד"ה וכיוון שחוט, תשובות אביגדר הלוי עמ' תכא, ספר הסוכה (תשע"ח) פרק יח הערה 43, ובית דוד (שאל) פרק ו הערה 7 אותיות ב-ג. ועיין משנ"ב תרכט יב.

39. חזון עובדיה עמ' כד ד"ה עתה נבאר, אור לציון חלק ד פרק כד הערה יא ד"ה וכיוון שחוט, וכן משמע מדברי הגר"י אריאל שליט"א בשו"ת רבבות אפרים חלק ח סימן תקכג.

40. עיין רמב"ם סוכה ה ד, ומשנ"ב תרכט יב, בפירוש הראשון.

41. עיין אשרי האיש פרק כה אות יא, בית דוד (שאל) פרק ו הערה 7 אות ב. ביתר ביאור: חוטי פשתן המצויים היום הם טוויים ושזורים (מקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה קח, הליכות מועד עמ' שה), ונחלקו ראשונים מדוע הם פסולים לסיכוך. לדעת רש"י (מובא בשער הציון תרכט יד) הם מקבלים טומאה, ופסולים לסיכוך מדאורייתא, ולדעת הרמב"ם (מובא במשנ"ב תרכט יב) הם אינם מקבלים טומאה, ופסולים לסיכוך מדרבנן מפני שהשתנתה צורתם ולא ניכר שהם גדלו בקרקע. לכן, לפי שיטת הרמב"ם מותר להעמיד בהם את הסכך, כיוון שהם פסולים לסיכוך מדרבנן, אך לפי שיטת רש"י לכתחילה לא ניתן להעמיד בהם את הסכך, כיוון שהם פסולים לסיכוך מדאורייתא.

42. משנ"ב תרלא ו. ועיין שם, שיש חולקים ומכשירים סכך זה, ועיין חזון עובדיה עמ' לד, שהכריע בדבריהם.

שיש בו רווחים קטנים של אוויר שהכוכבים נראים דרכם.⁴³ דווקא ראיית הכוכבים משמשת סימן למידת הרווחים הנצרכת לסכך ראוי, כיוון שראיית הכוכבים מזכירה לאדם שה' ברא את העולם ותכלית בריאת העולם היא לעובדו, כמו שנאמר: "כִּי אֶרְאֶה שְׁמִיָּהּ מַעֲשֵׂי אֶצְבְּעֹתֶיהָ יֵרָח וְכֻכָּבִים אֲשֹׁר כּוֹנְנֹתֶיהָ, מָה אֶגֹּשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וְכֵן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ וכו', ה' אֲדַגִּינוּ מָה אֲדִיר שְׁמִיָּהּ בְּכָל הָאָרֶץ".⁴⁴

סוכה שחמתה מרובה מצלתה

תפקיד הסכך לעשות צל בסוכה,⁴⁵ לכן כשרות הסוכה תלויה בכך שרוב שטח גג הסוכה יכוסה בסכך כשר ('צלתה מרובה מחמתה').⁴⁶

סוכה שרובה מסוככת בסכך צפוף שצלתו מרובה מחמתו, ומעט ממנה מסוכך בסכך דליל שחמתו מרובה מצלתו (איור 41), יש לבדוק את כמות הסכך בגג הסוכה. אם רוב הגג מכוסה בסכך כשר, הסוכה כשרה, כולל החלקים שחמתם מרובה מצלתם, ואם

43. שו"ע תרלא ג, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, שגם אם הכוכבים אינם נראים דרך הסכך, הסכך כשר. ועיין משנ"ב תרלא ה, ומועדים וזמנים חלק ו סימן עא ד"ה תבנא, שדי בכך שהכוכבים נראים דרך הסכך בחלק מהסוכה, ועיין משנ"ב שם, שבמקומות חמים, אפשר להניח סכך מרובה כדי שלא יהיה חם בסוכה, ובלבד שיהיו חריצי אוויר דקים שהשמש נכנסת דרכם.

44. תהילים פרק ח פסוקים ד-ה. עיין פרי מגדים סימן תרלא אשל אברהם ס"ק ב.

45. עיין ריטב"א סוכה ב א ד"ה ושחמתה.

46. עיין שו"ע תרלא א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע תרל א, שכאשר בוחנים אם צלתה של הסוכה מרובה מחמתה, אין להתחשב בשמש הנכנסת לסוכה דרך דפנות הסוכה, אלא רק בשמש הנכנסת לסוכה דרך גג הסוכה. ועיין שו"ע תרלא א, שאם חצי משטח גג הסוכה מסוכך כראוי וחציו אינו מסוכך, הסוכה פסולה, כיוון שדרך קרני השמש להתרחב, וברצפת הסוכה הרוב אינו מוצל, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קפב, ושו"ת שבט הלוי חלק ג סימן עח אות ו ד"ה אבל, שאם רוב שטח גג הסוכה מסוכך, הסוכה כשרה, ואין צריך לבדוק את שיעור הצל ברצפת הסוכה.

רוב הגג אינו מכוסה בסכך כשור, הסוכה פסולה⁴⁷.

לדעת הר"ן יש להחמיר יותר בדין זה. לדבריו, אם יש בסוכה שטח של שבעה על שבעה טפחים (56 ס"מ על 56 ס"מ) שהחמה מרובה בו על הצל (איור 42), אין לאכול ולישון באותו שטח, אף ששאר הסוכה מסוככת כראוי וצלתה מרובה מחמתה. הטעם לכך הוא ששיעור שבעה על שבעה טפחים הוא השיעור המינימלי הנדרש להכשר סוכה, ולכן שיעור זה הוא שיעור חשוב, והוא אינו בטל לרוב הסוכה שצלתה מרובה מחמתה. ולכתחילה יש להחמיר כן⁴⁸.

47. שו"ע תרלא ב, ומשנ"ב שם. ועיין שם ושם, שאם ברוב הסוכה החמה מרובה מהצל, הסוכה פסולה (איור 43). ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק יט סעיף ו, שאם בחלק הסוכה שצלתו מרובה מחמתו ישנו שיעור סוכה והוא מוקף בשלש דפנות, אותו החלק נחשב כסוכה בפני עצמה והוא כשר (איור 44).

48. רמ"א תרלא ב, על פי דעת הר"ן. ועיין שו"ע שם, שהשמיט את דברי הר"ן, וסתם כרוב הפוסקים שחולקים על הר"ן וסוברים שאם הסוכה בכללותה כשרה, אפשר לשבת תחת שטח שחמתו מרובה מצלתו, גם אם הוא בגודל של שבעה על שבעה טפחים, ועיין ערוך השלחן תרלא ה, שהכריע כדעת השלחן ערוך, ועיין חזון עובדיה עמ' עב הערה לו, שמשמע שאף שיעקר ההלכה ליוצאי ספרד כשלחן ערוך, טוב שגם יוצאי ספרד יחמירו בדין זה כרמ"א.

נתינת הסכך לאחר עשיית הדפנות

כאשר בונים את הסוכה, יש לעשות תחילה את הדפנות ולאחר מכן להניח את הסכך על הסוכה⁴⁹. דין זה נלמד מדרשת חכמים על הפסוק: "וַיִּבְנוּ הַסֹּכֶת תֵּעָשֶׂה לָהֶּ" ⁵⁰ – תעשה – ולא מן העשוי⁵¹. משמעוּתה של דרשה זו היא שהסכך צריך להיעשות על ידי פעולה בגוף הסכך, ולא על ידי פעולה בדבר אחר שתגרום בעקיפין ליצירת הסכך. לדוגמה: הבונה סוכה על ידי חפירת חלל בתוך ערמת תבואה, סוכתו פסולה, כיוון שהסכך לא נעשה על ידי מעשה בגוף הסכך, אלא על ידי מעשה בתבואה שתחתיו⁵². לדעת פוסקים רבים, לא רק סכך שנעשה על ידי מעשה בדבר אחר – פסול לפי הדרשה "תעשה – ולא מן העשוי", אלא גם סכך הנעשה על ידי מעשה בגופו, אך עיקרו ומהותו מתקבלים על ידי מעשה בדבר אחר – פסול. דוגמה לכך היא עשיית הסכך לפני הדפנות. כיצד? עיקרו ותכליתו של הסכך הוא היותו מסוכך על מרחב תחום הנמצא תחתיו. סכך ללא דפנות הוא סכך ש'גופו' קיים אך עיקרו ומהותו חסרים, ועשיית הדפנות לאחר הנחתו היא זו שמשלימה את עיקרו ומהותו. נמצא שעיקרו ומהותו של הסכך לא ניתנו לו על ידי מעשה בגוף הסכך אלא על ידי מעשה בדפנות, ולכן גם סכך כזה פסול על פי הדרשה "תעשה – ולא מן העשוי"⁵³.

49. רמ"א תרלה א, חזון עובדיה עמ' לח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף כז.

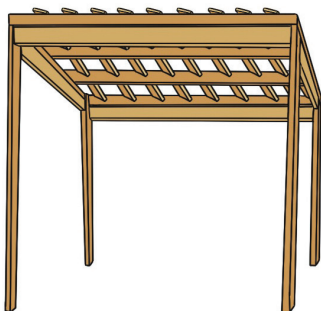
50. דברים טז יג.

51. סוכה יב א, שו"ע תרלה א.

52. עיין שו"ע תרלה א, ומשנ"ב שם.

53. עיין רמ"א תרלה א, ומשנ"ב שם, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו סעיף ב, אור לציון חלק ד פרק כו שאלה ח. ועיין משנ"ב תרלה י, שיש חולקים וסוברים שסכך שהונח לפני הדפנות הוא סכך כשר, ועיין הערה 59. ועיין משנ"ב תרכו יח, וכף החיים תרכו לה, וקיצור שולחן ערוך (טולידאנו) סימן תקסט סעיף ה, ואור לציון חלק ד פרק כב שאלה ד, שאין להניח סכך תחת גג נפתח לפני פתיחת הגג, כיוון שסכך הנתון תחת גג אינו נחשב סכך, והסרת הגג היא זו שמכשירה אותו להיחשב סכך, ועיין רמ"א תרכו ג, שחולק, ועיין לבוש תרכו ג, שטעמו של הרמ"א הוא שהגג הוא מעכב חיצוני, ואין הוא מפקיע מהסכך הנתון תחתיו שם סכך, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קנח, שפסק כרמ"א.

הנחת הסכך צריכה להיעשות לאחר בניית כל הדפנות הדרושות להכשרת הסוכה, וגובהן צריך להיות לפחות עשרה טפחים⁵⁴. אמנם אם הדפנות צמודות לסכך, אפשר להסתפק בעשיית דפנות בגובה טפח לפני הנחת הסכך, שכן זהו הגובה הנמוך ביותר הנדרש כדי להחשיב מרחב מוקף לאוהל⁵⁵. לכן מותר להניח סכך על פרגולה שאין לה דפנות, אם בחלקה העליון של הפרגולה ישנם קרשים בגובה טפח המקיפים אותה⁵⁶ (איור 45).

איור 45

אדם שלא ידע את ההלכה ופרס את הסכך על הסוכה לפני עשיית הדפנות, יעשה לסוכה דפנות, ולאחר מכן יגביה מעט את הסכך ויחזור ויניחנו⁵⁷.

סכך שהונח כאשר היו דפנות לסוכה ולאחר מכן דפנות הסוכה נפלו, אין צורך להניחו שוב לאחר הרמת הדפנות, כיוון שהסכך הונח מתחילה כראוי⁵⁸.

54. משנ"ב תרלה יא, וחוט שני עמ' רב, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק י סעיף ב.

55. רמ"א תרלה א. ועיין הליכות שלמה פרק ח דבר הלכה טז, וחוט שני עמ' רא, שאין הכרח שהדפנות תהיינה צמודות לסכך, ודי שהן תהיינה סמוכות לו במרחק של פחות משלושה טפחים.

56. ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק ב סעיף יב.

57. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף כז, ושו"ת אור לציון חלק ד פרק כו שאלה ח, על פי שו"ע תרכו ב. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כו, וקובץ מבית לוי חלק ב עמ' כב, שדי להגביה את הסכך מעט, ועיין חוט שני עמ' קצה, שיש להגביה את הסכך לפחות טפח. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כו, שכל יחידת סכך צריכה להיות מוגבהת כולה יחד, ואין להגביה חלק אחד מהיחידה, כגון קצה אחד של קרש או קצה אחד של מחצלת, ולאחר מכן את החלק השני, ועיין חוט שני עמ' קצה, שחולק וסובר שניתן להגביה חלק אחד מיחידת הסכך, ולאחר מכן את חלקו השני.

58. מקראי קודש לגרצ"פ פראנק (תשע"ג) סוכות חלק א סימן יט, כף החיים תרלה יח, שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן נו ד"ה הנה, חזון עובדיה עמ' מ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף כט. ועיין מקראי קודש שם, ושו"ת רב פעלים חלק א אורח חיים סימן לד, שדין זה נכון רק כאשר דפנות הסוכה נפלו לאחר כניסת החג, ועיין חזון עובדיה עמ' מב, ושו"ת שרגא המאיר חלק ז סוף סימן קיז, שחולקים וסוברים שדין זה נכון גם כאשר הדפנות נפלו לפני כניסת החג.

יש מפוסקי ספרד שחולקים וסוברים שסכך שהונח לפני עשיית הדפנות הוא סכך כשר בדיעבד⁵⁹.

סוכה שנעשתה שלא לשם החג

סוכה שנעשתה שלא לשם החג אלא כדי לשבת בה ולהנות מצייליה כל ימות השנה, היא סוכה כשרה, כיוון שדי בכך שהסוכה תיעשה לשם צל ואין צורך שהיא תיעשה בכוונה מיוחדת לשם החג⁶⁰. אמנם לקראת החג יש להוסיף לה מעט סכך בשיעור של טפח על טפח (שמונה ס"מ על שמונה ס"מ)⁶¹, כדי שיהיה ניכר שהישיבה בה בחג היא לשם מצווה, ולא לשם תענוג כפי שיושבים בה בכל ימות השנה⁶².

סוכה שנעשתה שלא לשם צל

העושה סוכה כדי שיהיה לו מקום מוצנע ומוסתר מעין רואים, סוכתו

59. ברכי יוסף תרלה ב, חזון עובדיה עמ' לח, משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרלה י. ועיין חזון עובדיה שם, שאפשר לברך "לישב בסוכה" על אכילה בסוכה שסככה הונח לפני הדפנות, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף כח, שחולק.

60. שו"ע תרלה א, ומשנ"ב שם.

61. שו"ע תרלו א. ועיין שם, שאפשר להוסיף סכך בעובי הפחות מטפח, אם הוא נמשך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה. ועיין משנ"ב תרלו ד, ושער הציון שם ד, וחזון עובדיה עמ' סב, שהסוכה כשרה גם אם לא מוסיפים לה סכך, ותוספת הסכך היא מצווה לכתחילה, ועיין כף החיים תרלו ו, שחולק וסובר שיש לחשוש לדעות שהסוכה פסולה אם לא מוסיפים לה סכך, ואין לברך "לישב בסוכה" בסוכה שנעשתה שלא לשם החג ולא הוסיפו לה סכך. ועיין משנ"ב תרלו ז, שסוכה שנעשתה לשם החג והיא עומדת משנה לשנה, יש לחדש בה דבר כל שנה לקראת החג, ועיין ערוך השלחן תרלו א, וחזון עובדיה עמ' סד סוף הערה ל, שחולקים. ועיין משנ"ב תרלו ד, שדין סוכה שנעשתה על ידי גוי כדין סוכה שנעשתה שלא לשם החג, וצריך לחדש בה דבר, ועיין חזון עובדיה עמ' נו, שסוכה שנעשתה על ידי פועל גוי עבור ישראל, מן הדין אין צריך לחדש בה דבר, אך טוב לחדש בה דבר. ועיין חזון עובדיה עמ' נז, שטוב שלא לבנות את הסוכה על ידי גוי כיוון שקדושת הסוכה גדולה מאוד.

62. ב"ח סימן תרלו ד"ה ומ"ש ואם עשאה. ועיין משנ"ב תרלו ד, שכתב טעם אחר, כדי שלא יטעו להכשיר סוכה שנעשתה כדי לדור בה, שהיא פסולה מהתורה, ועיין לבוש תרלו א, שכתב טעם אחר, משום חיוב מצווה.

פסולה, כיוון שהסוכה צריכה להיעשות כדי ליהנות מהצל שבה⁶³. וכן סכך רטוב שהונח על הסוכה כדי שיתייבש הוא סכך פסול, כיוון שלא הונח כדי להצל⁶⁴.

63. שו"ע תרלה, ומשנ"ב שם א. ועיין שו"ע תרכו ב, ומשנ"ב תרלו ט, שניתן להכשיר סוכה זו על ידי הגבהת הסכך מעט, והנחתו חזרה לשם צל, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כו, וקובץ מבית לוי חלק ב עמ' כב, שדי להגביה את הסכך מעט, ועיין חוט שני עמ' קצה, שיש להגביה את הסכך לפחות טפח. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כו, שכל יחידת סכך צריכה להיות מוגבהת כולה יחד, ואין להגביה חלק אחד מהיחידה, כגון קצה אחד של קרש או קצה אחד של מחצלת, ולאחר מכן את החלק השני, ועיין חוט שני עמ' קצה, שחולק וסובר שניתן להגביה חלק אחד מיחידת הסכך, ולאחר מכן את חלקו השני. ועיין מרומי שדה סוכה ח ב ד"ה מאי כהלכתה, וחזון עובדיה עמ' נז, ומנחת אשר מועדים א עמ' קנו ואילך, שהבונה סוכה ומתכוון שהסוכה תהיה לשם מצווה, אינו צריך לכוון בפירוש שהסוכה תהיה לשם צל.

64. שו"ע תרכט טו, ומשנ"ב שם מא.

פרק ו

סוכה תחת בית או תחת עץ

סוכה תחת בית

הסוכה צריכה להימצא תחת כיפת השמים ולא תחת גג או קירוי אחר¹. דבר זה נלמד מהפסוק: "בִּסְכֹּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים"². המילה "בִּסְכֹּת" כתובה בתורה ללא האות ו"ו, ומכך למדו חכמים שצריך להיות רק סכך אחד מעל היושב בסוכה, ולא שניים או שלושה סככים. לכן העושה סוכה בתוך בית או תחת מרפסת – סוכתו פסולה, כיוון שמעל היושב בסוכה ישנם שני סככים – סכך הסוכה ותקרת הבית או רצפת המרפסת³. ועוד, שהיושב בסוכה כזו יושב תחת צל תקרת הבית או תחת צל רצפת המרפסת, שהם סכך פסול⁴.

סוכה תחת עץ

כשם שסוכה העשויה תחת תקרת בית היא סוכה פסולה, כך פסולה גם סוכה העשויה תחת עץ שצלו מרובה מחמתו, כיוון שעץ שצלו מרובה מחמתו נחשב גם הוא לסכך, ונמצא שהיושב בסוכה יושב תחת שני סככים – סכך הסוכה וסכך העץ⁵.

1. רמ"א תרכ"א, ומשנ"ב שם.

2. ויקרא כג מב.

3. משנ"ב תרכ"א.

4. ערוך לנר סוכה ט ב ד"ה ת"ר בסוכות וד"ה בסוכת, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

5. שו"ע תרכ"ו, משנ"ב שם.

עץ שענפיו ועליו מועטים וחמתו מרובה מצלתו אינו נחשב סכך, ולכן סוכה הנעשית תחתיו היא סוכה כשרה, כיוון שהיושב בסוכה יושב תחת סכך אחד בלבד. אמנם חלקי הסכך שנמצאים תחת ענפי העץ או עליו פסולים לשמש סכך, ולכן צריך שיהיה בגג הסוכה שיעור סכך כזה, שגם אם נגרע את חלקי הסכך שנמצאים תחת ענפי העץ ועליו, צלחה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה⁶ (איור 46).

איור 46

6. שו"ע תרכו: דעה ב, וביאור הלכה שם ד"ה ויש אומרים. ועיין כף החיים תרכו ו, שלכתחילה אין לעשות סוכה תחת האילן כדי שלא להיכנס לספקות, ועיין בכורי יעקב תרכו א, והלכות חג בחג עמ' רסד הערה 11.

פרק ז

ישיבה בסוכה תחת סכך פסול ותחת אוויר

ישיבה בסוכה תחת סכך פסול

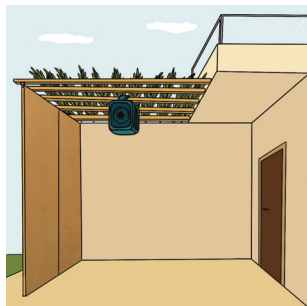
איור 47

סוכה המסוככת כראוי ויש בסוכה מעט סכך פסול שאורכו או רוחבו **פחות** משלושה טפחים, מותר לאכול ולישון תחתיו, כיוון שדין לבד מחשיב את הסכך הפסול כאילו אינו¹. לדוגמה: יריעת בד שרוחבה פחות משלושה טפחים (24 ס"מ), והיא נמשכת לאורך הסוכה, בטלה לסוכה, ומותר לאכול ולישון תחתיה (איור 47).

1. עיין שו"ע תרלב א, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף יט, וחזון עובדיה עמ' סט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לה, שסוכה שיש מעליה חבלי כביסה, מותר לאכול ולישון תחתם, כיוון שרוחבם פחות משלושה טפחים, ואף שאין בין חבל לחבל שלושה טפחים, יש סוברים שאין אומרים 'לבוד' להחמיר (עיין משנ"ב סימן תרכ"ב ס"ק יז וסימן תרלב ס"ק כ), וגם לסוברים שאומרים 'לבוד' להחמיר, יש סוברים שאין אומרים 'לבוד' בדבר שעשוי להיות פתוח לעולם, ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן ט אות ב ד"ה ודאתאן, וחזון עובדיה שם, שמותר לאכול ולישון תחת חבלי הכביסה גם בזמן שבגדים תלויים עליהם, ועיין אור לציון חלק ד פרק כב שאלה ג, שאין לאכול ולישון תחת חבלי הכביסה בשעה שבגדים תלויים עליהם ונדים ברוח, כיוון שבאותה שעה הם עלולים להיות רחבים בשיעור של ארבעה על ארבעה טפחים, ועיין הליכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לה, שכתב כעין זה, ועיין קובץ מבית לוי גיליון ב עמ' כד הערה יח, שחולק וסובר שכיוון שהבגדים אינם קבועים, הם אינם נחשבים אוהל הפוסל את חלק הסוכה שתחתם, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאם הבגדים נעים ונדים ברוח מצויה הם אינם פוסלים.

איור 48

איור 49

סוכה המסוככת כראוי ויש בסככה סכך פסול שאורכו שלושה טפחים (24 ס"מ) או יותר, ורוחבו שלושה טפחים (24 ס"מ) או יותר, אין לאכול ואין לישון תחת הסכך הפסול², כאשר רוב ראש האדם או רוב גופו מכוונים כנגד הסכך הפסול³. לדוגמה: סוכה שיריעת בד ברוחב שלושה טפחים נמשכת לאורכה, אין אוכלים ואין ישנים תחת יריעת הבד (איור 48). וכן רמקול התלוי בסוכה ואורכו ורוחבו הם שלושה טפחים, אין אוכלים ואין ישנים תחתיו⁴ (איור 49).

ישיבה בסוכה תחת אוויר

סוכה שצלתה מרובה מחמתה ויש בסככה חורי אוויר שגודלם כגודל רוב ראשו של אדם או יותר, אין לאכול ולישון תחתם כאשר רוב

2. משנ"ב תרלב ג, על פי הר"ן. ועיין שו"ע תרלב א, שפוסק כדעת הרא"ש, שמותר לאכול ולישון תחת סכך פסול שאורכו או רוחבו פחות מארבעה טפחים (32 ס"מ), ועיין משנ"ב שם, וכף החיים תרלב ד, וחזון עובדיה עמ' סו ועמ' סח, וקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"מ אליהו סימן קלד הערה ה, שיש להחמיר כדעת הר"ן, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרלב ג.

3. עיין משנ"ב תרלב א, והליכות מועד (מלכא) עמ' שלה ד"ה ולכן.

4. עיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כד אות יב, שסוכה שיש מעליה יחידה חיצונית של מזגן שאורכו ורוחבו יותר משלושה טפחים, אין אוכלים ואין ישנים בחלק הסוכה שתחת יחידת המזגן, ועיין הלכות חג בחג עמ' ריט סוף הערה 2, שחולק וסובר שהר"ן, שהחמיר שלא לשבת תחת סכך פסול שאורכו ורוחבו שלושה טפחים, החמיר כן רק בסכך שהוא עצמו פסול, אך לא בסכך כשר המונח תחת סכך פסול, ורק אם אורך יחידת המזגן הוא ארבעה טפחים ורוחבה הוא גם ארבעה טפחים, אין לאכול ולישון בחלק הסוכה שתחתיה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שלכתחילה יש להחמיר בדבר, ובשעת הדחק אפשר לסמוך על הדעה המקילה.

איור 50

ראש האדם או רוב גופו מכוונים כנגד אותם חורים⁵ (איור 50).

שיעור "רוב ראשו של אדם" הוא שיעור קטן משלושה על שלושה טפחים. נמצא שדין חורי אוויר חמור יותר מדין סכך פסול, שכן תחת חורי אוויר אין אוכלים כשהם בשיעור רוב ראשו של אדם, ותחת סכך פסול אין אוכלים רק כאשר שיעורו הוא שלושה על שלושה טפחים. הטעם לכך הוא שהפסק של אוויר בולט וניכר יותר מהפסק של סכך פסול, ולכן חכמים החמירו בו יותר⁶.

איור 51

ישיבה בסוכה תחת סכך שחמתו מרובה מצלתו

סוכה שצלתה מרובה מחמתה, ויש בסוכה שטח בגודל שבעה על שבעה טפחים שחמתו מרובה מצלתו, יש להחמיר שלא לאכול ולא לישון תחתיו (איור 51)⁷.

5. עיין שו"ע ורמ"א תרלב ב, ומשנ"ב שם, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק כג סעיפים ט-י. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמ"ד ס"ק ה, שיש לשער שיעור זה כל אחד על פי גודל ראשו ורוב גופו. ועיין רמ"א שם, שאין לאכול ולישון תחת אוויר המשוך לכל אורך הסוכה, ועיין שו"ת שלמת חיים (מהדורת תשע"ח) סימנים שמא-שמה, ושו"ת שארית ישראל (מינצברג) סימן כח, והלכות חג בחג עמ' רמא הערה 20, וספר הסוכה חלק ב בירורים סימן סא, שדברי הרמ"א אמורים רק כאשר רוב ראשו או רוב גופו של האדם הם תחת אוויר הנמשך לכל אורך הסוכה, ועיין פסקי תשובות שם, שהמדקדקים מקפידים שלא יהיה רווח אוויר המשוך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה. ועיין פרק ח שרואים שאורכם או רוחבם פחות משלושה טפחים אינם פוסלים את הסוכה, גם אם נמשכים לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה.

6. משנ"ב תרלב י.

7. רמ"א תרלב ב, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, שמקל בזה, ועיין חזון עובדיה עמ' עב סוף הערה לו, שמשמע שראוי ליוצאי ספרד לחשוש לכתחילה לדעת הרמ"א.

פרק ח

אוויר או סכך פסול המשוכים לאורך הסוכה או לרוחבה

אוויר המשוך לאורך הסוכה או לרוחבה

איור 52

רווח אוויר שרוחבו הוא שלושה טפחים (24 ס"מ) או יותר, והוא משוך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה – חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, ומחשיב כל חלק מחלקי הסוכה לסוכה בפני עצמה. לכן סוכה שיש לה שלוש דפנות, ורווח אוויר שרוחבו שלושה טפחים משוך לכל אורכה – היא סוכה פסולה, כיוון שהיא נחשבת שתי סוכות, ולכל אחת מהסוכות יש רק שתי דפנות¹ (איור 52).

איור 53

1. שו"ע ורמ"א תרלב ב, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א תרלב ב, ומשנ"ב שם, שסוכה שיש לה שלוש דפנות, ורווח אוויר ברוחב שלושה טפחים משוך לכל רוחבה, נחשבת גם היא לשתי סוכות - חלקה הפנימי נחשב סוכה אחת, וחלקה החיצוני נחשב סוכה שנייה. הסוכה הפנימית כשרה כיוון שיש לה שלוש דפנות, והסוכה החיצונית פסולה כיוון שיש לה רק שתי דפנות (איור 53). ועיין להלן שסכך פסול המשוך לאורך הסוכה או לרוחבה, חוצץ ומפריד בין חלקי הסוכה רק אם רוחבו ארבעה טפחים או יותר, לכן אפשר להכשיר

סוכה שרווח אוויר של שלושה טפחים ויותר משוך בה לכל אורכה על ידי נתינת סכך פסול

רווח אוויר שרוחבו שלושה טפחים (24 ס"מ) חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, רק אם הוא משוך **לכל אורך הסוכה** או **לכל רוחבה**. אך אם משוך רק על פני **רוב אורכה** של הסוכה או **רוב רוחבה**, ויש שיעור מועט של סכך המחבר את שני חלקי הסוכה, אין הוא חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, וכל הסוכה נחשבת סוכה אחת. לכן סוכה העשויה כדוגמת הסוכה שבאיור 54 היא סוכה כשרה².

איור 54

סכך פסול המשוך לאורך הסוכה או לרוחבה

גם סכך פסול שרוחבו ארבעה טפחים או יותר (32 ס"מ), והוא משוך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה, חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, ומחשיב כל חלק מחלקי הסוכה לסוכה בפני עצמה. לכן סוכה שיש לה שלוש דפנות, וסכך פסול שרוחבו ארבעה טפחים משוך לכל אורכה, היא סוכה פסולה³,

ברוח האוויר, ובלבד שרוחב הרווח פחות מארבעה טפחים.

2. משנ"ב תרלב טז, ובית דוד (שאלו) פרק ח סעיף י. ועיין משנ"ב תרלב יח, שדין זה הוא בסוכה גדולה, אך בסוכה קטנה שאם ממעטים את שטח האוויר לא נשאר סכך כשר בשיעור של שבעה על שבעה טפחים, רווח אוויר שאורכו ורוחבו שלשה טפחים פוסל את הסוכה גם אם הוא לא נמשך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה.

איור 55

איור 56

3. שו"ע תרלב א, ומשנ"ב שם. אמנם אם בכל אחת משתי הסוכות ישנו שיעור של שבעה על שבעה טפחים והמרחק בין קצה הסכך הכשר לדופן שכנגדו הוא פחות מארבע אמות, כל אחת משתי הסוכות כשרה מדין דופן עקומה. ועיין שו"ע תרלב א, ומשנ"ב שם, ורמ"א תרלב ב, ומשנ"ב שם, שסוכה שיש לה שלוש דפנות, וסכך פסול שרוחבו ארבעה טפחים או יותר משוך לכל רוחבה, נחשבת גם היא שתי סוכות - חלקה הפנימי נחשב סוכה אחת, וחלקה החיצוני נחשב סוכה שנייה. הסוכה הפנימית כשרה כיוון שיש לה שלוש דפנות, והסוכה החיצונית פסולה כיוון שאין לה שלוש דפנות (איור 55). אמנם אם המרחק בין הסכך הכשר של הסוכה החיצונית לבין הדופן הפנימית הוא פחות מארבע אמות, וגודל הסוכה החיצונית הוא לפחות שבעה על שבעה טפחים (איור 56), גם הסוכה החיצונית כשרה, מדין דופן עקומה. ועיין שער הציון שם יד, שגם כאשר מכשירים

פרק ח - אוויר או סכך פסול המשוכים לאורך הסוכה או לרוחבה

איור 57

כיוון שהיא נחשבת שתי סוכות, ולכל אחת מהסוכות ישנן רק שתי דפנות (איור 57). הטעם לכך שאוויר חוצץ ומפריד בין חלקי הסוכה כבר בשיעור של שלושה טפחים, ואילו סכך פסול חוצץ ומפריד בין חלקי הסוכה רק בשיעור של ארבעה טפחים הוא שהפסק של אוויר בולט וניכר יותר מהפסק של סכך פסול⁴.

איור 58

גם סכך פסול שרוחבו ארבעה טפחים או יותר (32 ס"מ), חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה רק אם הוא משוך **לכל אורך הסוכה** או **לכל רוחבה**. אך אם משוך רק על פני רוב אורכה של הסוכה או רוב רוחבה, ויש שיעור מועט של סכך המחבר את שני חלקי הסוכה, אין הוא חוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, וכל הסוכה נחשבת סוכה אחת. לכן סוכה העשויה כדוגמת הסוכה שבאיור 58 היא סוכה כשרה⁵.

את הסוכה החיצונית ומחשיבים את הסכך של הסוכה הפנימית דופן עקומה, מותר לשבת תחת הסכך של הסוכה הפנימית, כיוון שלגבי היושב בסוכה הפנימית, סכך הסוכה הפנימית נחשב סכך ולא דופן. ועיין משנ"ב תרלא ד, ופסקי תשובות תרלא הערה 2, שלפי דברי הרמ"א בסימן תרלא סעיף ב (שאין לשבת תחת ריבוע של שבעה על שבעה טפחים שחמתו מרובה מצלתו, גם אם צלתה של הסוכה בכללותה מרובה מחמתה) אפשר שרוחב שבעה טפחים של סכך שחמתו מרובה מצלתו, המשוך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה, נחשב סכך פסול שחוצץ ומפריד בין שני חלקי הסוכה, ומחשיב כל חלק מחלקי הסוכה לסוכה בפני עצמה, ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק יט הערה 3, ועיין שו"ע תרלא ב, שחולק על הרמ"א שם, ולפי זה נראה שיוצאי ספרד אינם צריכים להחמיר בזה. ועיין שו"ע

איור 59

תרלב ג, שסכך פסול ואוויר הנמשכים לכל אורך הסוכה אינם מצטרפים זה לזה לפסול את הסוכה. לדוגמה: סכך פסול שרוחבו פחות מארבעה טפחים נמשך לכל אורך הסוכה, וצמוד לו ישנו רוח אוויר שרוחבו פחות משלושה טפחים והוא נמשך לכל אורך הסוכה - אינם מצטרפים להפריד את חלקי הסוכה זה מזה (איור 59), ועיין שו"ע תרלב ג.

4. משנ"ב תרלב י'.

5. עיין משנ"ב תרלב טז, ובית דוד (שאול) פרק ח סעיף ד. ועיין משנ"ב שם, וספר הסוכה

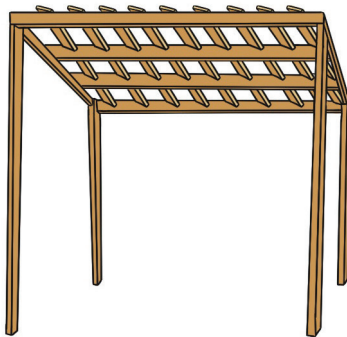
שינה תחת שולחן בסוכה

אין לישון בסוכה תחת שולחן שגובהו עשרה טפחים (80 ס"מ), כיוון שהחלל שתחתיו נחשב אוהל, ומפסיק בין האדם לבין הסוכה⁶.

(תשע"ח) פרק כד סעיפים ז-ח, ופסקי תשובות תרלב א. ועיין משנ"ב תרלב יח, שדין זה הוא בסוכה גדולה, אך בסוכה קטנה שאם ממעטים בה את שטח הסכך הפסול לא נשאר סכך כשר בשיעור של שבעה על שבעה טפחים, סכך פסול שאורכו ורוחבו שלושה טפחים פוסל את הסוכה גם אם הוא לא נמשך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה.

6. עיין שו"ע תרכז א, ומשנ"ב שם, וכף החיים תרכז ד. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה ה, שמותר שמיעוט הגוף שאינו כולל את הראש יהיה תחת השולחן. ועיין הליכות שלמה פרק ח סעיף כא, ושו"ת שבט הלוי חלק ז סימן לו, שמותר לישון בסוכה במיטה התחתונה של מיטת קומתיים אם אין עשרה טפחים בין המיטה התחתונה למיטה העליונה, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כ, שחולק וסובר שאין לישון במיטה התחתונה גם כשאין עשרה טפחים בין המיטה התחתונה לעליונה, כיוון שיש עשרה טפחים בין הקרקע לבין המיטה העליונה, ועיין אור לציון חלק ד פרק כג שאלה א.

פרק ט פרגולה

איור 60

נסרי עץ דקים הסמוכים זה לזה ומשמיים תקרה של פרגולה (איור 60), יש סוברים שהם סכך כשר, כיוון שהם גידולי קרקע, הם אינם מקבלים טומאה והם נקבעו במקומם לשם צל¹. ויש חולקים וסוברים שהם סכך פסול², כיוון שהם מחוברים לקרשים סביבם בברגים או במסמרים, וסכך המחובר בברגים או במסמרים אינו נחשב סכך של דירת עראי אלא תקרה של בית קבע³.

1. שו"ת בית נאמן אורח חיים סימן לח, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תפד, שו"ת מעשה חושב חלק ט סימן ח. ועיין שו"ת מעשה חושב שם, שלכתחילה ראוי לחשוש לדעת המחמירים.
2. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף מג, ספר הסוכה (תשע"ח) חלק ב פרק מו עמ' צא, בשם הגרי"ש אלישיב.
3. ספר הסוכה שם, בשם הגרי"ש אלישיב. ועיין ספר הסוכה שם, שדין סכך המחובר בדבק או על ידי לחץ, כדין סכך המחובר על ידי ברגים ומסמרים, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ז סימן סג, שחולק. ביתר ביאור: עיין תוספות סוכה ב א ד"ה כי עביד, שסכך הקבוע במסמרים הוא סכך פסול, כיוון שהוא מחשיב את הסוכה דירת קבע, ונחלקו האחרונים בביאור דבריהם: עיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן צג, ושו"ת מעשה חושב חלק ט סימן ח, בשם כמה אחרונים, שדברי התוספות אמורים רק כאשר הסכך מונע את ירידת הגשמים, ועיין ספר הסוכה שם, בשם הגרי"ש אלישיב, שחולק וסובר שדברי התוספות אמורים גם כאשר הסכך אינו מונע את ירידת הגשמים. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ה הערה קו, בשם הגר"מ אליהו והגר"א אולמן, שסוברים שפרגולה אינה עשויה לצל אלא לדירה, ולכן סככה פסול מהתורה, ועיין שם, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פה, ושו"ת בית נאמן אורח

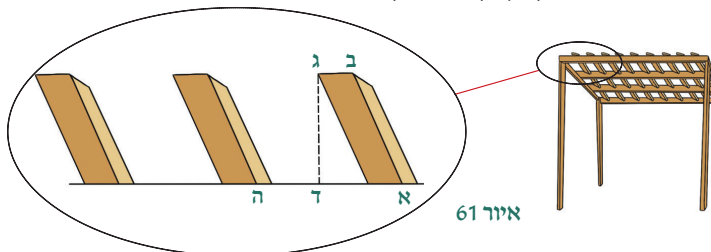
להלכה, לכתחילה יש לחשוש לדעת המחמירים ולהחשיב את נסריה הדקים של הפרגולה סכך פסול⁴.

אף שלכתחילה מחשיבים את נסריה הדקים של הפרגולה סכך פסול, אם הצל שנסרי העץ עושים הוא מועט וחמתה של הפרגולה מרובה מצילתה, אפשר להניח על נסרי העץ סכך כשור, שצלתו מרובה מחמתו, ועל ידי זה להכשיר את הפרגולה לשמש סוכה. זאת כיוון שהיושב בה יושב בצל הסכך הכשור, ומיעוט הסכך הפסול בטל לסכך הכשור. אך אם הצל שנסרי העץ עושים הוא רב, וצלתה של הפרגולה מרובה מחמתה, הנחת סכך כשור על נסרי העץ לא תועיל להכשיר את הפרגולה לשמש סוכה⁵.

חיים סימן לח, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תפד, ושו"ת מעשה חושב חלק ט סימן ח, שחולקים. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ה סעיף לה ואילך ומצוותיך אמונה (תשפ"ב) עמ' 210 ואילך שהאריכו בביאור דין פרגולה.

4. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פה.

5. עיין שו"ע ורמ"א תרכ"א, ומשנ"ב שם, וספר הסוכה (תשע"ח) חלק א פרק כה סעיף ח והערה 8. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פה אות ב, שבחישוב הצל של נסרי העץ המונחים באלכסון, אין לחשב את גובה הנסר או את רוחבו אלא את החלק שהוא מכסה מגג הסוכה. לדוגמה: באיור המצורף בזה, כאשר מחשבים את כמות הצל, אין לחשב את רוחב הנסר, כלומר את המרחק בין נקודה ג, או את אורכו, כלומר את המרחק בין נקודה א לנקודה ב, אלא את חלק הגג שהנסר מכסה, כלומר יש להוריד אנך (קו ישר) בין נקודה ג לגג הסוכה (נקודה זו מסומנת באות ד), ולמדוד את המרחק בין נקודה א לנקודה ד. בחישוב החמה, יש לחשב את המרחק בין נקודה ד לנקודה ה (איור 61).

איור 61

ועיין משנ"ב שם ח, ובאור הלכה שם ד"ה מקרי ערוב, וספר הסוכה שם, שלדעת החמד משה הסכך הכשור המכוון כנגד נסרי העץ אינו מועיל להכשיר את הסוכה, ולכן לא די בכך שצלתה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה מחמת הסכך הכשור בכללותו, אלא צריך שצלתה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה מחמת הסכך הכשור שאינו מכוון כנגד נסרי העץ, ועיין ספר הסוכה שם, שהמשנ"ב לא פסק כדעת החמד משה.

בשעת הדחק ניתן לסמוך על הדעה המקלה, שלפיה נסרי העץ המשמשים תקרה לפרגולה הם סכך כשר. לכן כאשר צלתה של הפרגולה מרובה מחמתה, ולא ניתן לבנות סוכה במקום אחר, אפשר להשתמש בפרגולה לסוכה⁶, אך יש להוסיף לה מעט סכך בשיעור של טפח על טפח (8 ס"מ על 8 ס"מ)⁷, כדי שיהיה ניכר שהישיבה בה בחג היא לשם מצווה, ולא לשם תענוג כפי שיושבים בה בכל ימות השנה⁸.

6. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פה. ועיין פרק ה, שהנחת הסכך צריכה להיעשות לאחר הדפנות, אך אם הדפנות צמודות לסכך, אפשר להסתפק בדפנות בגובה טפח, ובדרך כלל בחלקה העליון של הפרגולה ישנם קרשים בגובה טפח המקיפים אותה.
7. עיין שו"ע תרלו א. ועיין שם, שאפשר להוסיף סכך בעובי הפחות מטפח, אם הוא נמשך לכל אורך הסוכה או לכל רוחבה.
8. ב"ח סימן תרלו ד"ה ומ"ש ואם עשאה.

פרק י נוי סוכה

המצווה לקשט את הסוכה

מצווה לקשט את הסוכה בקישוטים נאים, שנאמר: "זֶה אֶל-לִי וְאֶנְהוּ (-לשון נוי)¹", ודרשו חכמים: "התנאה לפניו במצות; עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה"². ועוד שנעים לשבת במקום מקושט ונאה, וראוי שמצוות הישיבה בסוכה תהיה נעימה וערבה³. וכל המרבה לקשט את הסוכה וליפות אותה הרי זה משובח⁴.

תליית קישוטים בסכך הסוכה

בתליית קישוטים בתקרת הסוכה עלולה להיות בעיה, שאדם יישב תחת הקישוטים ולא תחת הסכך. לכן יש לתלות את הקישוטים צמוד לסכך, במרחק של פחות מארבעה טפחים (32 ס"מ) ממנו⁵, ואז מותר לשבת

1. שמות טו ב.
2. שבת קלג ב. משנ"ב תרלח יא, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק כח הערה 1. ועיין ספר הסוכה שם סעיף טז, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ש ווזנר, שראוי להימנע מתליית קישוטים המיוצרים לשם 'חגי' הנוצרים בסוכה, וכן משמע משו"ת חלקת יעקב יורה דעה סימן נג, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שבדרך כלל לא ידוע לשם מה יוצרו הקישוטים ואם בכלל הייתה כוונה מסוימת בייצורם, אלא הם נועדו לכלל הציבור, אך אם ידוע שהם נוצרו לשם אידיהם ('חגיהם') אסור לתלותם.
3. שו"ת הרשב"א חלק א סימן נה. ועיין של"ה מסכת סוכה פרק נר מצוה אות ה, שיש בקישוט הסוכה חיוב מצווה.
4. של"ה מסכת סוכה פרק נר מצוה אות ה, חזון עובדיה עמ' עד.
5. רמ"א תרכז ד, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו סעיף ב, חזון עובדיה עמ' עה, הלכות

בצילם, כיוון שדבר שתכליתו ליפות את הסוכה והוא תלוי סמוך לסכך – טפל לסכך, ומותר לאכול ולישון תחתיו.⁶

שרשראות וקישוטים התלויים בסכך ומשתלשלים ויורדים ומתרחקים ממנו, יש סוברים שהם טפלים לסכך גם אם הם משתלשלים למטה מארבעה טפחים, כיוון שחלקם העליון צמוד לסכך.⁷ ויש חולקים וסוברים שאם הם משתלשלים למטה מארבעה טפחים, הם אינם טפלים לסכך, ולכן יש להקפיד שלא יתרחקו מהסכך ארבעה טפחים.⁸

קישוטים שנתלו במרחק של יותר מארבעה טפחים מהסכך מחוסר ידיעה, אינם טפלים לסכך ודינם כסכך פסול,⁹ ואם אורכם ורוחבם הוא יותר משלושה טפחים (24 ס"מ), אין לאכול ולישון תחתם¹⁰ כאשר רוב ראש האדם או רוב גופו מכוונים כנגדם.¹¹

חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף לד. ועיין ערוך השולחן תרכז, שרבים אינם נזהרים בזה. ועיין משנ"ב תרכז טו, וכן איש חי שם, שגם קישוטים שאורכם או רוחבם פחות משלושה טפחים, אין לתלותם במרחק ארבעה טפחים (או יותר) מהסכך, ואף שמותר לשבת תחת סכך פסול שאורכו או רוחבו פחות משלושה טפחים, יש לחשוש שיתלו כמה קישוטים זה ליד זה, וגודלם יהיה ארבעה על ארבעה טפחים.

6. עיין שו"ע ורמ"א תרכז ד, ומשנ"ב שם י. ועיין שו"ת הרשב"א חלק א סימן נה. ועיין משנ"ב תרכז טו, ופסקי תשובות תרכז ה, שגוף תאורה נחשב לנוי סוכה, ואם הוא תלוי בתוך ארבעה טפחים לסכך מותר לשבת תחתיו אף אם אורכו ורוחבו הם יותר מארבעה טפחים. ועיין משנ"ב תרכז טו, שאם המעורה עלולה לגרום לשריפה יש להרחיקה מהסכך.

7. חוט שני עמ' רג, קובץ מבית לוי גיליון ב עמ' הערה כד, בשם הגר"ש וזנר, אמת ליעקב (קמניצקי) סימן תרכז הערה 563.

8. חזון עובדיה עמ' עו: לכתחילה ראוי להקפיד, משנ"ב עם הערות ביצחק יקרא על שו"ע תרכז ד, בשם הגרש"ז אירבך (ועיין הליכות שלמה פרק ז סעיף כא, שהגרש"ז אירבך הסתפק בזה). ועיין סוכה כהלכתה פרק ז סעיף ב, בשם הגר"ש אלישיב, שמעיקר הדין הדבר מותר, אך נהגו להחמיר בזה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם הקישוטים נעים ברוח מצויה מותר לשבת תחתם.

9 שו"ע תרכז ד.

10 עיין משנ"ב סימן תרכז ס"ק יב, וסימן תרלב ס"ק ג, על פי הר"ן. ועיין שו"ע תרלב א, שפוסק כדעת הרא"ש, שמותר לאכול ולישון תחת סכך פסול שאורכו או רוחבו פחות מארבעה טפחים (32 ס"מ). ועיין משנ"ב תרלב ד, וכף החיים תרלב ד, וחזון עובדיה עמ' סו ועמ' סח, וקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"מ אליהו סימן קלד הערה ה, שלכתחילה יש להחמיר כדעת הר"ן.

11 עיין משנ"ב תרלב א, והליכות מועד (מלכא) עמ' שלה ד"ה ולכן.

שימוש בקישוטי הסוכה

קישוטי הסוכה נחשבים לחלק מהסוכה, ואין להשתמש בהם שימוש אחר, כיוון שיש בזה ביזוי למצווה. לדוגמה: פירות שנתלו בסוכה כדי לקשט אותה אסורים באכילה כל ימי החג. כיוון שקישוטי הסוכה אינם עומדים לשימוש, הם נחשבים 'מוקצה' בשבת וביום טוב, ואין לטלטל אותם¹². אמנם לאחר תליית הקישוטים ולפני כניסת החג, יכול בעל הסוכה להתנות ולומר שבדעתו להשתמש בקישוטים בכל עת שירצה, ואז יהיה מותר להשתמש בקישוטים, והם לא ייחשבו 'מוקצה' בשבת וביום טוב¹³, וכדאי להתנות כך¹⁴.

12. שו"ע ורמ"א תרלח ב, ומשנ"ב שם.

13. עיין שו"ע תרלח ב, ומשנ"ב שם כג, ופסקי תשובות תרלח אות ו.

14. הליכות אבן ישראל פרק לא הערה 11, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק).

פרק יא

מצוות הישיבה בסוכה

מצוות סוכה וייחודה

מצווה מהתורה לשבת בסוכה בחג הסוכות, שנאמר: "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים".¹ ודרשו חז"ל: "תשבו – כעין תדורו",² כלומר כל דבר שאדם עושה בביתו בדרך כלל, מצווה עליו לעשותו בסוכה, כגון לאכול, לשתות, לישון, ללמוד, לשוחח עם חברים וכיוצא בזה.³

מיוחדת היא מצוות סוכה שהיא מקיפה את כל גופו של האדם ואת כל מעשיו, ובכל רגע שאדם נמצא בסוכה הוא יושב בצל השכינה, הקדושה חופפת עליו ופעולותיו הגשמיות כאכילה ושתיה נחשבות מצווה,⁴ ואפילו השהייה בסוכה מבלי לעשות דבר גם היא מצווה.⁵ יתרה מכך, לא רק בשעה שאדם יגר ומודע למעשיו הוא מקיים מצווה, אלא גם בשעה שהוא ישן ואינו מודע למעשיו. וכך כל צדדי חייו של האדם מתקדשים ומתעלים.⁶

1. ויקרא כג מב.

2. סוכה כח ב.

3. שו"ע תרל"ט א, ומשנ"ב שם, ושער הציון שם ד, ח"י אדם כלל קמ"ז סעיף א, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ"א סעיף א.

4. עיין ראשית חכמה (מהדורת תש"ס) חלק ב שער הקדושה פרק יד אות לה: הרי שהאדם בתוך הסוכה מוקף מאוויר קדושה, שפתי צדיק (יוסטמאן) לספר דברים תורות לסוכות אות י ואות טו, בשם חידושי הרי"ם, והגאון החסיד מוילנא עמ' רמז, ושפתי חיים מידות ועבודת ה' חלק א עמ' תפט.

5. שפתי חיים שם.

6. שיחות הרב צבי יהודה מועדים חלק א (תשע"ג) עמ' 138.

טעם מצוות סוכה

הטעם למצוות הישיבה בסוכה מפורש בתורה, והוא זכירת מעשה ה' שהושיב את בני ישראל בסוכות כאשר הוציא אותם ממצרים, כמו שכתוב: "לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"⁷. נחלקו רבותינו התנאים מה היו "סוכות" אלו: לדעת רבי אליעזר הכוונה היא לענני כבוד, ואילו לדעת רבי עקיבא היו אלו סוכות ממש⁸. בין כך ובין כך, סוכות אלו הגנו על עם ישראל. כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר, מקום צייה ושממה, היה ה' עמהם, סיככם בענני כבוד ודאג שלא יחסרו דבר. לא רק לצורכי הקיום הבסיסיים כאוכל ושתייה דאג להם ה', אלא גם להגנה מקור הלילה ומחוס היום, אף שלא היו הכרחיים לקיומם⁹. מתוך זכירת מעשי ה' וחסדיו הגדולים עם בני ישראל במדבר, אנו מתעוררים להודות לה' על טובו הגדול¹⁰. ועוד, שהכרת ניסיו וטובותיו של ה' מביאה אותנו לקיים את מצוות ה' ולהיזהר בהן¹¹.

טעם נוסף למצוות סוכה הוא לדעת האומרים כי ה"סוכות" הן סוכות ממש, והוא שזיכרון הישיבה בסוכות במדבר יביא את האדם לענווה ולהודאה לה' באוספו את תבואתו. חג סוכות הוא חג האסיף, ובו אדם שמח בדגן, בתירוש וביצהר וכל הטוב שזכה לו בעמלו. כאשר זוכר האדם את הליכת ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה, ואת ישיבתם בסוכות עראי – הוא נותן תודה לה' שנתן לישראל נחלה ובתים מלאי כל טוב, ואינו טועה לחשוב כי כוחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה¹².

7. ויקרא כג מב-מג.

8. סוכה יא ב.

9. ראש דוד לחיד"א תחילת פרשת אמור.

10. עיין רשב"ן ויקרא כג מג.

11. ספר החינוך מצווה שכה.

12. רשב"ם ויקרא כג מג.

זמנה של מצוות הסוכה בחודש תשרי

יציאת ישראל ממצרים הייתה בחודש ניסן וממילא גם זמן ישיבתם בסוכות היה בחודשי הקיץ, ואם כן נשאלת השאלה מדוע נחגג חג הסוכות דווקא בחודש תשרי? בעל הטורים משיב על כך כי אם היו ישראל יושבים בסוכות בחודשי הקיץ, לא היה ניכר שהם עושים זאת במצוות הבורא יתברך, כיוון שדרך כל אדם לעשות סוכה לצל ולשבת בה בחודשי הקיץ. אבל כאשר ישראל יושבים בסוכה דווקא בחודשי החורף, שבהם עלולים לרדת גשמים, ודרך כל אדם להיכנס מן הסוכה לביתו כדי להישמר מהם – בכך ניכרת כוונתם לשבת בסוכה במצוות ה' עליהם, ולא מתוך הנאתם ותועלתם¹³.

תשובה נוספת לשאלה זו מביא בעל ערוך השלחן. לפי דבריו, בכך שנצטוונו לשבת בסוכה בתשרי ולא בניסן, רצה ה' להראות לנו את גודל אהבתו, שאף שחטאנו כל השנה, מכל מקום השגחתו לא סרה מאתנו ובצל כנפיו אנו יושבים. בדור המדבר כאשר עם ישראל חטא בעגל, הסתלקו מהם ענני הכבוד. אך לאחר שנתרצה ה' לישראל ואמר למשה "סלחתי כדברך", הוא נתן להם את הלוחות השניים, וציווה עליהם את המשכן להשרות שכינתו בתוכם; ובט"ו בתשרי, כאשר עם ישראל התחיל לבנות את המשכן, חזרו ענני הכבוד. חזרתם הורתה שהשגחתו של ה' ואהבתו לא סרו מעם ישראל אף שחטאו בחטא חמור, כמו שנאמר: "אֶף כִּי עָשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֶּכֶה וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר הָעֵלָה מִמִּצְרַיִם וַיַּעֲשׂוּ נִאֲצוֹת גְּדֹלוֹת, וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים לֹא עֲזַבְתָּם בְּמִדְבָּר, עַמּוּד הָעֵנָן לֹא סָר מֵעֲלֵיהֶם בַּיּוֹם לְהַנְחֵתָם בַּדֶּרֶךְ וְעַמּוּד הָאֵשׁ בַּלַּיְלָה לְהַאֲוִיר לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָּהּ"¹⁴. וכמו שלא סרה אהבת ה' לישראל על אף חטא העגל, כך גם לאחר שחטא האדם במשך השנה, מקבל ה' את תשובתו ביום הכיפורים, ומצווה עליו לשבת בסוכה מיד לאחר מכן, להורות שאחר כל החטאים לא סרה אהבתו ממנו, והוא משגיח עליו מכל צרה ופגע, מושיב אותו בצלו הקדוש והטהור וסוכך עליו¹⁵.

13. טור סימן תרכה.

14. נחמיה ט יח-יט. ועיין באור הגר"א לשיר השירים מהדורת מוסד הרב קוק פרק א הערה 253.

15. עיין באור הגר"א לשיר השירים א ד, וערוך השלחן תרכה ה. ועיין באור הגר"א שם, שמשה ירד

קדושת הסוכה

קדושת הסוכה גדולה מאוד¹⁶, ובמידה מסוימת דומה היא לקדושת בית כנסת, לכן "מן הראוי היה ללבוש חרדת קודש כשנכנסים לסוכה כמו שנכנסים לבית הכנסת בטלית ותפילין בקדושה, ועוד יותר מכך, כיוון שקדושת הסוכה חופפת על כל האדם"¹⁷. ומבואר בזוהר הקדוש שהוד קדושת שבעת האושפיזין – אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, יוסף ודוד – שורה בסוכה¹⁸. לכן חסידים ואנשי מעשה ממעטים לדבר דיבורי חול בסוכה, ומשתדלים לדבר בה דברי תורה וקדושה. במיוחד יש להיזהר שלא לזנוח בסוכה או לדבר בה דיבורי לשון הרע ורכילות חלילה¹⁹. ומי שזוהר לקבוע את דירתו בסוכה ולשבת בה כל שבעת הימים בקדושה ובטהרה, באימה וביראה ומתוך שמחה רבה – קונה קדושה ותוספת הארה לנפשו, ואלו יסייעו לו לעבוד את ה' כל השנה²⁰.

כוונה במצוות סוכה

"מצוות צריכות כוונה"²¹, כלומר כדי לקיים מצווה לא די בעשייתה, אלא גם יש להתכוון לקיים את המצווה. לכן לפני שיושבים בסוכה יש לכוון שתכלית

מהר סיני ביום הכיפורים, למחרת ב"א בתשרי הקהיל את עם ישראל וצווה אותם על מלאכת המשכן, ב"ב בתשרי ובי"ג בתשרי, הביאו בני ישראל את נדבתם למשכן, ב"ד בתשרי נטלו חכמי הלב שבעו את המשכן את הזהב ממשה במניין ובמשקל, ובט"ו בתשרי התחילו לבנות את המשכן.

16. משנ"ב תרלט ב. ועיין כף החיים תרלט ו, שנכון להימנע מהכנסת גוי לסוכה, ועיין שו"ת ישא יוסף חלק ב סימן קנה, בשם הגרי"ש אלישיב, שאם כניסת הגוי היא לצורך הסוכה או לטפל בחולה המצוי בסוכה, אין להימנע מהכנסתו לסוכה.

17. אור לציון חלק ד פרק כט הערה א.

18. חזון עובדיה עמ' קמז, על פי זוהר פרשת אמור דף קג ב.

19. עיין משנ"ב תרלט ב, עיין כף החיים תרלט ה-ו, עיין חזון עובדיה עמ' קמז, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף ו. ועיין שער הציון תרלט ד, שאדם שנזקק לדבר עם חברו דברי חול, לא יצא מהסוכה כדי שלא לדבר בה דברי חול, כיוון שבישיבתו בסוכה הוא מקיים מצווה.

20. פלא יועץ ערך סוכה.

21. שו"ע סימן ס סעיף ד.

הישיבה בסוכה היא לקיים את מצוות "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים"²². נוסף על כך, גם יש לכוון שתכלית המצווה היא שנזכור את יציאת מצרים ואת ענני הכבוד שבהם הקיף הקב"ה את בני ישראל במדבר, כדי להגן עליהם²³.

בדרך כלל כאשר אדם מקיים מצווה, הוא אינו נדרש לכוון מהי תכלית המצווה. אך בנוגע למצוות סוכה, תכליתה נאמרה בפירוש בתורה: "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים כָּל הָאֶזְרַח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בִּסְכַּת, לְמַעַן יֵדְעוּ דִּרְתֵיכֶם כִּי בִּסְכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"²⁴. מכך למדו הפוסקים שמצוות סוכה שונה מכל מצוות התורה, ובשעת עשיית המצווה לא די לכוון לקיום המצווה אלא גם יש לכוון לתכליתה – לזכירת הסוכות שבהם הושיב ה' אותנו בצאתנו ממצרים²⁵.

יש הנוהגים לומר בכל יום לפני האכילה בסוכה נוסח "לשם ייחוד" שבו מזכירים עניינים אלו, כדי שהמצווה תיעשה כראוי, מתוך כוונה שלמה²⁶.

הזמנת האושפיזין

רבים נוהגים להזמין את שבעת האושפיזין (-האורחים) לסוכה²⁷. מנהג זה מבוסס על הנאמר בזוהר הקדוש, ששבעת הרועים – אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, יוסף ודוד – באים להסתופף בצל הסוכה²⁸. כוונת הדברים היא

22. ויקרא כג מב. משנ"ב תרכה א, הליכות שלמה פרק ט סעיף א.

23. ב"ח סימן תרכה ד"ה בסכת תשבו, משנ"ב תרכה א, חזון עובדיה עמ' צה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיפים ט-י, אור לציון חלק ד פרק כא שאלה א. ועיין משנ"ב שם, וחזון עובדיה שם, שכוונה זו אינה מעכבת את המצווה.

24. ויקרא כג מב-מג.

25. ב"ח תרכה ד"ה בסכת תשבו.

26. בן איש חי שנה ראשונה האדינו סעיף ז: בכל לילה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף י: בכל לילה, אור לציון חלק ד פרק כא שאלה א: טוב לומר לפני כל אכילה את הפסוק "למען ידעו דורותיכם וכו'".

27. מורה באצבע אות רפט, כף החיים תרלט ח, חזון עובדיה עמ' ריד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף סט.

28. כף החיים תרלט ח.

שיש לכל אחד משבעת הרועים מידה מיוחדת שמאפיינת את עבודת ה' שלו, ובכל אחד מימי הסוכות מאירה אחת משבע המידות הללו, וכאשר אדם מזמין את האושפיז של אותו היום, מידתו מאירה ביתר שאת²⁹.

מצוות סוכה לנשים ולקטנים

נשים פטורות ממצוות סוכה, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן³⁰. אף על פי כן, טוב שגם נשים תקיימנה את מצוות סוכה, כיוון שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, קיומה נחשב לה למצווה והיא מקבלת שכר עליה³¹, ועל ידי קיום המצווה גם תזכינה להסתופף ב"צילא דמהימנותא" (צל האמונה) ולטהר את נפש³². ועוד שמצוות הישיבה בסוכה צריכה להיעשות כדרך שאדם גר בביתו, וכשם שכל המשפחה יושבת יחד בבית, כך ראוי גם שכל המשפחה תשב יחד בסוכה³³.

לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, אף שאישה היושבת בסוכה מקיימת בכך מצווה, אין היא רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא:

29. עיין דברי חיים מצאנז על התורה תורות לסוכות דף ח ב ד"ה בפסוק בסוכות, עיין כף החיים תרלט ח. ועיין מורה באצבע סימן ט אות רפט, וחזון עובדיה עמ' ריד, שיש הנהגים לייחד כיסא מפואר לאושפיזין, ועיין הגדה של פסח ויגד משה (כ"ץ) פסח סימן ל אות אות ב ד"ה ולולא, שייחוד הכיסא הוא הזמנה לאותה הארה שתאיר. ועיין פלא יועץ ערך סוכה, וכף החיים תרלט י, שיש להזמין עניים לסוכה ולתת להם לאכול, במקום האוכל שכביכול היה צריך לתת לאושפיזין, והעושה כן האושפיזין מברכים אותו, ומי שאינו עושה כן האושפיזין מקללים אותו, ועיין פלא יועץ שם, שמי שאינו יכול להזמין עניים לסוכתו, יפריש כסף לצדקה עבור כל סעודה מסעודות החג ויאמר: "זה אני נותן בשביל חלק אברהם אושפיזא קדישא, וזה אני נותן בשביל חלק יצחק אושפיזא קדישא", וכן על זה הדרך.

30. שו"ע תרמ א, ומשנ"ב שם.

31. עיין משנ"ב תקפט ח, עיין חזון עובדיה עמ' קמט, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף לד. ועיין ערוך השולחן תרמ ב: "נשים שלנו רבות יושבות בסוכה", ועיין מגן אברהם תכו א, שכתב כעין זה, ועיין מנהגי חתם סופר פרק ח אות יא: "כל בני ובנותינו, חתני וכלותיו אכלו עמו בסוכה כל ימי החג".

32. כף החיים תרמ ה, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף לד.

33. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין רמ"א תרלט ב.

"אשר קידשנו במצוותיו וציוונו", והיא אינה מצווה³⁴. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך, וכן נוהגות יוצאות ספרד³⁵. לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצוות ישיבה בסוכה צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כיוון שעם ישראל הצטווה בכך, והנשים הן חלק מעם ישראל³⁶. כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז³⁷.

ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך (גיל חמש-שש בערך³⁸) צריכים לאכול ולישון בסוכה, מדין חינוך³⁹.

34. עיין רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.
35. עיין שו"ע תקפט ו, חזון עובדיה עמ' קמט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף לה, אור לציון חלק ד פרק ל שאלה א. ועיין חזון עובדיה עמ' קמט, שאשה יוצאת ספרד השומעת קידוש מפי בעלה, לא תענה אמן על ברכת "לישב בסוכה", כיוון שיש בכך הפסק בין ברכת "בורא פרי הגפן" לשתיית היין, ואשה שטעתה וענתה אמן, טוב שלא תשתה מהיין, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קא אות א, והליכות שלמה פרק ט סעיף כג, ואור לציון חלק ד פרק ל שאלה א, שחולקים וסוברים שעליה לענות אמן, ואין זה הפסק כיוון שעניית אמן על ברכה השייכת לקידוש אינה נחשבת הפסק לשומעים, ועיין הליכות שלמה ואור לציון שם, שנשים רשאיות לענות אמן על ברכת "לישב בסוכה" גם אם הן יושבות בתוך הבית.
36. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"ם.
37. רמ"א תקפט ו, ומשנ"ב תרם א, וערוך השולחן תרם ב. ועיין שלחן גבוה סימן תרם ס"ק ב, ויפה ללב חלק ב סוף סימן תרנח, שנשים יוצאות ספרד הנוהגות לברך על מצוות לולב, אינן מברכות על מצוות סוכה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 137, שיש מיוצאות אשכנז שאינן מברכות על מצוות סוכה, כיוון שגם כאשר הן אוכלות בסוכה אין זה בדווקא, שהרי בידן לצאת כל רגע ולהמשיך באכילתן חוץ לסוכה, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן שו אות ו.

38. עיין סוכה כח ב, ורש"י שם ד"ה ואינו קורא, שגיל חינוך לעניין מצוות סוכה הוא גיל כזה שכאשר הילד מתעורר בלילה הוא מסתדר לבד, ואינו תלוי באימו. ועיין שו"ע תרם ב, ומשנ"ב תרם ד, שגיל זה הוא סביב גיל חמש-שש, כפי התפתחותו של כל ילד, ועיין משנ"ב שם, שיש סוברים שגיל חינוך לעניין מצוות סוכה הוא גיל חמש.

39. שו"ע תרם ב. ועיין ישועות חכמה (הלברסברג) סוף סימן קלה, וחזון עובדיה עמ' קנב, שאין צריך לחנוך קטן להדר ולאכול אכילת עראי בסוכה. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרם הערה ד, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאב אינו צריך להימנע מאכילה או מלימוד בסוכה כדי שבנו שהגיע לחינוך יוכל לישון בסוכה, ולכן אם בשעות הערב האב רוצה לאכול או ללמוד בסוכה, ובנו שהגיע לחינוך אינו יכול לישון בסוכה כשהאור דולק, מותר לבן לישון בבית.

קביעת הסוכה כדירת קבע והבאת כלים נאים אליה

"כל שבעת ימים עושה אדם את ביתו עראי ואת סוכתו קבע. כיצד? כלים הנאים ומצעות הנאות בסוכה"⁴⁰. כלומר, בחג סוכות דירתו העיקרית של האדם היא הסוכה, והבית משמש כבית ארעי המשרת את הסוכה⁴¹. כדי שדבר זה יהיה ניכר, יש להשתדל להביא לסוכה את כלי הבית הנאים: מצעים נאים, שולחן נאה, כיסאות נאים, מיטות נאות, ספה וכיוצא בזה⁴².

כאשר הבאת כלי הבית הנאים כרוכה בטרחה רבה או שיש חשש שהעברתם לסוכה תגרום להם נזק, אין חובה להביאם לסוכה, כיוון שהבאת כלים נאים אינה חובה אלא הנהגה ראויה לכתחילה⁴³.

כבוד הסוכה

יש להתנהג בסוכה כפי שאדם מתנהג בחדר הנאה שבביתו, לכן אין להכניס לסוכה דברים שאין דרך לשים אותם בחדר הנאה שבביתו⁴⁴. לדוגמה: אין

40. שו"ע תרלט א

41. עיין פירוש המשנה לרמב"ם סוכה ב ט, חוט שני עמ' רלו, תשובות והנהגות חלק א סימן שעח ד"ה וסויה נראה. ועיין שו"ת הרשב"א חלק א סימן נה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף יא, שיש בזה גם חיוב מצווה.

42. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף יא, וקובץ דרכי הוראה גיליון ו עמ' כד. מובן מאליו שאין להכניס לסוכה טלוויזיה או עיתונים שיש בהם דברי כפירה ופריצות, שאלו אינם צריכים להיות גם בבית, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' יב.

43. הגר"י זילברשטיין שליט"א בקובץ ווי העמודים וחשוקיהם גליון מח סימן יג.

44. עיין שו"ע תרלט א, ומשנ"ב שם, וערוך השלחן תרלט ד: כל דבר שלא היה משהה בחדר הנאה שבביתו, לא ישהה בסוכה. ועיין כף החיים תרלט טז, וחזון עובדיה עמ' קכט סוף הערה כ, שאם הכניסו לסוכה דבר שאסור להכניסו, יש להזדרז ולהוציאו. ועיין משנ"ב תרלט ו, ושער הציון שם יג, שיש סוברים שאם הכניסו לסוכה דבר שאסור להכניס לסוכה, הסוכה נפסלת מחמת זה, אך אין הלכה כדבריהם, ומכל מקום נכון לכתחילה לחוש לדעתם ולא לברך "לישב בסוכה" בשעה שיש בסוכה דבר שאסור להכניס לסוכה. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף יב, שהסוכה צריכה להיות מסודרת ונקייה כל הזמן, ועיין נטעי גבריאל פרק סג סעיף יג, שכתב כעין זה, ועיין שם סעיף יד, שיש לסדר את המיטה מיד לאחר הקימה בבוקר. ועיין בכורי יעקב

להניח בסוכה פח אשפה⁴⁵, בגדים מלוכלכים שאין עתידים ללבוש⁴⁶, סולם, ארגז כלי עבודה⁴⁷, אופניים⁴⁸ וכיריים⁴⁹.

כאשר אוכלים בסוכה, יש לפנות את כלי האוכל כגון קדירות, קערות וצלחות לאחר האוכל⁵⁰, כיוון שאין זה כבוד לסוכה להשהות בה כלים מלוכלכים⁵¹. את כוסות השתייה אין צורך לפנות⁵², כיוון שרגילים לשתות פעמים רבות במשך היום, וסביר שישתמשו בכוסות במשך היום⁵³.

יש סוברים שאין להכניס לסוכה סירי בישול, אלא יש להעביר את תוכנם לכלי הגשה ולהביאם לסוכה. לדעה זו, אין להביא לסוכה סיר מרק ולחלק

תרלט י, שדופן עקומה הנצרכת לכשרות הסוכה נחשבת חלק מהסוכה, ואין להניח תחתיה דברים שאסור להניח בסוכה.

45. חוט שני עמ' רלח. ועיין שם שמותר להכניס לסוכה פח אשפה ומטאטא כדי לנקות את הסוכה, ולהוציאם מיד בסוף הניקוי.

46. ערוך השולחן תרלט ד.

47. בית דוד (שאול) הלכות חג הסוכות פרק טז סעיף ד.

48. נטעי גבריאלי פרק נז סעיף יח.

49. ארחות רבינו (תשע"ד) חלק ב עמ' יב.

50. עיין שו"ע תרלט א, ומשנ"ב שם ה, ושער הציון שם יא, חזון עובדיה עמ' קכח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף יב, ספר הסוכה פרק לה סעיף ב. ועיין בכורי יעקב תרלט יא, שיש שאינם מקפידים לקיים הלכה זו, כיוון שכל השנה אין רגילים לפנות את כלי האוכל מיד לאחר האכילה "הכל הולך אחר הרגילת אצלנו", ועיין בסוכות תשבו (פאק) עמ' רט סעיף 3, שהגר"מ פיינשטיין לא הקפיד להוציא את הצלחות מהסוכה מיד אחר האכילה, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תרעב, שכתב כעין זה. ועיין חוט שני עמ' רלח, שהחובה לפנות את כלי האוכל היא לאחר שכל הסועדים סיימו לאכול, ועיין נטעי גבריאלי פרק נז סעיף ב, שחולק וסובר שהחובה לפנות את כלי האוכל היא לאחר סיום הסעודה, כאשר אדם פונה לעשות דברים אחרים בסוכה, ועיין מחזיק ברכה תרלט א סוף ד"ה אכן ראיתי. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק יב הערה ק, שבשבת חול המועד מותר לפנות את כלי האכילה שאכלו בהם בסעודה שלישית, ואין זה נחשב הכנה מקודש לחול, כיוון שמפנים את הכלים כדי לשמור על כבוד הסוכה.

51. ב"ח סימן תרלט אות ב ד"ה אין מניחין.

52. שו"ע תרלט א, ומשנ"ב שם.

53. משנ"ב תרלט ג. ועיין שם, שמותר להשהות את הכוסות בסוכה, גם משום שכוסות ששתו בהן אינן מאוסות.

ממנו מרק לסועדים⁵⁴. ויש חולקים וסוברים שמותר להכניס לסוכה סירי בישול, כיוון שהסירים בזמננו נקיים, ורגילים להביא אותם לשולחן בכל ימות השנה⁵⁵. למעשה, מותר להביא לסוכה סירים שנוהגים להביא לשולחן השבת בכל ימות השנה⁵⁶.

אין לעשות בסוכה דברים שאינם מכובדים⁵⁷. לדוגמה: אין לשטוף כלים מלוכלכים בסוכה⁵⁸, אין להחליף בה טיטול לילד קטן⁵⁹, אין לצחצח בה

54. חזון עובדיה עמ' קכח. ביתר הרחבה: עיין סוכה כט א, שכלי אכילה אינם צריכים להיות בסוכה, ועיין רש"י שם ד"ה מאני, שהכוונה היא לקערות שאכלו בהן, ועיין תוס' שם ד"ה מאנא, שהכוונה היא לסירים ושפודים שאין דרך להניחם בחדר נאה בבית, ועיין מגן אברהם תרל"ט ג, שהשלחן ערוך פסק כרש"י, ולשיטתו מותר להכניס סירים לסוכה, ועיין אליה רבה שם ו (מובא בשער הציון תרל"ט יא), שחולק וסובר שהשלחן ערוך החמיר כשתי השיטות, ואין להכניס סירים לסוכה, ועיין מחזיק ברכה תרל"ט א, ועיין מגן אברהם שם, ומשנ"ב תרל"ט ה, שהעולם נזהרים שלא להכניס סירים לסוכה, ועיין משנ"ב שם, שמי שמקפיד כל השנה שלא להביא את סירי הבישול לשולחן האוכל, בוודאי צריך להחמיר שלא להביא סירים לסוכה. ועיין ברוך שאמר (שרגא) חלק ב פרק יז הערה 4, שכאשר אדם גר בקומה עליונה והסוכה בקומת הקרקע, ואם ימזגו את האוכל לצלחות בבית, האוכל יתקרר או יישפך בדרך לסוכה, יש להקל ולהביא את הסיר לסוכה.

55. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף יג, שו"ת תפלה למשה (לוי) חלק ב סימן מא: המקל יש לו על מי לסמוך, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

56. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

57. עיין רמ"א תרל"ט א: אל יעשה שום תשמיש בזוי בסוכה. עיין חזון עובדיה עמ' קכט, שאין לעבור בסוכה כדי לקצר את הדרך למקום אחר, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק יד סעיף ל, וקובץ דרכי הוראה גיליון ו עמ' יט, שחולקים, ועיין פסקי תשובות סימן תרל"ט הערה 18, שאם הסוכה בנויה בכניסה לבית, מותר לעבור בסוכה כדי להיכנס לבית, ואין צורך להימנע מבניית הסוכה במקום זה. ועיין ערוך השלחן תרל"ט ד, שמותר ליטול ידיים לאחר השינה בסוכה, כיוון שראוי ליטול את הידיים סמוך למיטה, אך טוב ליטול ידיים לסעודה מחוץ לסוכה, ועיין חזון עובדיה עמ' קל, שחולק וסובר שניתן ליטול ידיים לסעודה בסוכה. ועיין באור הלכה תרל"ט א ד"ה ואל יעשה, וחזון עובדיה עמ' קל, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף כט, שתשמיש המיטה מותר בסוכה, ועיין אוצרות ההלכה (זכאי) טהרת המשפחה שער ההלכות סימן יח סעיף מו.

58. משנ"ב תרל"ט ט.

59. חזון עובדיה עמ' קכט.

נעליים⁶⁰ ואין להניח בה מתלה כביסה לייבוש בגדים⁶¹.

דברים שרצוי לעשותם בסוכה ודברים שחובה לעשותם בה

כמבואר לעיל, מצווה לעשות בסוכה כל דבר שדרך לעשותו בבית, אך אין זו חובה, ואדם העושה דברים אלו מחוץ לסוכה אינו עובר עברה. לדוגמה: אדם הרוצה לשוחח עם חברו, לאכול אכילת עראי, לקרוא ספר או לשחק עם ילדיו – רשאי לעשות זאת מחוץ לסוכה. ואם יעשה זאת בסוכה, ירוויח מצווה⁶². שונות מאלו הן אכילת הקבע והשינה, שחובה לעשותן בסוכה, והעושה אותן מחוץ לסוכה עובר עברה⁶³. הטעם לכך הוא שאכילת קבע ושינה הן עיקר דירתו של אדם, והן דברים שמקפידים בכל ימות השנה לעשותם דווקא בבית, ולכן חובה לעשותן בסוכה⁶⁴.

אכילת קבע

אכילת קבע היא אכילת פת בכמות של יותר מכביצה⁶⁵. שיעור כביצה הוא כ-55 סמ"ק⁶⁶ (בין חצי פרוסה לשני שליש פרוסה⁶⁷), ואכילת כמות גדולה

60. אור שבעת הימים (רז) ישיבת הסוכה עמ' תקלו.

61. שו"ת לב חיים חלק ג סימן קמ, מקראי קודש (הררי) פרק ט סעיף יא.

62. עיין שו"ע תרלט ב, וחוט שני עמ' רלז, והלכות חג בחג פרק יג הערה 2. ועיין הלכות חג בחג שם, שיש ראשונים שחולקים וסוברים שאסור לעשות מחוץ לסוכה דברים שבדרך כלל עושים בבית.

63. רמב"ם סוכה ו, ו, שו"ע תרלט ב.

64. עיין סידור רש"י סימן רסג, ומשנ"ב תרלט יב.

65. שו"ע תרלט ב. ועיין חזון עובדיה עמ' קלד, שאדם שאוכל פחות מכביצה פת, רשאי לאכול מחוץ לסוכה גם אם הוא אוכל באותה ארוחה מאכלים נוספים כאורז ותפוחי אדמה, ועיין נטעי גבריאל פרק מח סעיף ז, שחולק, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שאם המאכלים הנוספים הם רוב אכילתו, אין הם מצטרפים לפת, ומותר לאוכלם מחוץ לסוכה, ואם הפת היא רוב אכילתו, המאכלים הנוספים מצטרפים לה, ואסור לאוכלם מחוץ לסוכה.

66. עיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט הערה 3. ועיין שם שאין לברך "לישב בסוכה" על פחות מ-58 סמ"ק.

67. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

יותר של פת היא אכילת קבע, שיש לעשותה בסוכה. ויש מיוצאי ספרד המשערים את מידת כביצה במשקל, ולמנהגם שיעור כביצה הוא כ-60 גרם⁶⁸ (כשתי פרוסות לחם⁶⁹).

גם אכילת מיני דגן שברכתם "מזונות" כגון עוגות, עוגיות, אטריות וקוסקוס, בשיעור של יותר מכביצה, נחשבת אכילת קבע ויש לאוכלה בסוכה. אך אין לברך עליה "לישב בסוכה", כיוון שיש פוסקים הסוברים שאכילה זו נחשבת אכילת עראי, ואכילת קבע היא רק אכילה שקובעים עליה סעודה, כפי שיבואר בפרק יב⁷⁰.

אכילת עראי

מותר לאכול אכילת עראי מחוץ לסוכה⁷¹, והיתר זה נלמד מהפסוק "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים"⁷². משמעותו של הפסוק היא שבחג הסוכות יש להחליף את בית הקבע בסוכה ולעשות את הסוכה למקום המגורים של האדם, ומכך למדו חז"ל שהחובה לשבת בסוכה צריכה להיעשות כדרך שבה דר אדם בביתו ("תשבו כעין תדורו"). וכשם שבכל ימות השנה אדם אוכל אכילת עראי מחוץ לביתו, כך גם בחג הסוכות אדם רשאי לאכול אכילת

68. עיין חזון עובדיה עמ' קלב, ששיעור כביצה הוא בין 54 גרם ל-60 גרם, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף ג, שכתב כעין זה. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן עג אות א, ואור לציון חלק ג מבוא ענף ב, והגר"מ מזוז שליט"א באור תורה ניסן תשנ"ו סימן עא, ומשמע מדבריהם שגם יוצאי ספרד צריכים לשער את שיעור כביצה בנפח, ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ליל הסדר פרק ז, שהארכנו בביאור מחלוקת זו.

69. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

70. עיין משנ"ב תרלט טו, חזון עובדיה עמ' קלז, אור לציון חלק ד פרק כט שאלה א, קיצור הלכות המועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף יד, ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט סעיף ז.

71. שו"ע תרלט ב. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף ח, שאדם הנמצא סמוך לסוכתו אינו רשאי לאכול אכילת עראי מחוץ לסוכה, כיוון שדרך בני אדם שבהימצאם סמוך לביתם הם נכנסים ואוכלים בביתם, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק טו סעיף ז, שחולק. ועיין כף החיים תרלט לד, שראוי שלא לאכול בשבת אכילת עראי מחוץ לסוכה, כיוון שיש סוברים שאכילת עראי בשבת נחשבת לאכילת קבע.

72. ויקרא כג מב.

עראי מחוץ לסוכה⁷³.

אכילת עראי היא אכילת מאכלים שאינם מחמשת מיני דגן, כגון בשר, דגים, אורז ותפוחי אדמה, פירות וירקות⁷⁴; או אכילת פת ומיני מזונות בשיעור שאינו עולה על כביצה⁷⁵.

קביעת סעודה על מאכלים שדרך לאוכלם לשובע

האוכל מאכלים שדרך לאוכלם כדי לשובע מהם, כגון בשר, דגים, ביצים, גבינה, אורז ותפוחי אדמה⁷⁶, ואכילתם משמשת עבורו תחליף לסעודה⁷⁷, נכון שיחמיר ויאכל אותם בסוכה, כיוון שיש סוברים שהקובע סעודתו על מאכלים אלו, אכילתו נחשבת אכילת קבע⁷⁸. המחמיר כדעה זו לא יברך

73. ריטב"א סוכה כה א ד"ה אוכלין.

74. שו"ע תרלט ב, ומשנ"ב שם יג, וכף החיים שם מא.

75. שו"ע תרלט ב, ומשנ"ב שם טו.

76. עיין שערי תשובה תרלט ה: ביצים, עיין משנ"ב תרלט טו: בשר דגים וגבינה, עיין בית דוד (שאלו) פרק טז סעיף יט והערה 47: דברים שמלפתים בהם את הפת כגון אורז, חמין, תפוחי אדמה, קורנפלקס. ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט הערות 13-14.

77. עיין משנ"ב תרלט טו, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק ל הערה 8, ובית דוד (שאלו) פרק טז סעיף יח. ועיין באור הלכה תרלט ב ד"ה אם, שאין בעניין זה שיעור מוגדר וקבוע, ואכילה שהיא תחליף לסעודה לאותו אדם, נחשבת לגביו אכילת קבע.

78. משנ"ב תרלט טו. ביתר באור: עיין טור סימן תרלט, וב"ח שם, בשם רבנו פרץ, שאדם הקובע סעודתו על בשר ודגים צריך לאוכלם בסוכה, ועיין רא"ש סוכה פרק ב סימן יג, שחולק, ועיין משנ"ב תרלט יג, וכף החיים תרלט מא, שהשלחן ערוך פסק כרא"ש, ועיין כף החיים שם, ומשנ"ב תרלט טו, שנכון להחמיר כדעת רבנו פרץ. ועיין חזון עובדיה עמ' קלח-קלט, ואור לציון חלק ד פרק כט הערה ג, שליוצאי ספרד אין זו אלא חומרה בעלמא, כיוון שהשלחן ערוך פסק כרא"ש. ועיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט הערה 14, שדינם של ירקות מבושלים וסלט ירקות כדין בשר וגבינה. ועיין אשרי האיש פרק כו סעיף ח, ותשובות והנהגות חלק א סוף סימן שעה, וספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט סעיף י, שבזמננו, שקובעים סעודה על בשר ודגים, השתנה הדין ואסור לאכול מהם שיעור קביעות סעודה מחוץ לסוכה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאף על פי כן אין לברך עליהם "לישב בסוכה", ועיין חזון עובדיה עמ' קלט, שחולק ומתיר לאוכלם מחוץ לסוכה. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה טו, שאדם שאינו אוכל מיני דגן בכל ימות השנה, סעודתו הרגילה נחשבת סעודת קבע וחובה עליו לאכולה בסוכה.

"לישב בסוכה" לפני האכילה, כיוון שיש סוברים שגם במצב זה אין חובה לאכול מאכלים אלו בסוכה, וכלל בדינו: "ספק ברכות – להקל"⁷⁹.
אכילת פירות נחשבת אכילת עראי, והיא מותרת מחוץ לסוכה גם כאשר היא משמשת תחליף לסעודה⁸⁰.

שתייה מחוץ לסוכה

שתיית משקים נחשבת אכילת עראי והיא מותרת מחוץ לסוכה⁸¹, כיוון שבכל ימות השנה רגילים לשתות משקים מחוץ לבית⁸². לכן מותר לשתות מים, קפה, תה, בירה ויין מחוץ לסוכה.

יש מיוצאי אשכנז המחמירים שלא לשתות משקאות חשובים כיון ובירה מחוץ לסוכה כאשר השתייה נעשית בדרך חשיבות⁸³, כיוון שאין רגילים לשתות יין בדרך חשיבות מחוץ לבית⁸⁴. שתייה בדרך חשיבות היא שתיית כמות מרובה של משקה⁸⁵, או שתייה של כמה אנשים הקובעים לשבת ולשתות יחד⁸⁶.

79. עיין שער הציון תרל"ט לט.

80. שו"ע תרל"ט ב, ושער הציון תרל"ט לח.

81. שו"ע ורמ"א תרל"ט ב.

82. עיין ביאור הלכה תרל"ט ב סוף ד"ה ויין.

83. עיין משנ"ב תרל"ט יג: ראוי ונכון לכתחילה, וביאור הלכה תרל"ט ב ד"ה ויין. ביתר ביאור: עיין טור סימן תרל"ט, וב"י, ודרכי משה שם ד, שהראשונים נחלקו אם מותר לשתות יין בדרך קביעות מחוץ לסוכה, ועיין שו"ע תרל"ט ב, ורמ"א שם, שפסקו כדעה המקלה, ועיין חזון עובדיה עמ' קלט, ואור לציון חלק ד פרק כט שאלה ג, שכן הלכה, ועיין משנ"ב תרל"ט יג, שלכתחילה ראוי ונכון לחוש לדעה המחמירה. ועיין שער הציון תרל"ט לג, שהאחרונים נחלקו אם שתיית קפה בדרך קבע מותרת מחוץ לסוכה, ועיין האיש אשרי האיש פרק כו סעיף ה, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף ד, וקובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק טו סעיף ח, שמקלים, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם שתיית הקפה היא בהתכנסות חגיגית, אין לקיימה מחוץ לסוכה.

84. עיין באור הלכה תרל"ט ב סוף ד"ה ויין.

85. עיין בכורי יעקב תרל"ט יד.

86. משנ"ב תרל"ט יג. ועיין עולת שמואל (קוידר) סימן צז ד"ה היוצא, ששתייה חשובה היא שתייה ב"דרך שמחה ורעות", ועיין שו"ת אבני ישפה חלק ד סימן סימן עז ענף א ד"ה ולכן וענף ב.

המחמיר על עצמו שלא לאכול ולא לשנות מחוץ לסוכה שום דבר ואפילו מים, הרי זה משובח⁸⁷, כיוון שבבכך הוא מחשיב את סוכתו לביתו הקבוע למשך חג הסוכות⁸⁸.

אכילת מאכלים שונים מחוץ לסוכה תוך כדי אכילת הקבע בסוכה

אדם האוכל בסוכה סעודת קבע אינו רשאי לאכול תוך כדי הסעודה שום דבר מחוץ לסוכה, כיוון שכל המאכלים הנאכלים תוך כדי הסעודה נטפלים לעיקר הסעודה ומקבלים את דינה. לדוגמה: אדם האוכל ארוחת בוקר הכוללת פת בשיעור של יותר מכביצה, חביתה, קורנפלקס, ירקות וכוס קפה, אינו רשאי לאכול אף אחד ממאכלים אלו מחוץ לסוכה, כיוון שכולם נטפלים לפת ומקבלים את דינה⁸⁹.

שינה בסוכה

אסור לישון מחוץ לסוכה, ואפילו לזמן מועט. ואף שאכילת עראי מותרת מחוץ לסוכה, שינת עראי אסורה, כיוון שלפעמים שינה מועטה מועילה

87. שו"ע תרלט ב. ועיין באור הלכה תרלט ב ד"ה אבל, שתלמיד חכם הרוצה לאכול אכילת עראי מחוץ לסוכה רשאי להקל בכך, ואין זה נחשב שהוא אינו מדקדק במצוות. ועיין אור לציון חלק ד פרק כט שאלה ג, שאין ראוי להחמיר ולהימנע משתיית מים מחוץ לסוכה כאשר חומרה זו גורמת טרדה ופגיעה בשמחת החג, ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 64, שחולק.

88. עיין קונטרס הביאורים סוכה סימן יז אות א, בשם הגרי"ז, בשלם סוכו עמ' רמז, בית דוד (שאל) פרק טז הערה 55. ועיין שו"ת שואל ומשיב מהדורה רביעאה חלק ג סימן יא ד"ה ובזה, והליכות שלמה פרק ט דבר הלכה יח, וחוט שני עמ' רמא, ומועדים וזמנים חלק א סימן פט, שביארו דין זה בדרכים נוספות.

89. שער הציון תרלט כט, חזון עובדיה עמ' קמה, אור לציון חלק ד פרק כט שאלה ד. ועיין חזון עובדיה שם, ותשובת הגר"ח קנייבסקי בספר ארבעת המינים כהלכתם (ינאי) עמ' קסח תשובה קי, שאין לאדם לצאת מהסוכה באמצע הסעודה כאשר הוא לועס מעט אוכל בפיו, כיוון שגם את אותו מעט אוכל יש לאכול בסוכה. ועיין חוט שני ברכות עמ' קסט, ונטעי גבריאל פרק מח הערה טז, שהסתפקו אם מותר לאכול מחוץ לסוכה דברים שאינם באים מחמת הסעודה, כגון פירות המוגשים למנה אחרונה, ועיין יחוה דעת חלק ה סימן מח, ושו"ת אבני ישפה חלק א סימן קכא, שמחמירים.

לאדם ומחדשת את כוחותיו, ולכן דינה כשינת קבע⁹⁰.

אדם שנרדם שלא לרצונו מחוץ לסוכה, יש סוברים שיש להעירו, כיוון שאסור לישון מחוץ לסוכה⁹¹. ויש סוברים שאין צריך להעירו, כיוון שהאיסור לישון מחוץ לסוכה הוא רק כאשר אדם הולך לישון מדעת מחוץ לסוכה, ולא כאשר הוא נרדם שלא לרצונו⁹². למעשה, אין חובה להעיר אדם שנרדם מחוץ לסוכה, שכן אפשר שהוא אינו חש בטוב ורשאי לישון מחוץ לסוכה⁹³.

לימוד תורה ותפילה בסוכה

מצווה ללמוד תורה בסוכה. הלומד בסוכה ואיכות לימודו נפגעת מכך, כגון

90. שו"ע תרלט ב, ומשנ"ב שם. ועיין הגר"ד אוירבך בתוך ספר בעמק סוכות בעמודים שאחרי תוכן העניינים (ללא מספרי עמודים), שהקשה מדוע שינת עראי אסורה מחוץ לסוכה, הרי כל ימות השנה אדם ישן שינת עראי מחוץ לבית, והיא צריכה להיות מותרת מדין "תשבו כעין תדורו", ועיין שם, שישנו חיוב לקבוע את הסוכה כדירת קבע, וקביעה זו נעשית על ידי שהשימושים החשובים והעיקריים של הבית - שהם אכילת קבע ושינה - נעשים בסוכה. ועיין חידושים ובאורים סוכה כו א ד"ה רבא אמר, ביצחק יקרא לגר"א נבנצל שליט"א סימן נג, ושבות יצחק חלק ג (בהלכות סוכה) פרק א סעיף א, שביארו עניין זה בדרכים אחרות. ועיין חוט שני עמ' רלט, שאדם הלומד וחש עייפות, רשאי להניח את הראש על השולחן ולישון מעט, כיוון שכך אדם נוהג בכל ימות השנה, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, וחזון עובדיה עמ' רא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף לג, ואשרי האיש פרק כו אות כ, שחולקים. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף יז, שהמצווה לישון בסוכה היא ללכת לישון בה, אך לאחר שהאדם נרדם, אין הוא מקיים מצווה, כיוון שאדם ישן פטור מן המצוות, ולכן מותר מעיקר הדין להוציא מן הסוכה אדם ישן, ועיין אשרי האיש פרק כו אות כג, ותשובות והנהגות חלק ד סימן קסד, ומנחת אשר מועדים חלק א עמ' קסט, שחולקים.

91. בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ח, חזון עובדיה עמ' רא: טוב להקיצו ולעוררו בנחת, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף לג. ועיין חזון עובדיה עמ' רד, שאם קשה לנרדם לקום, יש לדון כמצטער שפטור מן הסוכה.

92. הליכות שלמה פרק ט סעיף יז, שו"ת משנה הלכות חלק טו סימן קצד, אשרי האיש פרק כו סעיף כ, עיין חוט שני עמ' רלט, וביצחק יקרא לגר"א נבנצל שליט"א סימן נג. ועיין אשרי האיש שם, שאדם היודע בעצמו שהוא עתיד להתנמנם מחוץ לסוכה, יעשה את הדרוש כדי שלא יגיע לידי כך, ואם לא עשה כן ונרדם, אין זה נחשב שהוא נרדם לאונסו, ויש להעירו, ועיין הגר"ד אוירבך בתוך ספר בעמק סוכות בעמודים שאחרי תוכן העניינים (ללא מספרי עמודים) אות ז, שחולק, ועיין ביצחק יקרא שם, שכתב כעין זה.

93. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

שחם בסוכה או שיש בה רעש המקשה על הריכוז, רשאי ללמוד בבית⁹⁴, כיוון שפגיעה באיכות הלימוד גורמת צער לנפשו של אדם, ואם אמרו שהמצטער צער הגוף פטור מהסוכה, כל שכן שהמצטער צער הנפש פטור ממנה⁹⁵.

הרוצה ללמוד בבית המדרש רשאי לעשות כן⁹⁶, כיוון שבכל ימות השנה אדם יוצא מביתו והולך ללמוד בבית המדרש⁹⁷.

יש להתפלל את תפילות החג בבית הכנסת, כיוון שהתפילה נשמעת יותר בבית הכנסת. וכשם שבכל ימות השנה אדם יוצא מביתו כדי להתפלל בבית הכנסת, כך גם בסוכות מותר לצאת מהסוכה כדי להתפלל בבית הכנסת⁹⁸.

הבדלה

מבדילים בסוכה, כיוון שבכל ימות השנה רגילים להבדיל בבית⁹⁹. ויש

94. שו"ע תרלט ד, ומשנ"ב שם. ועיין הלכות חג בחג עמ' ו, שלדעת השלחן ערוך, הלומד בסוכה מקיים מצווה, אך אין איסור ללמוד מחוץ לסוכה, וכן הוא מנהג העולם, ועיין שם, שיש ראשונים שסוברים שיש איסור ללמוד מחוץ לסוכה. ועיין שו"ע הרב תרלט ד, ומשנ"ב תרלט כט, וחזון עובדיה עמ' קמז, שהלומד תורה וזקוק לספרים רבים וטורח רב להביאם לסוכה, פטור מהסוכה, כיוון שבכל ימות השנה אדם לומד מחוץ לביתו כאשר הלימוד בבית כרוך בטורח, ועיין ערוך השולחן תרלט יט, שחולק.

95. ערוך השלחן תרלט יט.

96. שו"ע הרב תרלט ד, כף החיים תרלט סג, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק יד סעיף יח.

97. הלכות חג בחג פרק יג הערה 31.

98. משנ"ב תרלט ל, וכף החיים תרלט סז, וחזון עובדיה עמ' קמז. ועיין כף החיים שם, וחזון עובדיה שם, שגם אם יש לאדם מניין בסוכה, עדיף להתפלל בבית הכנסת, ועיין משפטיי ליעקב (גריוולד) סימן נג, שחולק, ועיין מנהגי ק"ק בית יעקב בחברון פרק יג אות פח: עושים סוכה להתפלל בה, ועיין שם הערה 88. ועיין נפש דוד לאדר"ת (מהדורת מכון התורה והארץ) עמ' רי. ועיין משנ"ב תרלט ל, שאדם שאינו יכול להתפלל בבית הכנסת יתפלל בסוכה, אם אין בסוכה דברים העלולים לבטל את כוונתו.

99. משנ"ב תרלט ל, כף החיים תרלט סו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף ו. ועיין חזון עובדיה עמ' קלח, שמשמע שאין צריך להבדיל בסוכה. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה כב, שחובה להבדיל בסוכה, כיוון שבכל ימות השנה אדם אינו מבדיל ברחוב. ועין שער הציון תרלט נז, והליכות שלמה שם הערה 84, שבתי כנסת שרגילים לעשות בהם הבדלה לאחר התפילה, יכולים לעשות הבדלה בבית הכנסת גם בסוכות. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן מב אות ב, שאדם נשוי שקשה לאשתו לרדת לסוכה לשמוע הבדלה, יבדיל בסוכה ואשתו תבדיל

מיוצאי אשכנז הנוהגים לאכול לאחר ההבדלה מיני מזונות בכמות של יותר מכביצה, כדי שניתן יהיה לברך "לישב בסוכה" לפני ההבדלה¹⁰⁰.

בבית, ואם ירצה יבדיל בבית, וישתה מהיין שיעור הקטן מרביעית וגדול ממלוא לוגמיו (כ-60 סמ"ק).

100. עיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה כב. ועיין הליכות שלמה שם סעיף יא, שיש לברך את ברכת "לישב בסוכה" לפני ברכת בורא פרי הגפן, ועיין לוח ארץ ישראל, שחולק וסובר שיש לברך "לישב בסוכה" לפני שתיית היין, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק נח הערה קג, שביאר טעמה של כל דעה, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שאין לברך את ברכת "לישב בסוכה" לפני שתיית היין, כיוון שהיא מהווה הפסק בין ברכת "בורא פרי הגפן" לשתייה, ולכן יש לברכה לפני ברכת "בורא פרי הגפן" או אחרי ההבדלה, לפני אכילת מיני המזונות. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף יא, ואוצר מנהגי חב"ד חלק אלול-תשרי סוכות אותיות קפח-קפט, שמעיקר הדין גם אדם שאינו עתיד לאכול לאחר ההבדלה יותר מכביצה מיני מזונות, רשאי לברך "לישב בסוכה", ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק נח סעיף כב, שחולק, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שאם המבדיל מתכוון להישאר בסוכה לאחר ההבדלה, הוא רשאי לברך "לישב בסוכה" על ההבדלה והשהייה שאחריה, ואין הוא צריך לאכול מיני מזונות.

פרק יב

ברכת "לישב בסוכה"

ברכה לפני אכילה בסוכה

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותי¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². וזהו נוסח הברכה שמברכים לפני שאוכלים אכילת קבע בסוכה: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לישב בסוכה"³.

ברכה על אכילת פת בשיעור של יותר מכביצה

אדם האוכל בסוכה פת בשיעור של יותר מכביצה, מברך לפני האכילה "לישב בסוכה"⁴. שיעור כביצה הוא כ-60 סמ"ק⁵ (בין חצי פרוסה לשני שלישי פרוסה⁶). ויש מיוצאי ספרד המשערים את מידת כביצה במשקל,

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.

2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא ד"ה ולזה תקנו עמ' שלד (מהדורת תשס"ה).

3. שו"ע תרמג ב. ועיין משנ"ב תרמג ה, שראוי לומר את ברכת "לישב בסוכה" לאט, בקול ובניגון. ועיין פרי מגדים סימן תרמג משבצות זהב סוף ס"ק ד, וכף החיים תרמג יב, והגר"מ מזוז באור תורה תשרי תשס"ו (גיליון תנז) סימן יב אות ב עמ' סא, שיש לומר "לישב בסוכה" בצ"י, ועיין חזון עובדיה עמ' קעב, שחולק וסובר שיש לומר "לישב בסוכה" בחיריק.

4. שו"ע תרלט ב, ומשנ"ב שם.

5. עיין ספר הסוכה (תשע"ח) פרק כט הערה 3.

6. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

ולמנהגם שיעור כביצה הוא כ-60 גרם⁷ (כשתי פרוסות לחם⁸).

ברכת "לישב בסוכה" בעמידה או בישיבה

רבים מיוצאי ספרד נוהגים לומר את ברכת "לישב בסוכה" בעמידה⁹, להתיישב, לברך את ברכת "המוציא" ולאכול¹⁰. הטעם לאמירת ברכת "לישב בסוכה" בעמידה הוא שכלל בדינו: "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן", כלומר ברכות המצוות צריכות להיאמר לפני קיום המצווה. וכיוון שהישיבה בסוכה היא זו שמגלה שהכניסה לסוכה היא על מנת לשהות ולישב בה ואינה על דעת לצאת ממנה מיד, לכן אומרים את ברכת "לישב בסוכה" לפני שמתיישבים¹¹.

יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נוהגים לומר את ברכת "לישב בסוכה" בישיבה¹², כדי להסמיק עד כמה שאפשר את ברכת "לישב בסוכה" לאכילה, שהיא עיקר המצווה¹³. מטעם זה, הם גם נוהגים לומר את ברכת "לישב בסוכה" לאחר ברכת "המוציא"¹⁴, כדי שברכת "לישב בסוכה"

7. עיין חזון עובדיה עמ' קלב, ששיעור כביצה הוא בין 54 גרם ל-60 גרם, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף ג, שכתב כעין זה. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן עג אות א, ואור לציון חלק ג מבוא ענף ב, והגר"מ מזוז שליט"א באור תורה ניסן תשנו סימן עא, שחולקים וסוברים שגם יוצאי ספרד יכולים לשער את שיעור כביצה בנפח, ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ליל הסדר פרק ז, שהארכנו בביאור מחלוקת זו.

8. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

9. שו"ע תרמג ב: דעה א, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, כף החיים תרמג ט, חזון עובדיה עמ' קעג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף כב.

10. בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, חזון עובדיה עמ' קעג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף כב. ועיין להלן, שיש מיוצאי ספרד המקדימים את ברכת "המוציא" לברכת "לישב בסוכה".

11. ט"ז תרמג ב, ומשנ"ב תרמג ד.

12. רמ"א תרמג ב, בית שמ"ש סוכה פרק ו הלכה יב, קיצור שולחן ערוך (טולידאנו) סימן תקפה סעיף ד, נחלת אבות (מנהגי לוב) מנהגי חג הסוכות אות ז, עלי הדס (מנהגי תוניס) פרק יא סעיף ד.

13. משנ"ב תרמג ד.

14. עיין שו"ע תרמג ג: ונוהגים, ומשנ"ב תרמג ו, ובית שמ"ש סוכה פרק ו הלכה יב, ואור לציון חלק

תהיה סמוכה לאכילה¹⁵.

ברכת "לישב בסוכה" בקביעת סעודה על מיני מזונות

הקובע סעודתו על עוגה ('פת הבאה בכיסנין') או על תבשיל העשוי מחמשת מיני דגן, כפתייתים וקוסקוס, מברך לפני האכילה "לישב בסוכה"¹⁶.

הפוסקים נחלקו מהו שיעור קביעת סעודה, ובעניין זה יש הבדל בין יוצאי אשכנז ליוצאי ספרד. המנהג המקובל אצל יוצאי אשכנז הוא שאין שיעור מוגדר לקביעת סעודה, וכל אכילה שהיא תחליף לסעודה נחשבת קביעת סעודה¹⁷. לדוגמה: שתיית קפה ואכילת עוגה הבאים במקום ארוחת הבוקר, נחשבות קביעת סעודה, ויש לברך לפנייה "לישב בסוכה"¹⁸.

מנהג יוצאי ספרד הוא ששיעור קביעת סעודה הוא שיעור קבוע¹⁹, והוא נע בין 162 גרם לבין 240 גרם²⁰. ויש מיוצאי ספרד המשערים שיעור זה בנפח, ולשיטתם שיעור קביעת סעודה הוא 230 סמ"ק²¹.

לדוגמה, משקלה של עוגיית 'רוג'לך' ממוצעת הוא כארבעים גרם, והאוכל שש עוגיות 'רוג'לך' צריך לברך "לישב בסוכה", לדעת כולם. כמו כן במנה

ד פרק כט שאלה ג, ונתיבי עם תרגם ב, ונתיבות המערב (מנהגי מרוקו) מנהגי חג הסוכות אות ו, ונחלת אבות (מנהגי לוב) מנהגי חג הסוכות אות ו.

15. משנ"ב תרמג ז.

16. שו"ע תרלט ב, ומשנ"ב שם.

17. עיין באור הלכה תרלט ב ד"ה אם, וספר הסוכה חלק א פרק ל הערה 8.

18. משנ"ב תרלט טז.

19. עיין כף החיים תרלט מ.

20. עיין חזון עובדיה עמ' קלד ועמ' קלו סוף הערה כט, ששיעור קביעת סעודה הוא משקלן של שלוש ביצים, שהוא 162 גרם, ועיין קיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קלה הערה ח, ששיעור קביעת סעודה הוא משקלן של ארבע ביצים, שהוא 240 גרם.

21. אור לציון חלק ד פרק כט שאלה ב. ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ליל הסדר פרק ז, שם התבארה באריכות מחלוקת הפוסקים אם יש לשער את מידות כזית וכביצה במשקל או בנפח.

רגילה של קוסקוס, אטריות או פסטה, יש בדרך כלל שיעור של קביעת סעודה לפי כל הדעות, ויש לברך לפני אכילתה "לישב בסוכה"²².

יש לשים לב שאמנם עוגה או תבשיל מחמשת מיני דגן שאין קובעים עליהם סעודה, אינם חייבים בברכת "לישב בסוכה", אבל חובה לאוכלם בסוכה אם הם בשיעור של יותר מכביצה. הטעם לכך הוא שלדעת המגן אברהם, אכילה של יותר מכביצה נחשבת אכילת קבע וחובה לאוכלה בסוכה; ואף שאין סומכים על דעתו לעניין הברכה, זהו משום שכלל בדינו: "ספק ברכות – להקל", אך לעניין חובת האכילה בסוכה מחמירים וחוששים לדעתו²³.

אכילה של מעט מיני מזונות המצטרפת לשהייה בסוכה, ואכילה בחבורה

יוצאי אשכנז נוהגים לברך "לישב בסוכה" גם על אכילה של עוגה (פת הבאה בכיסנין) בשיעור של מעט יותר מכביצה, כאשר מצרפים לאכילה זו שהייה של זמן מה בסוכה. הטעם למנהגם הוא שלדעת הרמב"ם יש לברך "לישב בסוכה" על עצם השהייה בסוכה; ואף שאין הלכה כדבריו, ניתן לצרף את דעתו לדעת המגן אברהם, שלפיה יש לברך על אכילת פת הבאה בכיסנין בשיעור של מעט יותר מכביצה, ובהצטרף שתי הדעות יחד, אפשר לסמוך עליהן ולברך²⁴. כמו כן, מנהג יוצאי אשכנז לברך "לישב בסוכה" על אכילת

22. עיין הליכות מועד פרק י' - דיני ישיבה בסוכה עמ' שעח-שעט.

23. משנ"ב תרלט טו-טז. ועיין משנ"ב שם, שאדם העושה קידוש בשבת ואוכל מעט יותר מכביצה עוגה, מברך "לישב בסוכה" כיוון שישנה חשיבות לאכילה זו, שיוצאים בה ידי חובת קידוש במקום סעודה; ועיין כף החיים תרלט לג, וחזון עובדיה קלד, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף כ, שחולקים.

24. משנ"ב תרלט טו: יראה שלא לצאת מיד אחר אכילתו, רק לשבת שם זמן מה. ועיין אשרי האיש פרק כו אות טו, ש"זמן מה" הוא חצי שעה, ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 93. ועיין משנ"ב שם, שיש לכוון בשעת הברכה על האכילה ועל השהייה שאחריה. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ח, וכף החיים תרלט לג, וחזון עובדיה עמ' קלב, וקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קלה הערה ח, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן. ועיין מצוותיך אמונה (תשפ"ב) עמ' 59, הערה 163, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיוצאי אשכנז נוהגים כן רק באכילת פת הבאה בכיסנין ולא באכילת תבשיל העשוי מחמשת מיני דגן, וכן משמע מספר

פרק יב - ברכת "לישב בסוכה"

עוגה או תבשיל מחמשת מיני דגן בשיעור של מעט יותר מכביצה, כאשר הם נאכלים בסוכה בחבורה²⁵. חבורה לעניין זה היא שלושה אנשים שאינם בני בית, האוכלים יחד²⁶.

ברכת "לישב בסוכה" על מאכלים שאינם עשויים מחמשת מיני דגן

האוכל בסוכה מאכלים שאינם עשויים מחמשת מיני דגן, כגון פירות, ירקות, יין, בשר, דגים, אורז ותפוחי אדמה – אינו מברך לפני אכילתם "לישב בסוכה", כיוון שאין חובה לאוכלם בסוכה²⁷.

אף שאין מברכים "לישב בסוכה" על שתיית יין בסוכה, המקדש על היין בשבת מברך "לישב בסוכה" בקידוש, כיוון שהקידוש הוא תחילת הסעודה²⁸.

ברכת הבית (איינהורן) חלק ב' שער נב סעיפים יד-טו. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף י, ואשרי האיש פרק כו סעיף טז, ומסורת משה חלק ג עמ' קסד, שכאשר מברכים "לישב בסוכה" על אכילת עוגה בשיעור של מעט יותר מכביצה, יש להקדים את ברכת "לישב בסוכה" לברכת "בורא מיני מזונות", כיוון שעל האכילה לבד אין מברכים "לישב בסוכה" (אלא רק בתוספת השקיה), ולכן ברכת "לישב בסוכה" מהווה הפסק בין ברכת "בורא מיני מזונות" לאכילה, ועיין שו"ת שלמת חיים (מהדורת תשע"ח) סימן שנז, וארחות רבינו (תשע"ד) חלק ג עמ' טז, וקובץ מבית לוי גיליון ב עמ' כז הערה לא, בשם הגר"ש ווזנר, שחולקים, ועיין פסקי תשובות תרל"ט, שכן הוא מנהג העולם, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

25. משנ"ב תרל"ט טו. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרל"ט טו, וסוכת חיים (אשכנזי) פרק ג הערה נ, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן, וכן משמע מקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קלה הערה ח.

26. שו"ת אבני ישפה חלק ד סימן עז אות ג, בשם הגר"ש אלישיב.

27. שו"ע תרל"ט ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרל"ט יג, ושער הציון תרל"ט לט, שאפילו אם קבע סעודתו על דברים אלו אין לברך לפני אכילתם "לישב בסוכה". ועיין פרק יא, שיש סוברים שהקובע סעודתו על בשר, דגים וכיוצא בזה, צריך לאוכלם בסוכה, אך אין לברך "לישב בסוכה" לפני אכילתם, כיוון שיש מתירים לאוכלם מחוץ לסוכה גם כאשר קובעים עליהם סעודה.

28. משנ"ב תרמ"ג ט. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, וחזון עובדיה עמ' קעב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף כא, שאין בעניין זה הבדל בין קידוש הלילה לקידוש היום, ועיין משנ"ב תרמ"ג ט, שיש סוברים שבקידוש היום אין לברך "לישב בסוכה" בקידוש אלא לפני אכילת הפת, ועיין שם, שיש חולקים, ושניתן לנהוג כפי כל אחד מהמנהגים.

ברכה על לימוד, שינה ושהייה בסוכה

הנכנס לסוכה שלא על מנת לאכול בה, כגון הנכנס אליה לישון, ללמוד או לשוחח עם בני ביתו, נחלקו הפוסקים בדינו. לדעת הרמב"ם עליו לברך "לישב בסוכה", כיוון שהשהייה בסוכה היא מצווה²⁹. ולדעת רבנו תם, אין לו לברך "לישב בסוכה". זאת כיוון שהאכילה בסוכה היא הדרך העיקרית לקביעת דירתו של אדם בה, ולכן ברכת "לישב בסוכה" תוקנה להיאמר עליה, והברכה על האכילה פוטרת את שאר הפעולות הנעשות בסוכה, שכולן טפלות לה³⁰.

אף שרוב הראשונים סוברים כדעת הרמב"ם, המנהג שהתקבל בעם ישראל הוא כדעת רבנו תם³¹. לכן הנכנס לסוכה כדי ללמוד, לישון או לשוחח בה עם חברו, אינו מברך "לישב בסוכה"³².

29. רמב"ם סוכה ו.יב. ועיין ביאור הגר"א תרלט ח, ומעשה רב סוכה אות ריח, שהגר"א פסק כדעת הרמב"ם, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' יד, שכך גם נהג החזון איש, ועיין קיצור הלכות המועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף ז, שיש מיוצאי אשכנז שנוהגים כן.

30. רא"ש סוכה פרק ד סימן ג, וטור סימן תרלט, בשם רבנו תם.

31. שו"ע ורמ"א תרלט ח, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם מו, ושער הציון שם צב, שלדעת רבנו תם, הברכה על האכילה פוטרת את שאר הדברים הנעשים בסוכה, בין שנעשו לאחר האכילה ובין שנעשו לפניה.

32. ביתר הרחבה ודיוק: השלחן ערוך והרמ"א פסקו להלכה כשיטת רבנו תם, שברכת "לישב בסוכה" הנאמרת על האכילה בסוכה פוטרת את שאר הפעולות הנעשות בסוכה, כלימוד ושינה, אך האחרונים נחלקו בביאור שיטת רבנו תם. עיין מאמר מרדכי תרלט ח, שפירש כוונת רבנו תם שברכת "לישב בסוכה" תוקנה רק על אכילה בסוכה, ולא על שום דבר אחר שעושים בסוכה, ולכן לעולם אין לברך "לישב בסוכה" על לימוד בסוכה, על שינה או על שהייה בה, ועיין ערוך השולחן תרלט כח, וכף החיים תרלט צז, וחזון עובדיה עמ' קעח סוף הערה ס, וקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קלה הערה ח, שפסקו כדעה זו. ועיין ט"ז סימן תרלט סוף ס"ק כ, שחולק וסובר שישנם מצבים שבהם לפי רבנו תם יש לברך על השהייה בסוכה על השינה או על הלימוד בה. לדבריו, אמנם רבנו תם אמר שאכילה פוטרת שהייה, שינה ולימוד שנעשו או שעתידיים להיעשות בסוכה, אך כוונתו היא לשהייה, שינה ולימוד שנעשו או שעתידיים להיעשות באותו יום, אך אין היא פוטרת שהייה, שינה ולימוד שנעשו או שעתידיים להיעשות ביום אחר. לדוגמה: אדם שאכל בבוקר אכילת קבע ובירך לפני האכילה "לישב בסוכה", פטר בברכה זו את השהייה השינה והלימוד שהוא עתיד לעשות בסוכה במשך אותו יום, ואין הוא צריך לברך "לישב בסוכה" לפני שישהה, ילמד או ישן בסוכה באותו יום. כיוצא

הדעה שלפיה יש לברך על השהייה בסוכה

יש מיוצאי אשכנז הנוהגים לברך "לישב בסוכה" גם על השהייה בסוכה. הטעם למנהגם הוא שלפי דבריהם, אמנם רבנו תם סובר שהברכה על האכילה פוטרת את שאר הדברים הנעשים בסוכה, אך כוונתו היא לדברים הנעשים באותה שהייה, ולא לדברים הנעשים בסוכה בשהייה אחרת. לכן השווה בסוכה ואין בדעתו לאכול באותה שהייה, מברך על עצם השהייה. לדוגמה: הלומד בסוכה ובדעתו לאכול ארוחת צהריים לאחר הלימוד, אינו מברך לפני הלימוד, כיוון שהברכה שתיאמר לפני ארוחת הצהריים תפטור את הלימוד שקדם לה. אך אדם שאכל ארוחת בוקר בסוכה, יצא מהסוכה לכשעה וחזר ללמוד בה, ובדעתו לצאת מהסוכה לאחר הלימוד – צריך לברך לפני הלימוד. זאת משום שהברכה שנאמרה לפני ארוחת הבוקר והברכה שתיאמר בארוחת הצהריים אינן פוטרות את הלימוד, שכן האכילה והלימוד אינם באותה שהייה. וכן אדם שיצא מהסוכה לאחר ארוחת ערב, וחזר לאחר זמן רב לישון בסוכה, צריך לברך "לישב בסוכה" לפני השינה,

בזה, אדם שבדעתו שלא לאכול אכילת קבע כל היום אלא רק סמוך לערב, גם הוא אינו צריך לברך "לישב בסוכה" לפני שישנה, ילמד או ישן בסוכה במשך היום, כיוון שהברכה שהוא עתיד לברך לקראת ערב תפטור את השהייה, השינה והלימוד שנעשו בסוכה במשך היום. אך אדם שבדעתו שלא לאכול אכילת קבע כל היום אלא רק בלילה, הברכה שיברך בלילה לא תפטור את השהייה, השינה והלימוד שיעשו בסוכה במשך היום, ועליו לברך לפנייהם "לישב בסוכה". לכן, הנכנס לסוכה כדי לישון, ללמוד או לשהות בה, ובדעתו שלא לאכול אכילת קבע כל היום, צריך לברך "לישב בסוכה" לפני פעולות אלו. אף שהמשנה ברורה (תרלט מח) פסק כדעת הט"ז, שתמנו למעלה שאין לברך "לישב בסוכה" על לימוד ושינה בסוכה, כיוון שמצב זה, שאדם אינו מברך "לישב בסוכה" על אכילה בסוכה כל היום, אינו מצוי. ועיין קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף ז, שאף שהמשנה ברורה פסק כדעת הט"ז, מנהג העולם הוא כמאמר מרדכי ולא כט"ז. דעה שלישית בהבנת דברי רבנו תם היא דעת הח"י אדם, והיא הדעה המובאת להלן בסמוך, בתור מנהג חלק מיוצאי אשכנז. ועיין משנ"ב סימן תרלט ס"ק טו וס"ק מו, שאף שההלכה היא כרבנו תם, ראוי להימנע משהייה בסוכה מבלי לברך "לישב בסוכה", כיוון שלפי הרמב"ם יש בכך חסרון. לכן נכון לאכול בתחילת השהייה בסוכה עוגה (פ"ת הבאה בכיסנין) בשיעור של קצת יותר מכביצה, ולברך לפני כן "לישב בסוכה". ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף יז, שבכל פעם שאדם מברך "לישב בסוכה", יתכוון לפטור בברכתו את כל הדברים שהוא עתיד לעשות בסוכה עד הפעם הבאה שיברך "לישב בסוכה".

כיוון שהאכילה והשינה אינן באותה שהייה. לדעה זו, בכל פעם שאדם שוהה בסוכה זמן מה ובדעתו שלא לאכול אכילת קבע במשך שהייתו בה, עליו לברך "לישב בסוכה" על עצם השהייה בסוכה.³³

ישיבה מתמשכת בסוכה

אדם שבירך לפני ארוחת הבוקר "לישב בסוכה" ונשאר לשבת בסוכה כל היום, אינו צריך לחזור ולברך "לישב בסוכה" לפני ארוחת הצהריים או לפני ארוחת הערב, כיוון שהשהות המתמשכת בסוכה היא מצווה אחת ארוכה.³⁴ דומה הדבר לאדם השובש ציצית, שהברכה שבירך בבוקר פוטרת את הלבישה של כל היום, ואין הוא חוזר ומברך על הציצית באמצע היום. ואף אם הוא יצא מהסוכה לזמן מועט, כגון להביא ספר או להתפנות, יציאתו לזמן מועט אינה נחשבת הפסק, ואין הוא צריך לחזור ולברך "לישב בסוכה".³⁵

33. משנ"ב תרלט מח, בשם הח"י אדם, הליכות שלמה פרק ט סעיף טז ודבר הלכה כו, עיין חוט שני עמ' רג. ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 93, שאין לברך על שהייה קצרה בסוכה, כגון בכניסה ליטול לולב בסוכה, או לשנות בה מים, ועיין אשרי האיש פרק כו אות טו, שאין לברך על שהייה של פחות מחצי שעה. ועיין כף החיים תרלט צז, וחזון עובדיה עמ' קעח סוף הערה ס, וקיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"מ אליהו סימן קלה הערה ח, שחולקים וסוברים שאין לברך "לישב בסוכה" על שהייה בסוכה. ועיין דעת תורה סימן תרלט סעיף ח ד"ה ועיין בח"א, ואשרי האיש פרק כו סעיף יא, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יד סעיף ז, והלכות חג בחג עמ' עה, שהמנהג הנפוץ הוא שלא כדעת הח"י אדם. ועיין הליכות שלמה פרק ט דבר הלכה כו, שההולך לסוכת חברו ואינו טועם שם כלום, לא יברך "לישב בסוכה" על השהייה בסוכה גם לדעת הח"י אדם, כיוון שאין עיקר כוונתו לישב בסוכה אלא לראות את פני חברו, ואם כוונתו לישב בסוכה, ואילו החבר היה יושב בביתו לא היה בא לבקרו, רשאי הוא לברך "לישב בסוכה" על השהייה בסוכת חברו.

34. משנ"ב תרלט מז.

35. בכורי יעקב תרלט מ, ומשנ"ב תרלט מז. ועיין שער הציון תרלט פו, שהט"ז חולק על זה וסובר שיש לברך על כל סעודה וסעודה, ועיין כף החיים תרלט צה, שטוב לכוון בפירוש בברכה על הסעודה הראשונה, שהברכה לא תפסור את הסעודה הבאה, וכך יהיה ניתן לברך "לישב בסוכה" לפני הסעודה השנייה, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרלט מז, שחולקים, ועיין שער הציון שם, שכמעט כל האחרונים חולקים על הט"ז, ומשמע שאין צורך לכוון כן.

יציאה מן הסוכה הנחשבת הפסק

יציאה מהסוכה למשך כשעה או יותר נחשבת הפסק, והחזרה לסוכה לאחריה צריך לחזור ולברך "לישב בסוכה"³⁶. לדוגמה: אדם שאכל ארוחת ערב בסוכה, ותוך כדי הסעודה יצא לבית הכנסת להתפלל מנחה וערבית ולהשתתף בלימוד הדף היומי – בחזרתו לסוכה עליו לברך "לישב בסוכה" לפני שימשיך לאכול את ארוחתו, כיוון שיציאה מהסוכה למשך שעה מהווה הפסק בין הברכה לבין האכילה. אך אם יצא רק לתפילת ערבית ושב מיד לסוכה, אין יציאה זו מהווה הפסק שכן אינה ארוכה, ואינו צריך לברך שוב "לישב בסוכה".

ברכת "לישב בסוכה" אחר שינוי מקום

נחלקו אחרונים אם שינוי מקום מצריך לברך "לישב בסוכה" פעם נוספת. לדוגמה: אדם שאכל בסוכה על דעת להמשיך את הסעודה בסוכת חברו, נחלקו אחרונים אם עליו לברך שוב על המשך הסעודה בסוכת חברו. לדעת המגן אברהם, עליו לברך שוב "לישב בסוכה", כיוון שיציאתו ממקומו הראשון נחשבת סיום האכילה באותו מקום, והאכילה במקום החדש היא מצווה חדשה, המצריכה ברכה חדשה³⁷. ולדעת הבית מאיר, שינוי המקום אינו מחשיב את האכילה למצווה חדשה, והוא אינו מצריך ברכה מחודשת³⁸. להלכה, שינוי מקום אינו מצריך ברכה מחודשת, כיוון שהדבר שנוי במחלוקת, וכלל בדינו: "ספק ברכות – להקל"³⁹.

36. עיין שו"ע הרב תרל"ט יג: שיצא וכו' לשעה ושעתיים, ומשנ"ב תרל"ט מז. ועיין שבט הלוי חלק י סימן ב, וחוט שני עמ' רנא. ועיין שו"ע הרב שם, שיציאה מהסוכה על דעת לשהות מחוץ לסוכה שעה נחשבת הפסק, אף אם לבסוף משך השהייה היה פחות משעה.

37. מגן אברהם תרל"ט יז.

38. בית מאיר תרמ"ח.

39. משנ"ב תרל"ט מח. ועיין שער הציון תרל"ט צד, שלא כדאי לצאת באמצע הסעודה לסוכה אחרת, כדי שלא להיכנס לספק.

אמנם ישנו מצב שבו שינוי המקום מצריך ברכה מחודשת, וזאת כאשר נוסף על שינוי המקום יש גם **סעודה חדשה**⁴⁰. כדי להבין דין זה כראוי, יש להקדים ולבאר שלדעת הט"ז, כל סעודה בסוכה מצריכה ברכה בפני עצמה. לדבריו, אדם שאכל ארוחת בוקר בסוכה ובירך "לישב בסוכה", ולא יצא מהסוכה עד ארוחת צהריים, צריך לחזור ולברך "לישב בסוכה" לפני ארוחת הצהריים⁴¹. רוב האחרונים חולקים על הט"ז, וסוברים שכל עוד האדם שוהה בסוכה, הברכה שבירך בתחילת היום פוטרת את כל הדברים שהוא עתיד לעשות בסוכה, וכך ההלכה⁴². אך כאשר אדם משנה את מקומו ונוסף על כך גם סועד סעודה חדשה, מצרפים את סברת הט"ז (המצריך לברך על כל אכילה חדשה) לסברת המגן אברהם (הסובר ששינוי מקום מצריך ברכה חדשה), ומכריעים שעליו לברך שוב "לישב בסוכה"⁴³.

יש לציין כי יציאה מהסוכה למקום אחר נחשבת שינוי מקום, גם אם האדם חזר לאחר מכן לסוכתו. לדוגמה: אדם שיצא מהסוכה להתפלל תפילת מנחה, יציאתו נחשבת שינוי מקום, אף שמיד לאחר התפילה הוא חזר לסוכתו⁴⁴. אמנם שינוי מקום נחשב רק כאשר אדם שהה זמן מה באותו מקום, אך אדם שיצא מסוכתו לרגע קט, וחזר מיד לאחר מכן לסוכה, אין יציאתו נחשבת לשינוי מקום. לדוגמה: אדם שיצא מהסוכה כדי להביא ספר או כדי להתפנות, יציאתו אינה נחשבת שינוי מקום⁴⁵.

מכך עולה שאדם שיצא מסוכתו לזמן מה וחזר אליה לאחר מכן, עליו לברך "לישב בסוכה" כאשר יאכל בה **סעודה חדשה**. לדוגמה: אדם שאכל ארוחת צהריים ובירך "לישב בסוכה", ולאחר הארוחה נשאר בה, ולקראת ערב יצא לבית הכנסת לתפילת מנחה וחזר מיד לאחריה לסוכה – בבואו

40. שער הציון תרלט צא.

41. ט"ז תרלט כ.

42. משנ"ב תרלט מז, ושער הציון שם פו.

43. שער הציון תרלט צא. ועיין הליכות מועד פרק י' הערה נא, שאין בעניין זה הבדל בין יוצאי אשכנז ליוצאי ספרד.

44. עיין שער הציון תרלט צא.

45. בכורי יעקב תרלט מ, וחתן סופר על שו"ע אורח חיים חלק ב' עמ' קכב ד"ה ודע, ומשנ"ב תרלט מז-מז.

לאכול ארוחת ערב, עליו לחזור ולברך "לישב בסוכה", כיוון שהוא גם שינה את מקומו וגם אוכל סעודה חדשה. אך אדם שאכל ארוחת ערב, ובאמצע הארוחה יצא לבית הכנסת לתפילת ערבית - בשונו לסוכה להמשך ארוחתו, אין הוא צריך לחזור ולברך "לישב בסוכה", כיוון ששינוי המקום לבדו אינו מחייב לברך שוב "לישב בסוכה", אלא רק כשנוספת לו סעודה חדשה⁴⁶. ואם אותו אדם שהיה שעה שלמה מחוץ לסוכה, בשונו לסוכה להמשך ארוחתו עליו לחזור ולברך "לישב בסוכה", כיוון שכאמור, יציאה מהסוכה למשך שעה שלמה היא הפסק גמור, הקוטע את הרצף שבין הברכה לאכילה ומחייב בברכה חדשה⁴⁷.

עוד יש לציין שאדם המשנה מקומו באמצע הסעודה, פעמים שעליו לברך שוב ברכה ראשונה, ופרטי דין זה יבוארו בעזרת ה' באהלי הלכה הלכות ברכות.

השוכח לברך "לישב בסוכה"

אדם שאכל אכילת קבע ושכח לברך "לישב בסוכה", יכול לברך "לישב בסוכה" כל עוד לא סיים את הסעודה⁴⁸. ואפילו אם סיים את עיקר הסעודה, ונזכר בכך לפני אכילת הקינוח, יכול הוא לברך "לישב בסוכה" לפני אכילת הקינוח, כיוון שהקינוח הוא חלק מהסעודה, וגם אותו אסור לאכול מחוץ לסוכה⁴⁹.

יוצאי אשכנז מקלים עוד בדין זה, ולמנהגם השוכח לברך "לישב בסוכה" יכול לברך "לישב בסוכה" גם אחרי ברכת המזון, כיוון שהשהייה בסוכה היא מצווה, והיא מצטרפת לאכילת הקבע שקדמה לה⁵⁰.

46. שער הציון תרלט צא.

47. עיין שו"ע הרב תרלט יג, ומשנ"ב תרלט מז.

48. משנ"ב תרלט כח, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, חזון עובדיה עמ' קעח.

49. חזון עובדיה עמ' קעח.

50. משנ"ב תרלט כח. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ה, וחזון עובדיה עמ' קעח, שחולקים וסוברים שלאחר ברכת המזון לא ניתן לברך "לישב בסוכה".

פרק יג

המצווה לאכול פת בסוכה בליל יום טוב ראשון

מצוות אכילת כזית פת בסוכה ומקורה

בליל יום טוב ראשון של סוכות, מצווה לאכול כזית פת בסוכה¹. מצוות אכילה זו שונה מהמצווה לאכול בסוכה כל ימי החג, שכן בכל ימי החג, אדם מצווה לאכול בסוכה רק אם הוא רוצה לאכול אכילת קבע (יותר מכביצה פת), אך בלילה הראשון של חג הסוכות, כל אדם מצווה לאכול כזית פת בסוכה².

את המקור למצווה זו למדו חז"ל ב'גזרה שווה' – שהיא אחת הדרכים שהתורה נדרשת בהן – מהפסוק "בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה חַג הַסֻּכּוֹת שִׁבְעַת יָמִים לָהּ"³. הם קיבלו במסורת שיש קשר בין המילים "בחמשה עשר יום" שבפסוק זה, למילים "בחמשה עשר יום" שבפסוק "וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה חַג שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת יֵאָכֵל"⁴; וקשר זה בא ללמד שכשם שבחג הפסח מצווה לאכול כזית מצה בלילה הראשון של החג, כך גם בחג הסוכות מצווה לאכול כזית פת בסוכה בלילה הראשון של החג⁵.

1. שו"ע תרלט ג. ועיין להלן שיש סוברים שיש לאכול פת בשיעור של כביצה.

2. משנ"ב תרלט יט.

3. ויקרא כג לד.

4. במדבר כח יז.

5. שו"ע תרלט ג, ומשנ"ב שם.

אכילת כזית פת בסוכה לנשים ולקטנים

נשים פטורות מאכילת כזית פת בליל יום טוב ראשון, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן⁶. אף על פי כן טוב שגם נשים תאכלנה בסוכה כזית פת בליל יום טוב ראשון, כיוון שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, קיומה נחשב לה למצווה והיא מקבלת שכר עליה⁷.

לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, אף שאישה האוכלת בליל יום טוב ראשון כזית פת בסוכה מקיימת בכך מצווה, אין היא רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו", והיא אינה מצווה⁸. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך, וכן נוהגות יוצאות ספרד⁹. לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצוות אכילת כזית פת בסוכה בליל יום טוב ראשון צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כיוון שעם ישראל הצטווה בכך, והנשים הן חלק מעם ישראל¹⁰. כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז¹¹.

ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך (גיל חמש-שש בערך¹²) צריכים לאכול

6. שו"ע תרמ"א, ומשנ"ב שם.

7. עיין משנ"ב תקפט ח, עיין חזון עובדיה עמ' קמט, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף לד.

8. עיין רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.

9. עיין שו"ע תקפט ו, חזון עובדיה עמ' קמט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף לה, אור לציון חלק ד פרק ל שאלה א.

10. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"ס.

11. רמ"א תקפט ו, ומשנ"ב תרמ"א, וערוך השולחן תרמ"ב. ועיין שלחן גבוה סימן תרמ"ב ס"ק ב, ויפה ללב חלק ב סוף סימן תרנח, שנשים יוצאות ספרד הנוהגות לברך על מצוות לולב, אין מברכות על מצוות סוכה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

12. עיין סוכה כח ב, ורש"י שם ד"ה ואינו קורא, שגיל חינוך לעניין מצוות סוכה הוא גיל כזה שכאשר הילד מתעורר בלילה הוא מסתדר לבד ואינו תלוי באימו. ועיין שו"ע תרמ"ב, ומשנ"ב תרמ"ד, שגיל זה הוא סביב גיל חמש-שש, כפי התפתחותו של כל ילד, ועיין משנ"ב שם, שיש סוברים שגיל חינוך לעניין מצוות סוכה הוא גיל חמש.

כזית פת בסוכה בליל יום טוב ראשון מדין חינוך¹³.

כוונה במצוות אכילה בסוכה

לפני שאוכלים את כזית הפת, יש לכוון לקיים באכילה זו את המצווה לאכול בסוכה בלילה הראשון של סוכות¹⁴. נוסף על כך, גם יש לכוון שתכלית מצוות סוכה היא שזכור את יציאת מצרים ואת ענני הכבוד שבהם הקיף הקב"ה את בני ישראל במדבר, כדי להגן עליהם¹⁵.

שיעור האכילה

הראשונים נחלקו מהי כמות הפת שיש לאכול כדי לקיים את מצוות אכילה בסוכה בלילה הראשון של סוכות, ולדעת רוב הראשונים, די לאכול כזית פת כדי לקיים את המצווה¹⁶. הטעם לכך הוא שכאמור לעיל, המקור למצוות אכילת פת בסוכה בלילה הראשון של סוכות היא מצוות אכילת מצה בליל הסדר, וכיוון שבלייל הסדר יש לאכול כזית מצה, כך גם בסוכות יש לאכול כזית פת¹⁷. יש ראשונים שחולקים על זה, וסוברים שיש לאכול פת בשיעור של קצת יותר מכביצה¹⁸. לדבריהם, המצווה לאכול בסוכה בליל יום טוב

13. עיין שו"ע תרמ"ב.

14. מטה אפרים תרכ"א, משנ"ב תרכ"א. ועיין מטה אפרים תרכ"ג, ובאור הלכה סימן ט סעיף ד ד"ה ויש אומרים, שלדעת השלחן ערוך, הסובר שאדם האוכל מצה ללא כוונה לקיים בכך מצווה יוצא בדיעבד ידי חובה כיוון שקיום המצווה כרוך בהנאה, כך גם האוכל בסוכה ללא כוונה לקיים מצווה יוצא בדיעבד ידי חובה, ועיין שו"ת מנחת שלמה תניינא סימן ה אות ה, שחולק וסובר שמצוות אכילה בסוכה שונה ממצוות אכילת מצה, כיוון שההנאה היא מהאכילה ולא מהסוכה. ועיין הליכות שלמה פרק ט סעיף א, שבכל שעה שאדם אוכל או ישן בסוכה, יכוון לקיים בכך מצווה.

15. ב"ח סימן תרכ"ד ד"ה בסכת תשבו, משנ"ב תרכ"א, חזון עובדיה עמ' צה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיפים ט-י, אור לציון חלק ד פרק כא שאלה א. ועיין משנ"ב שם, וחזון עובדיה שם, שכוונה זו אינה מעכבת את המצווה.

16. רמב"ם סוכה ז, ראו"ש סוכה פרק ב סימן טו.

17. משנ"ב תרלט כ.

18. עיין ר"ן על הרי"ף סוכה יב ב ד"ה מתניתין.

ראשון היא מצווה על אכילת **קבע**, וזאת על פי הגדרים הנלמדים מהדרשה "תשבו – כעין תדורו". דרשה זו מלמדת שהמצווה לשבת בסוכה צריכה להיעשות כדרך שאדם דר בביתו. אכילה קלה אדם אוכל מחוץ לביתו, אך אכילת קבע הוא מקפיד לאכול בבית, ולכן רק אכילה כזו יש לאכול בסוכה; ואם כן יש לקיים את המצווה לאכול פת בלילה הראשון של סוכות באכילת קבע, שהיא אכילת פת בשיעור של יותר מכביצה¹⁹. ואף שמצוות אכילת פת בליל יום טוב ראשון נלמדת ממצוות אכילת מצה בליל הסדר, ומצוות אכילת מצה מתקיימת באכילת כזית מצה, לדעתם אין לומדים מפסח את פרטי המצווה אלא רק את עיקרה²⁰.

להלכה נפסק כדעה הראשונה, שדי לאכול כזית פת כדי לקיים את המצווה²¹, אך נכון לאכול כביצה פת, כדי לקיים את המצווה לדעת כולם²².

שיעור כזית הוא כ-29 סמ"ק (כשליש פרוסת לחם²³), ויש מחמירים וסוברים ששיעור כזית הוא 50 סמ"ק²⁴ (כחצי פרוסת לחם²⁵). שיעור כביצה הוא כ-60 סמ"ק. ויש מחמירים וסוברים ששיעור כביצה הוא כ-100 סמ"ק²⁶.

19. עיין ריטב"א סוכה כז א ד"ה ושיעור, ורשימות שיעורים לגרי"ד סולוביצ'ק ברכות מט ב ד"ה והנה הרמב"ם. ועיין ספר הסוכה חלק ב (תשע"ח) פסקים והערות מהגרש"ז אוירבך עמ' תקצט אות יט, ואור לציון חלק ד פרק כט הערה ה.

20. ריטב"א סוכה כז א ד"ה ושיעור, בביאור דעה זו.

21. שו"ע תרלט ג. ועיין משנ"ב תרלט כב, שהאוכל כזית צריך לברך לפני כן את ברכת "לישב בסוכה", ואף שבכל ימי החג ניתן לברך ברכה זו רק על אכילת יותר מכביצה, אכילת הכזית בלילה הראשון היא אכילה חשובה.

22. משנ"ב תרלט כב, כף החיים תרלט נ, חזון עובדיה עמ' קיד.

23. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221. ועיין שערי הברכה (שטיצברג) פרק יד סעיף ה, שחללים רגילים הנמצאים במיני מאפה מצטרפים לשיעור כזית, וחללים גדולים מהרגיל אינם מצטרפים לשיעור כזית.

24. שיעור 29 סמ"ק הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 50 סמ"ק הוא לפי החזון איש.

25. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

26. שיעור 60 סמ"ק הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 100 סמ"ק הוא לפי החזון איש. עיין באור הלכה רעא יג ד"ה של רביעיית, שבמצוות שחיובן מהתורה יש להחמיר כשיטה המחמירה, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שמעיקר הדין ניתן להקל כדעת הגר"ח נאה גם בדיני דאורייתא, ועיין שו"ת חזון עובדיה פסח חלק ב סוף סימן כח, ויחזה דעת חלק ד סימן נה, וילקוט יוסף סוכה

אך אין צורך להחמיר כדעה זו, כיוון שאכילת כביצה פת היא חומרה, ואין צורך להחמיר חומרה על חומרה²⁷.

יש מיוצאי ספרד המשערים את שיעור כזית במשקל²⁸, ולמנהגם יש לאכול כ-30 גרם פת (כפרוסת לחם²⁹).

משך זמן האכילה

יש לאכול את כזית הפת במשך זמן של 'כדי אכילת פרס'³⁰, כדי שהאכילה תיחשב אכילה אחת של כזית ולא כמה אכילות שבכל אחת מהן אוכלים שיעור של פחות מכזית³¹. 'פרס' הוא מלשון פרוסה ומובנו חצי כיכר לחם, והכוונה למשך הזמן שלוקח לאכול חצי כיכר לחם שהיו נוהגים לאכול בזמן חז"ל³². האחרונים נחלקו מהו שיעור 'כדי אכילת פרס' בדקות³³, אך כל מי

(תש"פ) עמ' שכג, ומקראי קודש לרב הררי פסח קונטרס שיעור כזית חלק ו, בשם הגר"מ אליהו, שיוצאי ספרד אינם חוששים לדעה המחמירה. ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ליל הסדר פרק ז, שהארכנו בביאור מחלוקת זו.

27. קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי (תשע"ז) פרק יג סוף הערה לה.

28. חזון עובדיה עמ' קיב. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן עג אות א, ואור לציון חלק ג מבוא ענף ב, והגר"מ מזוז שליט"א באור תורה ניסן תשנו סימן עא, שחולקים וסוברים שגם יוצאי ספרד יכולים לשער את שיעור כזית בנפח, ועיין אהלי הלכה פסח הלכות ליל הסדר פרק ז, שהארכנו בביאור מחלוקת זו.

29. וזאת הברכה (תשע"ז) ברורי הלכה סימן א אות ו עמ' 221.

30. משנ"ב תרלט כב, חזון עובדיה עמ' קיב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף סד. ועיין כף החיים תרלט נא, שהאוכל שיעור כביצה, צריך לאכול את שיעור הכביצה במשך זמן של 'כדי אכילת פרס', ועיין חזון עובדיה עמ' קיד, ואשרי האיש פרק כו סעיף ג, שחולקים וסוברים שדי באכילת כל כזית במשך זמן של 'כדי אכילת פרס', ועיין הגר"ח"פ שיינברג בקובץ המועדים סוכות (תשס"ג) עמ' תשז, שדייק מהמשנה ברורה כדעה זו.

31. עיין רש"י ברכות לז ב ד"ה והוא.

32. רש"י עירובין פב ב ד"ה חציה. עיין שו"ע תריב ד, שיש הסוברים שגודלו של חצי כיכר הוא כשלוש ביצים, ויש הסוברים שגודלו כארבע ביצים.

33. עיין פסקי תשובות סימן תעה אות יג, שהדעות השונות הן בטווח שבין שתי דקות לתשע דקות, ועיין חזון עובדיה עמ' קיב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף סד, שיש לאכול את הכזית במשך זמן שאינו עולה על ארבע דקות, ועיין פסקי תשובות שם הערה 88, שכן דעת מרבית הפוסקים, ועיין חזון עובדיה שם, שאדם שאכל כזית במשך זמן של שבע וחצי דקות,

פרק יג - המצווה לאכול פת בסוכה בליל יום טוב ראשון

שאוכל את כזית הפת ברצף – כדרך שבני אדם אוכלים בנחת³⁴ – ודאי יוצא ידי חובה. זאת מכיוון שבפרס יש כמות הגדולה פי כמה וכמה מאשר בכזית, ולכן אכילת כזית ברצף ודאי נעשית לכל היותר במשך הזמן שלוקח לאכול פרס³⁵.

אכילת הפת ללא תיבול

יש סוברים שצריך לאכול את כזית הפת מבלי לתבלו במאכלים אחרים. הטעם לכך הוא שכאמור לעיל, מצוות אכילת כזית פת בסוכה בלילה הראשון של סוכות נלמדת ממצוות אכילת מצה בליל הסדר, ואת המצה יש לאכול כשהיא אינה מעורבת במאכלים אחרים³⁶. ויש חולקים וסוברים שמותר לתבל את כזית הפת במאכלים אחרים³⁷. לדבריהם, אין ללמוד דבר זה ממצוות אכילת מצה למצוות אכילה בסוכה, כיוון שבמצה יש עניין מיוחד להרגיש את טעמה, ואילו במצוות אכילה בסוכה אין עניין להרגיש את טעם הפת, שכן המצווה איננה בעצם האכילה אלא בקיום מצוות הישיבה בסוכה על ידי האכילה³⁸. למעשה, נכון לחשוש לדעת המחמירים ולהימנע מתיבול הפת במאכלים אחרים³⁹.

יצא בדיעבד ידי חובה.

34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

35. ועיין כף החיים תרל"ט נ, ואשרי האיש פרק כו אות ג, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יג סעיף לד, שלכתחילה אין להפסיק בדיבור בזמן אכילת הפת, עד השלמת אכילת השיעור הנדרש.

36. יד אליהו (רגולר) סימן כג אות א. ועיין משנ"ב תרל"ט כא, חזון עובדיה עמ' קיז, שיש לאכול דווקא פת ולא 'פת הבאה בכיסנין' (עוגות או עוגיות).

37. צל"ח פסחים קח א ד"ה שאני רב ששת, אשל אברהם בוטשאטש תרל"ט ג, אור לציון חלק ד פרק כט שאלה ה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש הנוהגים לתבל את פרוסת 'המוציא' בדבש.

38. אור לציון חלק ד פרק כט הערה ה.

39. שו"ת ציצ' אליעזר חלק טו סימן לב אות יג ד"ה אחרי, חזון עובדיה עמ' קטו, שלמי מועד עמ' קיח, בשם הגרש"ז אוירבך.

קיום המצווה כאשר יורד גשם

כאשר יורד גשם בחג הסוכות אין צורך לשבת בסוכה בזמן ירידת הגשם, כיוון שישבה בסוכה במצב זה כרוכה בצער, והמצטער פטור מהסוכה. הראשונים נחלקו האם פטור זה של 'מצטער' נאמר גם בנוגע למצוות האכילה בסוכה בלילה הראשון של החג, או רק בנוגע למצווה הכללית לשבת בסוכה בכל ימי החג.

לדעת הרשב"א, אין הבדל בין המצווה הכללית לשבת בסוכה בכל ימי החג למצווה המיוחדת לאכול בסוכה בליל החג, וכשם שמצטער פטור ממצוות ישיבה בסוכה בכל ימי החג, כך הוא גם פטור מהמצווה לאכול בסוכה בלילה הראשון של החג. לדבריו, אם יורד גשם בלילה הראשון של חג סוכות, אין צורך לאכול כזית פת בסוכה אלא יש לאכול את סעודת החג בבית, כבכל יום טוב⁴⁰; וכן פסק השלחן ערוך⁴¹. יתר על כן, לדעת הרשב"א לא רק שכאשר יורד גשם פטורים מהמצווה לאכול בסוכה, אלא שגם אם אדם יאכל את כזית הפת בסוכה בזמן הגשם, הוא לא יצא ידי חובת המצווה, שכן האוכל בסוכה מתוך צער אינו מקיים את המצווה.

הרא"ש חולק על כך. לדבריו פטור 'מצטער' נאמר רק בנוגע למצווה הכללית לשבת בסוכה בכל ימי החג, אך הוא לא נאמר בנוגע למצווה לאכול בסוכה בלילה הראשון של סוכות. ולכן אם יורד גשם בלילה הראשון של סוכות, יש לאכול כזית פת בסוכה אף שאכילה זו כרוכה בצער. הטעם לכך הוא שכאמור לעיל, המקור למצוות אכילה בסוכה בלילה הראשון של סוכות היא מצוות אכילת מצה בליל הסדר, ובמצוות אכילת מצה בליל הסדר אין פטור של 'מצטער'⁴². כדעה זו פסק הרמ"א⁴³.

40. שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עח, באור הגר"א תרלט ה"ה וכל זה.

41. עיין שו"ע תרלט ה, ובאור הגר"א תרלט ה"ה וכל זה, וכף החיים תרלט עג, וחזון עובדיה עמ' קכג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נא סעיף נט.

42. רא"ש ברכות פרק ז סוף סימן כג.

43. רמ"א תרלט ה.

פרק יג - המצווה לאכול פת בסוכה בליל יום טוב ראשון

יש לציין שלדעת הרא"ש, החובה לאכול בסוכה בלילה הראשון כאשר יורד גשם חלה רק על כזית הפת שבו מקיימים את המצווה המיוחדת לאכול בסוכה בליל יום טוב הראשון של החג. אך את שאר הסעודה אפשר לאכול בבית, כיוון שדין סעודה זו כשאר סעודות החג, שלגביהן נאמר הפטור של 'מצטער'⁴⁴.

למעשה, כאשר יורד גשם בליל יום טוב ראשון של סוכות, הטוב ביותר הוא להחמיר כשתי הדעות – לאכול כזית פת בסוכה על אף הגשם, כדעת הרא"ש, ואם הגשם פוסק בהמשך הלילה, לחזור ולאכול פת בסוכה, כדי לקיים את המצווה גם לדעת הרשב"א⁴⁵.

אכילה בערב סוכות ברבע האחרון של היום

בערב חג הסוכות אין לאכול לחם, עוגות ותבשילים מחמשת מיני דגן,

44. משנ"ב תרלט לו.

45. משנ"ב תרלט לו. עיין משנ"ב שם, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות יב, וכף החיים תרלט עג, ושדי חמד אסיפת דינים מערכת סוכה סימן א אות ב, שהצורך לחשוש לשתי הדעות הוא מעיקר הדין, ועיין חזון עובדיה עמ' קכה, שליוצאי ספרד ההלכה היא כדעת הרשב"א, כיוון שכך פסק השלחן ערוך, והצורך לחשוש לדעת הרא"ש הוא ממידת חסידות. ועיין משנ"ב סימן תרלט ס"ק לה וס"ק לו, שיש לקדש בסוכה, לברך ברכת "שהחיינו", לאכול כזית פת מבלי לברך לפני כן "לישב בסוכה" (שמא הלכה כדעת הרשב"א, הסובר שאין מקיימים מצווה באכילה זו), ולהמשיך את הסעודה בבית, ואם לאחר מכן פסקו הגשמים, יש לחזור ולאכול בסוכה מעט יותר מכביצה, ולברך לפני כן את ברכת "לישב בסוכה". הטעם לכך שיש לאכול בפעם השנייה יותר מכביצה הוא כדי שניתן יהיה לברך לפני אכילה זו את ברכת "לישב בסוכה". ואם הגשמים פסקו לאחר שאדם הלך לישון, אין הוא צריך לקום ממשכבו כדי לאכול בסוכה; לדעת הרא"ש אין הוא צריך לקום ממשכבו, כיוון שכבר הוא קיים את המצווה בזמן ירידת הגשם, ולדעת הרשב"א אין הוא צריך לקום ממשכבו, כיוון שהקימה כרוכה בצער ומצטער פטור ממצוות סוכה גם בלילה הראשון של החג. ועיין משנ"ב תרלט לה, שכאשר יורד גשם, ראוי להמתין כשעה שמא הגשם ייפסק ואפשר יהיה לקיים את המצווה ללא צער, ואם הגשם אינו פוסק לאחר שעה, יש לאכול את כזית הפת בסוכה על אף הגשם, ועיין שושנת ישראל פרק ה הערה לא, שהטעם להמתנה הוא כדי שניתן יהיה לברך "לישב בסוכה" לפני אכילת הכזית, ועיין ליבון הלכות חלק ב סימן י אות ח, שהטעם הוא כדי שהמצווה תתקיים בחביבות ולא מתוך צער, ועיין בירורי ברכות עמ' תכא, ועיין שער הציון תרלט סז, שאם ההמתנה כרוכה בצער, אין צורך להמתין להפסקת הגשם.

מתחילת הרבע האחרון של היום, דהיינו מתחילת השעה הזמנית העשירית (סביב השעה שלוש וחצי אחר הצהריים לפי שעון קיץ), כדי שכזית הפת שעתידים לאכול בסוכה בלילה תיאכל לתיאבון⁴⁶. ויש המחמירים בדבר מחצות היום⁴⁷.

פירות, ירקות, בשר ודגים, מותר לאכול אף לאחר השעה הזמנית העשירית, אך רק בכמות מועטה, כדי שכזית הפת שעתידים לאכול בסוכה בלילה תיאכל לתיאבון⁴⁸.

46. משנ"ב תרלט כז, חזון עובדיה עמ' קכא.

47. בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות ג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מח סעיף יא. ועיין רמ"א תרלט ג.

48. עיין משנ"ב תרלט כז, ושו"ע תעא א. ועיין בית השואבה (אשכנזי) סימן תרפא סעיף ה, שלפני השעה העשירית מותר לאכול כמות רבה של פירות וירקות, גם לדעת הבן איש חי שהובאה בציון הקודם.

פרק יד

פטור מצטער וחולה מן הסוכה

דין "מצטער פטור מן הסוכה"

"מצטער פטור מן הסוכה"¹, כלומר אדם שהישיבה בסוכה גורמת לו צער אינו צריך לשבת בה. לדוגמה: כאשר קר מאוד או חם מאוד והישיבה בסוכה כרוכה בצער, או כאשר יש בסוכה זבובים או יתושים המצערים את היושב בה, וכן כאשר יורד גשם – אין חיוב לשבת בסוכה ואפשר לאכול ולישון בבית.²

היתר זה נלמד מהפסוק "בַּסֹּכֶת יָשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים"³. משמעותו של פסוק זה היא שבחג הסוכות יש לשבת בסוכה ולעשותה למקום המגורים של

1. שו"ע תרמ"ד.

2. עיין שו"ע סימן תרל"ט סעיף ה וסימן תרמ"א סעיף ד, ומשנ"ב תרל"ט לא. ועיין רמ"א תרמ"ד, שמצטער פטור מהסוכה רק אם הכניסה לבית תמנע את הצער. ועיין רמ"א תרמ"ד, ומשנ"ב שם כח, שאדם המצטער מדבר שדרך בני אדם שלא להצטער ממנו, חייב בסוכה, כיוון שבטלה דעתו אצל כל אדם. ועיין חוט שני עמ' רנח, שאדם שאשתו מפחדת לישון לבדה בבית והוא מצטער בצערה, רשאי לישון עמה בבית, ועיין תשובות והנהגות חלק ד סימן קסה, והגר"א וייס שליט"א בקובץ מוריה אלול תשע"ה (גיליון ת-תב) עמ' שכג, שכתבו כעין זה, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעני פרק טז סעיף ד, ופסקי ההלכות (ינאי) על משנה ברורה חלק ו עמ' קנח הערה 11, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים, וכן נראה מדברי הגר"ש אלישיב שהובא בספר חשוקי חמד על סוכה כה א עמ' קנא, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם הדבר מפריע לו לישון הוא רשאי לישון עם אשתו בבית. ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק ג סוף סימן תכת, וחזון עובדיה עמ' קנד, שאדם שאביו מצטער מכך שהוא ישן בסוכה, שכן הוא חושש שבנו יצטון ויחלה, רשאי לישון בבית כדי למנוע מאביו צער.

3. ויקרא כג מב.

האדם, במקום בית הקבע שלו, ומכך למדו חז"ל שהישיבה בסוכה צריכה להיעשות כדרך שבה אדם דר בביתו ("תשבו כעין תדורו"). וכשם שבכל ימות השנה, אדם מוכן לצאת מביתו ולשהות בבית סמוך כדי למנוע מעצמו צער, כך גם בסוכות רשאי הוא לצאת מהסוכה ולשהות בביתו כדי למנוע מעצמו צער⁴.

שיעור הצער שבקיומו מותר לאדם לצאת מהסוכה הוא צער כזה שאדם היה יוצא מביתו לבית אחר הסמוך לביתו, כדי להינצל ממנו⁵.

אדם שמצטער לשבת בסוכה ואף על פי כן נשאר לשבת בה, אינו מקבל על כך שכר, ונקרא הדיוט. ובוודאי שאין לו לברך במצב זה "לישב בסוכה", כיוון שאדם אינו מצווה לשבת בסוכה כאשר הוא מצטער⁶.

פטור 'מצטער' כאשר אפשר להינצל מן הצער

פטור 'מצטער' נאמר רק כאשר לא ניתן לשבת בסוכה ולהינצל מהצער, אך כאשר ניתן להינצל מהצער והדבר אינו כרוך בטרחה רבה, חובה לעשות כן ולשבת בסוכה⁷. לדוגמה: כאשר קר בסוכה והשינה בה כרוכה בצער, אך ניתן להביא אליה שמיכה עבה שתגן מהקור – יש להביא לסוכה שמיכה עבה, ולישון בסוכה⁸. כמו כן, כאשר חם בסוכה, וניתן להביא אליה מאוורר בלא

4. עיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תרמ סעיף ד, ומשנ"ב תרמ יג, והליכות שלמה פרק ט סעיף יח.

5. רמ"א תרלט ה, ואשל אברהם (בוטשאטש) סימן תרמ סעיף ד.

6. רמ"א תרלט ז, ומשנ"ב שם מה. ועיין ביאור הלכה תרלט ז ד"ה וכל, שהסיבה לכך ש'מצטער' שנשאר לשבת בסוכה אינו מקבל על כך שכר הוא שאדם המצער עצמו בחג פוגע בכבוד החג. ועיין שו"ת מנחת אלעזר חלק ד סימן לא, ושו"ת מהרש"ג חלק ב סימן לט, ואוצר מנהגי חב"ד אלול-תשרי סוכות עמ' שב אות קכט ואילך, שאדם שנשאר לשבת בסוכה כאשר יורד גשם בסוכה, כיוון שלרוב שמחתו במצווה הגשם אינו גורם לו צער, אינו נקרא הדיוט.

7. עיין רמ"א תרמ ד, ושו"ע הרב תרלט ח, וביאור הלכה שם ד"ה מפני, ומשנ"ב סימן תרלט ס"ק יז וס"ק לא.

8. אור לציון חלק ד פרק ל שאלה ד, עיין פסקי תשובות תרלט יז.

טרחת רבה, יש להביאו ואין נפטרים מהשהות בה מדין 'מצטער'.⁹ כמו כן, כאשר כבה החשמל בסוכה בליל שבת או בליל יום טוב, וישנו צער לאכול בחושך, אין להמשיך את הסעודה בבית אלא יש לעבור לסוכה אחרת שיש בה אור. אך אם המעבר לסוכה אחרת כרוך בטרחת רבה, אין צורך לטרוח טרחה רבה לשם כך ואפשר להמשיך את הסעודה בבית.¹⁰

הטעם לכך שאין פטור של 'מצטער' כאשר אפשר להינצל מן הצער הוא שכאמור לעיל, פטור זה מבוסס על דרשת חכמים "תשבו כעין תדורו", שממנה לומדים שעל האדם לשבת בסוכה כדרך שבה הוא דר בביתו; וכשם שבשבתו של אדם בביתו, הוא אינו יוצא לבית אחר אלא טורח להינצל מן הצער כאשר יש לו אפשרות לכך, כך גם בשבתו בסוכה, עליו לטרוח להינצל מן הצער אם יש באפשרותו, ואינו רשאי לצאת מהסוכה ולהיכנס לביתו.¹¹

בניית הסוכה במקום שאינו כרוך בצער

אף ש"מצטער פטור מן הסוכה", אין לעשות את הסוכה במקום שהאכילה או השינה בה תהיינה כרוכות בצער, ולהשתמט מאכילה או שינה בה בטענה של 'מצטער'.¹² לדוגמה: אין לעשות את הסוכה ליד מנוע חיצוני של מזגן המפיץ חום ורעש, ולהשתמט משיבה בסוכה בטענה שחם ורועש בה.

9. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף נ, והליכות מועד עמ' שצ, ופסקי תשובות תרלט ז', וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאם יש מאוורר בהישג יד, יש להביאו לסוכה. ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 131, ומועדים וזמנים חלק ח הערות למועדים וזמנים חלק ב סימן קז.

10. רמ"א תרלט ד.

11. שו"ע הרב תרלט ח.

12. שו"ע תרמ ד. ועיין רמ"א תרמ ד, שאדם העושה סוכה במקום שהשינה בה כרוכה בצער והאכילה בה אינה כרוכה בצער (וכן להפך). כגון במקום שיש בו רעש המפריע לישון אך אינו מפריע לאכול - סוכתו פסולה, וגם לאכול בה אסור, כיוון שדירה שאינה ראויה גם לאכילה וגם לשינה איננה דירה, ועיין משנ"ב תרמ כ, שיש אחרונים שחולקים וסוברים שהסוכה אינה נפסלת מחמת זה, ומותר לעשות בסוכה את הדברים שאינם כרוכים בצער. ועיין משנ"ב תרמ יח, וערוך השלחן תרמ ט, שמותר לעשות סוכה במקום שהאכילה או השינה בה כרוכים בצער, כאשר אין אפשרות אחרת.

חזרה לסוכה כאשר הצער פוסק באמצע סעודה או שינה

כאמור לעיל, אדם שאכל בסוכה ותוך כדי הסעודה התחיל לרדת גשם, רשאי להיכנס לביתו ולהמשיך את הסעודה בבית. ואם הגשם פסק לאחר שהוא התיישב לאכול בבית, יכול הוא לסיים את הסעודה בבית, ואינו צריך לחזור לסוכה ולסיים בה את הסעודה¹³.

גם דין זה מבוסס על דרשת חכמים "תשבו כעין תדורו", שלפיה הישיבה בסוכה צריכה להיעשות כדרך שאדם דר בביתו. כשם שאדם שיצא מביתו והלך לאכול בבית סמוך כדי להינצל מצער, אינו מפסיק את אכילתו באמצע כדי לחזור לביתו, גם אם סיבת הצער חלפה – כך גם אדם שנאלץ לצאת מהסוכה כדי להינצל מצער, יכול לסיים את סעודתו בבית ואינו צריך לחזור ולסיים את סעודתו בסוכה, גם אם סיבת הצער חלפה¹⁴.

כיוצא בזה, אדם שהלך לישון בסוכה ובאמצע הלילה התחיל לרדת גשם, רשאי לצאת מהסוכה ולישון בבית. ואם הגשם פסק לאחר שנכנס לביתו ושכב במיטתו, אין הוא צריך לחזור לסוכה אלא יכול להמשיך לישון בביתו, עד שיתעורר משנתו ותגיע השעה שהוא רגיל לקום בה בבוקר¹⁵.

13. שו"ע תרל"ו ו. ועיין משנ"ב תרל"ט לח, וכף החיים תרל"ט פב, שההיתר להמשיך את הסעודה בבית הוא רק אם האדם התיישב לאכול בבית, ועיין חזון עובדיה עמ' רו, שחולק וסובר שדי בכך שהאדם נכנס לביתו. ועיין ביאור הלכה תרל"ט ז ד"ה הדיטות, שאדם המחמיר לחזור לסוכה אף שהוא באמצע הסעודה, מקבל על כך שכר, ואין הוא נקרא הדיוט, כיוון שבשעת קיום המצווה אין לו צער.

14. בכורי יעקב תרל"ט לד, ערוך השלחן תרל"ט כד.

15. הליכות שלמה מועדים חלק א פרק א הערה 108, חזון עובדיה עמ' רה. עיין שו"ע רמ"א תרל"ט ז, שההיתר להמשיך לישון הוא רק עד שיעלה עמוד השחר וייעור משנתו, ועיין הליכות שלמה שם, וחזון עובדיה שם, שבזמננו, שרוב העולם נוהגים להמשיך לישון לאחר עלות השחר, המתעורר לאחר עלות השחר אינו חייב לחזור לסוכה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין סוכה כהלכתה פרק ט הערה לג, שהסתפק בזה, ועיין חוט שני, שחולק. ועיין משנ"ב תרל"ט מ, שכאשר החזרת כלי המיטה לסוכה כרוכה בטורח, יש להסתפק אם מותר לישון בבית, גם כאשר הגשמים פסקו לפני שהאדם נשכב במיטתו. ועיין בכורי יעקב תרל"ט לד, וחזון עובדיה עמ' רו, שאדם שישן בסוכה ביום, ויצא מהסוכה מחמת גשמים והמשיך לישון בבית, והתעורר

גשם בסוכות ויציאה מהסוכה מחמתו

גשם היורד בסוכות ואינו מאפשר לקיים את מצוות סוכה אינו סימן טוב, כיוון שהוא מורה שה' אינו חפץ במצוותינו. לכן היוצא מהסוכה מחמת גשם, יצא בהכנעה וירגיש כעבד שמזג כוס לרבו, ורבו שפך אותה בפניו להראות לו שאינו חפץ בשירותו¹⁶. אך יש להקפיד שתחושת ההכנעה לא תבטל את שמחת החג, כיוון שמצווה לשמוח בחג¹⁷.

פטור חולה מן הסוכה

חולה שהישיבה בסוכה אינה נוחה לו, פטור מהסוכה¹⁸. כשם שבכל ימות השנה חולה היה מוכן לעזוב את ביתו וללכת למקום שנוח לו בו יותר, כך גם מותר לו לצאת מהסוכה וללכת למקום שנוח לו בו יותר¹⁹.

פטור משמשי החולה מן הסוכה

משמשי החולה פטורים גם הם מהסוכה בשעה שהחולה צריך להם²⁰, כיוון

משנתו לאחר שפסקו הגשמים, אינו רשאי להמשיך ולישון בבית ועליו לחזור לסוכה. ועיין משנ"ב תרל"ט יח, שאדם שאינו יכול לקיים מצוות עונה בסוכה יקימה בבית, ולאחר קיום המצווה אין הוא צריך לחזור לסוכה, אלא רשאי הוא לישון בבית עד הבוקר.

16. רמ"א תרל"ט ז. ועיין חשוקי חמד סוכה כח ב עמ' רג, שרק אם לא ניתן לשבת בסוכה מחמת גשם יש להרגיש כעבד שמזג כוס לרבו ורבו שפך אותה בפניו, אך אם לא ניתן לשבת בסוכה מחמת חום כבד, אין צריך להרגיש כך, כיוון שסוכות אינו זמן גשמים, אך הוא זמן שעלול להיות בו חם מאוד, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיף נ, שחולק. ועיין בכורי יעקב תרל"ט לט, בשם ספר חמדת ימים, שגשמים בסוכות הם סימן קללה רק אם לא ירדו גשמים קודם ימי החג, אך אם ירדו גשמים לפני החג ומשכו בחג, גשמים אלו הם גשמי רצון, ברכה ונדבה. ועיין בכורי יעקב שם, שהפוסקים נחלקו אם כל הגשמים היורדים בסוכות הם סימן קללה, או רק אלו היורדים בלילה הראשון של סוכות.

17. בכורי יעקב תרל"ט לט.

18. שו"ע תרס"ג, ומשנ"ב שם ט, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו סעיף יב. ועיין שו"ע שם, שאדם שחש בראשו או בעיניו, נחשב חולה לעניין זה.

19. משנ"ב תרס"ו.

20. שו"ע תרס"ג, ואליה רבה שם ה, ומשנ"ב שם יא, וחזון עובדיה עמ' קנח. ועיין משנ"ב שם י, שאם

שהם עוסקים במצווה, וכלל בדינו: 'העוסק במצווה פטור מן המצווה'²¹. לא רק אדם שאינו מרגיש טוב נחשב חולה, אלא גם ילד קטן המתעורר בלילה בבכי וזקוק להוריו. לכן אדם שבנו הקטן מתעורר בלילה בבכי בדרך כלל, ואשתו חלושה ואינה יכולה לקום אליו להרגיעו, ואין שומעים את בכי הילד בסוכה – רשאי לישון בבית כדי לטפל בבנו כאשר יתעורר²².

יש לחולה שני משמשים ודי באחד מהם, אין הם פטורים מהסוכה, ועיין נשמת אברהם חלק א סימן תרס"ה, שלכן בבתי רפואה, רופא או אח שיוצאים להפסקת אוכל חייבים לאכול בסוכה אם יש סוכה בקרבת מקום. ועיין משנ"ב תרס"א, שהמשמש חולה שיש בו סכנה פטור מהסוכה גם בשעה שהחולה אינו צריך לו, ועיין בית לחם יהודה למהר"י עייאש סוכה פרק ו הלכה ב, שהטעם לכך הוא שצורכי החולה משתנים מרגע לרגע, ופעמים חולה זקוק למשמשו גם כשהיה נראה שלא יזדקק לו.

21. משנ"ב תרס"ז. ועיין ערוך השלחן תרס"ד, שחולק וסובר שפטור משמשי חולה ממצוות סוכה מבוסס על דין "תשבו כעין תדורו" - כשם שבכל השנה, משמשי חולה מוכנים לעזוב את ביתם כדי לשהות ליד החולה ולסעוד אותו, כך גם הם רשאים לעזוב את הסוכה כדי לשהות ליד החולה ולסעוד אותו. ועיין תורת היולדת (תשע"ז) מוספים ובאורים סימן עג, שרופא נחשב עוסק במצווה גם אם הוא מקבל שכר על עבודתו.

22. שו"ת שבט הקהתי חלק א סימן קצח, עיין הגר"א וייס שליט"א בקובץ מוריה אלול תשע"ה (גיליון ת-תב) עמ' שכג, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שבמצב זה האב רשאי לישון בבית.

פרק טו

פטור הולכי דרכים ועוסקים במצווה מסוכה

פטור הולכי דרכים מסוכה

הולכי דרכים פטורים מהסוכה בשעת הליכתם, כלומר אדם ההולך או נוסע מעיר לעיר, פטור ממצוות סוכה בשעת הליכתו, ורשאי לאכול ולישון מחוץ לסוכה¹. גם היתר זה נלמד מהפסוק "בַּסֶּכֶת יִשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים"², שמשמעותו היא שבחג הסוכות יש לשבת בסוכה ולעשותה למקום המגורים של האדם, במקום בית הקבע שלו; ומכך למדו חז"ל שהישיבה בסוכה צריכה להיעשות כדרך שבה אדם דר בביתו ("תשבו כעין תדורו"). וכשם שאדם עוזב את ביתו לצורך עסקיו ואוכל וישן מחוץ לביתו, כך גם אדם רשאי לעזוב את סוכתו לצורך עסקיו, לאכול ולישון מחוץ לסוכתו³. לדוגמה: אדם הנוסע באוטובוס מעיר לעיר והוא רעב או עייף, רשאי לאכול ולנמנם באוטובוס⁴.

1. שו"ע תרם ח, ועיין להלן.

2. ויקרא כג סב.

3. משנ"ב תרם לט.

4. חזון עובדיה עמ' קסו, אשרי האיש פרק כו אותיות לא-לב. ועיין חזון עובדיה שם, ואשרי האיש שם, ותשובות אביגדר הלוי אורח חיים עמ' תכה, שמשמע שאדם נחשב הולך דרכים גם אם הוא עתיד לחזור לביתו ביום שיצא בו, ועיין הלכות חג בחג פרק יז עמ' קכ הערה 29, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולק. ועיין אשרי האיש שם, והלכות חג בחג שם, שאדם ההולך ממקום למקום בתוך העיר, אינו נחשב הולך דרכים אף אם הוא הולך כמה שעות. ועיין חוט שני עמ' רמ, שהנוסע בדרך ותקפה אותו עייפות רשאי לנמנם קצת, אף אם אינו נחשב הולך דרכים. כיוון שגם במשך השנה אדם אינו נמנע מלנמנם במצב זה, אך אם אין לו דין של הולך דרכים.

הולכי דרכים שיש באפשרותם לאכול או לישון בסוכה והדבר אינו כרוך בטורח, אינם רשאים לאכול או לישון מחוץ לסוכה.⁵ לכן אדם הנוסע ברכב, ובתחנת דלק סמוכה ישנה סוכה, אינו רשאי לאכול במכוניתו ועליו לאכול בסוכה.

אדם שהולך בדרך ביום, ובלילה עוצר לישון במקום יישוב, צריך לחפש במקום סוכה שיוכל לישון בה בלילה, כיוון שבליילה הוא אינו הולך בדרך.⁶ ואם לא מצא סוכה, רשאי הוא לישון מחוץ לסוכה, כגון בחדר במלון, ואין הוא חייב לטרוח ולבנות סוכה בעצמו.⁷ זאת כיוון שאין דרכו של אדם ההולך בדרך לבנות לעצמו בית, ולכן גם אין עליו חובה לבנות לעצמו סוכה.⁸

מצוות סוכה ליוצאים לטייל

אנשים ההולכים לטייל בחול המועד, יש סוברים שהם רשאים לאכול ולישון מחוץ לסוכה, כדין הולכי דרכים.⁹ ויש חולקים וסוברים שהולכי דרכים הפטורים מהסוכה הם אלו ההולכים בדרך לצורך פרנסתם או לצורך חשוב אחר, אך ההולכים בדרך לשם הנאה חייבים במצוות סוכה ככל אדם.¹⁰

אסור לו לישון בכוונה בדרך כדי לנצל את זמן הנסיעה לשינה, ועיין שבות יצחק חלק ג (סוכה) פרק א עמ' ד, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק ואוסר לנמנם בדרך, ועיין פרק יא הערה 90.

5. משנ"ב תרמ מ.

6. שו"ע תרמ ח, ומשנ"ב שם.

7. משנ"ב תרמ מב, ובאור הלכה שם סעיף ח ד"ה הולכי. ועיין באור הלכה שם, שהמגן אברהם חולק וסובר שעליו לבנות סוכה.

8. ערוך השלחן תרמ יז.

9. אשרי האיש פרק כו אות לה, חוט שני עמ' רסז, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרמ הערה יט אות ד, בשם הגר"ח קנייבסקי, שו"ת שאלת שלמה (תשס"ו) חלק א סוף סימן רלח, בשם הגר"ד אורבך, הגר"ד ליאור שליט"א בתוך מקראי קודש לרב הררי (תשע"ג) נספח יא עמ' 877, ושם פרק יא הערה קמב עמ' 819, בשם הגר"א וייס שליט"א, ושם עמ' 820, שלדעה זו נטה הגר"ן גולדברג, תשובות והנהגות חלק ו סימן קמו. ועיין חוט שני שם, שאף שאדם ההולך לטיול פטור ממצוות סוכה כדין הולכי דרכים "הרי זו שטות לאבד מצווה יקרה בשביל טיול". ועיין אז נדברו חלק יא סימן לד.

10. אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן צג ואבן העזר חלק ד סימן לב אות ח, הליכות שלמה פרק ט סעיף כא, חזון עובדיה עמ' קסח.

פרק טו - פטור הולכי דרכים ועוסקים במצווה מסוכה

למעשה, ראוי להימנע מציאה לטיול במקום שאין בו סוכה. אך יש ללמד זכות על המטיילים בסוכות ונאלצים לאכול מחוץ לסוכה, כיוון שלמשפחות רבות אין הרבה הזדמנויות לטייל בארץ, ויש בטיול בארץ ישראל צד מצווה, שהוא גורם לחבב את הארץ¹¹.

אכילה בסוכה לאדם הנמצא במקום עבודתו

אדם הנמצא במקום עבודתו אינו רשאי לאכול אכילת קבע מחוץ לסוכה. ואף אם דרכו לאכול כל השנה במקום העבודה, בסוכות עליו לאכול בסוכה¹². ואם הוא רעב, רשאי הוא לאכול מאכלים שאינם עשויים מחמשת מיני דגן, כגון אורז, קטניות וכדומה¹³.

פטור עוסק במצווה מן הסוכה

"העוסק במצווה פטור מן המצווה"¹⁴, לכן אדם שהולך להקביל את פניו או ללמוד תורה רשאי לאכול ולישון מחוץ לסוכה¹⁵. אמנם אם יש לו

11. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן צד. ועיין שם, שלמרות זאת יש להשתדל שלא להיפטר ממצוות סוכה, ולבנות סוכה זמנית בין מכוניות או בדרכים אחרות, או לאכול מאכלים שמותר לאוכלם מחוץ לסוכה, כגון אורז, תפוחי אדמה וכיוצא בזה.

12. משנ"ב תרם מו, כף החיים תרם כג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נא סעיפים מו-מז, הלכות חג בחג פרק יז סוף הערה 12. ועיין מגן אברהם תרם טז, שהעובדה שבכל ימות השנה פועלים רגילים לאכול במקום עבודתם אינה סיבה לפוטורם, כיוון שמקום עבודתו של אדם הוא כביתו, והפטור הנלמד מהדרשה "תשבו כעין תדורו" נאמר רק במצב שבו אדם רגיל לאכול או לישון מחוץ לביתו. ועיין ערוך השלחן תרם ז, כף החיים תרם כג, נשמת אברהם סימן תרם ס"ק ט, וחוט שני עמ' רסח.

13. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

14. סוכה כה א.

15. שו"ע תרם ח, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע ומשנ"ב שם, ששליחי מצווה פטורים מהסוכה גם לבילה, אף שבבילה אינם הולכים לקיים את המצווה, כיוון שהם טרודים במחשבת המצווה ותיקונה. ועיין הילכתא מבי דינא עניני חג הסוכות עמ' נא, בשם הגר"ן קרליץ, וסוכה כהלכתה פרק י הערה כה, שאדם הרוצה לנסוע להוריו או להורי אשתו כדי להיות עמם ולשמחם, ואין להם סוכה, לא יימנע מלבקרם משום כך, כיוון שיש בכך מצווה, והעוסק במצווה פטור מן המצווה. ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רעד, שחתן פטור מלישון בסוכה בשנה הראשונה

אפשרות לאכול ולישון בסוכה ללא כל טורח, עליו לאכול ולישון בסוכה¹⁶, ועל זה נאמר: "מהיות טוב אל תִּקְרָא רע"¹⁷ (אם יכול אדם להיות נקרא "טוב", אל לו להיקרא "רע"), כלומר אין לאדם להימנע ממעשה טוב המזדמן לו והוא יכול לעשותו בנקל¹⁸.

חיילים ואנשי משטרה העוסקים בשמירה ובפעילות ביטחון פטורים מהסוכה¹⁹, כיוון שהם עוסקים במצווה, והעוסק במצווה פטור מן המצווה²⁰. ואם הם יכולים לאכול בסוכה בלי טורח, והדבר לא יפגע במילוי משימתם, עליהם לאכול בסוכה²¹.

לנישואין, משום שמחויב לשמח את אשתו, ועיין הליכות שלמה פרק ט הערה 140, ותשובת הגר"ח קנייבסקי בספר ארבעת המינים כהלכתם (ינאי) עמ' קסח תשובה קז, והגר"ש פישר בשו"ת רבבות אפרים חלק ה סוף סימן תז, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשכב, שחולקים, ועיין תשובת הגר"ח קנייבסקי שם, שבשבעת ימי המשתה, החתן פטור מלישון בסוכה.

16. רמ"א תרמ ח, ומשנ"ב שם.

17. ברכות ל א.

18. ר"ן סוכה יא א (בדפי הרי"ף). ועיין שו"ע תרמ ו, שחתן בתוך שבעת ימי המשתה פטור מן הסוכה, ועיין שער הציון תרמ נ, שהטעם לכך הוא שהחתן אינו יכול לשמוח בסוכה כראוי הן משום שניתן לראות מחוץ לסוכה את המתרחש בסוכה והן משום שהסוכה אינה מרווחת. ועיין שו"ע תרמ ו, שגם החברים המשמחים את החתן פטורים מן הסוכה, ועיין בית יוסף תרמ ד"ה וחתן, שהחברים המשמחים את החתן פטורים, כיוון שהם יצטערו אם לא יוכלו לשמוח יחד עם החתן, ועיין משנ"ב תרמ לג, שיש חולקים וסוברים שחתן חייב בסוכה משום שניתן לשמוח בסוכה כראוי, ועיין משנ"ב שם, שראוי שהחתן יחמיר ויאכל בסוכה, אך לא יברך "לישב בסוכה". ועיין כף החיים תרמ נד, שחולק וסובר שהחתן גם יברך "לישב בסוכה", ועיין חזון עובדיה עמ' קנח, שפשט המנהג שהחתן והחברים המשמחים את החתן אוכלים בסוכה ואינם מברכים "לישב בסוכה", ועיין שבות יצחק חלק ג פרק יא אות ד, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שבזמננו, שהסוכות בדרך כלל סגורות מכל צדדיהן וישנן סוכות מרווחות שניתן לשמוח בהן, החתן והחברים המשמחים אותו צריכים לאכול בסוכה ולברך "לישב בסוכה".

19. חזון עובדיה עמ' קצו, מחיל אל חיל חלק ב עמ' 164. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נד.

20. מחיל אל חיל חלק ב עמ' 164. ועיין חזון עובדיה שם.

21. עיין מחיל אל חיל חלק ב עמ' 164. ועיין חזון עובדיה שם.

פרק טז מצוות נטילת ארבעת המינים

המצווה מן התורה

מצווה מהתורה ביום ראשון של חג הסוכות ליטול (לאחוז בידים) לולב, שלושה הדסים, שתי ערבות ואתרוג; שנאמר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר (אתרוג), כַּפֹּת תְּמָרִים (לולב), וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת (הדס), וְעַרְבֵי נָחַל"¹.

טעמי המצווה

טעמים שונים נאמרו למצוות נטילת ארבעת המינים. הרמב"ם מבאר כי בנטילת ארבעת המינים מבטאים ישראל את שמחתם על יציאתם מן המדבר – שהוא מקום שממה חסר מים שאין עצים וצמחים גדלים בו, ועל כניסתם לארץ – שהיא מקום עצי פרי ונהרות. לזיכרון חסד אלוקי זה אנו לוקחים את הנאה שבפירות (אתרוג), את בעל הריח הטוב (הדס) ובעל העלים הנאים (לולב), ואת הנאה שבעשבי השדה (ערבה) – ושמחים איתם לפני ה'. דווקא ארבעה מינים אלו נבחרו, כיוון שהם מורים בתכונותיהם על השפע והטוב שזכינו להם בארץ

1. ויקרא כג ט. רמב"ם לולב ז יג, שו"ע תרנח א, ומשנ"ב שם.

ישראל: ראשית, אלו הם מינים שמצויים הרבה בעונת האסיף ולא קשה להשיגם, ושנית, חלקם נאים במראם ובחזותם, וכן חלקם בעלי ריח טוב².

טעם נוסף למצווה קשור בהיות חג הסוכות גם חג האסיף. זמן אסיף התבואה ופירות האילן הוא זמן של שמחה לאדם בעמלו. כדי ששמחתם של ישראל בעמלם תהיה לשם ה' ולכבודו, ציווה אותם ה' לחגוג את חג הסוכות דווקא בזמן זה. וכדי שהשפע החומרי שזכו לו לא יגרום שיימשכו אחר החומר, יזנחו את יראת השמים וישכחו כי שמחתם צריכה להיות לשם שמים – צוו ישראל ליטול את ארבעת המינים, שהם משמחי לב רואיהם, ולשמוח איתם לפני ה'. בכך יזכרו כי כל שמחתם בפירות עמלם וכל השפע שזכו לו צריכים להיות לשם ה' ולכבודו³.

ארבעת המינים גם מבטאים את האברים השונים באדם, ואת שלמות עבודת ה' הנדרשת ממנו, בייחוד בשעה שהוא שמח בפירות עמלו. האתרוג דומה ללב, שהוא משכן השכל, לרמוז שעל האדם לעבוד את בוראו בשכלו. הלולב דומה לעמוד השדרה, והוא מרמז לכך שעל האדם לעבוד את בוראו בכל גופו וכוחותיו. ההדס דומה לעיניים, ומרמז על האיסור לתור אחר מראה העיניים החיצוני בזמן שמחתו של האדם בשפע שזכה לו. והערבה דומה לשפתיים, לרמז שעל האדם לשים מחסום לפיו, להיזהר בדיבורו, לכוון דבריו ולירא מה' אף בעת שמחתו⁴.

נטילת הלולב וכל מיניו גם באה להעיד על ניצחונם של ישראל בדין ביום הכיפורים. במדרש תנחומא נאמר כי ביום הכיפורים דן הקב"ה את ישראל ואת אומות העולם: "אלו ואלו נכנסין לפני המלך לדין ואין אנו יודעין מי היה מנצח", ועל ידי הציווי על נטילת הלולב, מכריז הקב"ה שישראל הם המנצחים: "משל למה הדבר דומה? לשני בני אדם

2. מורה נבוכים חלק ג סוף פרק מג.

3. ספר החינוך פרשת אמור מצווה שכד.

4. ספר החינוך פרשת אמור מצווה שכד.

שנכנסו לדין לפני המלך, ולא היה יודע אדם מה ביניהם אלא המלך בלבד, דן המלך אותם ולא היו יודעים הבריות מי נוצח לחברו. אמר המלך כל מי שהוא יוצא ובידו אגין (- כידון) הוו יודעים שהוא נצח. כך ישראל והגויים נכנסים לדין ביום הכפורים ואין הבריות יודעים מי נצח, אמר הקדוש ברוך הוא: טלו לולביכם בידכם שידעו הכל שאתם זוכים בדין⁵.

עוד מבטאים ארבעת המינים את כל חלקי עם ישראל השונים, ונטילתם יחד מבטאת את אחדותם. לאתרוג יש גם טעם וגם ריח, והוא מרמז על האנשים שיש בהם גם תורה וגם מעשים טובים. הלולב הוא מעץ התמר, שיש בו טעם אך אין בו ריח, והוא מרמז על אלו שיש בהם תורה אך אין בהם מעשים טובים. להדס יש ריח טוב אך אין בו טעם, והוא מרמז לאנשים שיש בהם מעשים טובים אך אין בהם תורה; ולבסוף הערבה, שאין בה טעם ואין בה ריח, מרמזת על האנשים בעם ישראל הריקים הן מתורה והן ממעשים טובים. כאשר כל חלק מחלקי עם ישראל הוא בפני עצמו, יש בו חיסרון ואין הוא שלם, ועל כן "אמר הקדוש ברוך הוא, יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו, ואם עשיתם כך, אותה שעה אני מתעלה"⁶. שם ה' מתעלה דווקא בשעה שעם ישראל נעשה לאגודה אחת, ולכך מרמזת נטילת ארבעת המינים יחדיו.

זמן קיום המצווה

מיוחדת היא מצוות נטילת לולב שישנם שני זמנים לקיומה, והדבר תלוי במקום שהאדם נמצא בו. הנמצא מחוץ לבית המקדש מצווה ליטול לולב רק ביום הראשון של חג סוכות, כמו שנאמר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר וכו'"⁷, אך הנמצא בבית המקדש מצווה

5. מדרש תנחומא ורשא פרשת אמור.

6. ויקרא רבא (וילנא) פרשת אמור פרשה ל, ורבנו בחי ויקרא כג מ ד"ה ועוד במדרש.

7. ויקרא כג מ.

ליטול לולב בכל יום משבעת ימי החג, כמו שנאמר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם וכו' וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים"⁸. משחרב בית המקדש, תיקן רבן יוחנן בן זכאי ליטול לולב בכל שבעת ימי החג בכל מקום, זכר למקדש. לכן בזמן הזה, נוטלים לולב בכל שבעת ימי החג⁹.

זמן מצוות נטילת לולב הוא ביום ולא בלילה, שנאמר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן"¹⁰, וכל היום כשר לנטילת לולב¹¹.

איסור נטילת לולב בשבת

כאשר אחד מימי סוכות חל בשבת, תיקנו חכמים שלא ליטול לולב באותו יום, מחשש שקיום המצווה יגרום חלילה לחילול שבת, בכך שאדם שאינו יודע לנענע את הלולב כראוי ילך עימו לאדם אחר שילמדנו, ויעבור על איסור הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים¹². כיוון שאין נוטלים לולב בשבת, הלולב נחשב מוקצה ואסור לטלטל אותו בשבת¹³.

8. ויקרא כג ט.

9. שו"ע תרנח א, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף כה, שנוכח להתכוון בשעת נטילת הלולב בחול המועד, שהנטילה היא זכר למקדש. ועיין בכורי יעקב תרנח א, שלדעת הרמב"ם המקומות בירושלים שהתקדשו בקדושת ירושלים, כגון רחבת הכותל המערבי, נחשבים לעניין נטילת לולב כמקדש, וחייבים ליטול בהם לולב שבעה ימים מהתורה, ויש להחמיר בהם בדיני ארבעת המינים בכל ימי חול המועד כדין היום הראשון, ועיין חידושי רבנו מאיר שמחה על מסכתות פסחים וסוכה סוכה פרק ד עמ' 113, שחולק, ועיין אשרי האיש פרק לב אות ד, שיש להחמיר כדעת הבכורי יעקב, ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף כו, שבהיות הגרש"ז אוירבך ליד הכותל הידר ליטול שם לולב, לחשוש לדעת הבכורי יעקב, ועיין אגרות משה חלק ח קדשים סימן סג אות ח, ומועדים וזמנים חלק ה סימן שמח הערה א, בשם הגר"ז, ודברי יציב אורח חיים חלק ב סימן רעג, וחוט שני עמ' רצג, שחולקים וסוברים שאין צורך לחשוש לדעת הבכורי יעקב, וכן הכריע הגר"י אריאל שליט"א (שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נה).

10. ויקרא כג ט.

11. שו"ע תרנח א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם, שמן הדין היום מתחיל בעלות השחר, אך חכמים תיקנו שלא לקיים את מצוות נטילת לולב לפני הנץ החמה, כיוון שזמן עלות השחר אינו ניכר, ויש חשש שאנשים יטעו ויקיימו את המצווה לפני הזמן.

12. שו"ע תרנח, ומשנ"ב שם, ורש"י סוכה מג א ד"ה ויעבירו.

13. רמ"א תרנח ב. ועיין רמ"א שם, שהאתרוג אינו נחשב מוקצה, כיוון שמותר להריח אותו.

נוי המצווה

מיוחדת היא מצוות ארבעת המינים בכך שעל המינים להיות נאים והדורים, שנאמר "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר, פֶּתַת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל"¹⁴. סמיכות הציווי ליטול אתרוג לציווי ליטול לולב, הדסים וערבות מלמדת שיש להשוות את דיניהם, וכשם שהאתרוג צריך להיות נאה והדור, כך גם הלולב, ההדס והערבה צריכים להיות נאים והדורים¹⁵. ואמנם יש לעשות בהידור ובנוי את כל המצוות, כמו שנאמר: "זֶה אֶלֶי וְאֶגְוֶהוּ (-לשון נוי)"¹⁶ ודרשו חכמים: "התנאה לפניו במצות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה, שופר נאה וציצית נאה"¹⁷. אך בכל המצוות, חובת ההידור אינה מעכבת את המצווה, ואילו בארבעת המינים חובת ההידור מעכבת את המצווה, והנוטל מין שיש דבר הפוגם את נוי - לפי ההגדרות שקבעו חז"ל לכך¹⁸ - אינו יוצא ידי חובה¹⁹.

דין 'לכם'

כדי לקיים את מצוות ארבעת מינים לא די ליטול ארבעה מינים כשרים, אלא גם יש צורך שארבעת המינים יהיו שייכים לנוטל. דבר זה נלמד מהפסוק: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר פֶּתַת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל"²⁰, ודרשו חכמים: "לכם - משלכם"²¹. לכן אדם שנטל ארבעה מינים

14. ויקרא כג ט.

15. שו"ע הרב תרמה ב.

16. שמות טו ב.

17. שבת קלג ב.

18. עיין ר"ן סוכה יג ב (בדפי הרי"ף).

19. חיי אדם קמט ג.

20. ויקרא כג ט.

21. שו"ע סימן תרמט סעיף ב וסימן תרנח סעיף ג. ועיין משנ"ב תרנח י, ושו"ת שבט הלוי חלק ז סימן פג, ואור לציון חלק ד פרק לו שאלה ד, שלכתחילה נכון לשלם על ארבעת המינים לפני החג. ועיין בכורי יעקב סימן תרנז ס"ק ה, וכף החיים תרנח טז, שאדם המקנה ארבעה מינים לאישה נשואה, יקנה לה אותם על מנת שלא יהיה לבעלה רשות בהם, כדי שארבעת

של חברו, לא יצא ידי חובה, כיוון שארבעת המינים לא היו שייכים לה²². ואף אם הוא ביקש מחברו ליטול את ארבעת המינים שלו, וחברו השאיל לו את ארבעת מיניו, לא יצא ידי חובה²³. כדי שאדם יקיים את המצווה בארבעת המינים של חברו, על חברו לתת לו אותם **במתנה**, וכך ארבעת המינים יהיו שייכים לו והוא יוכל לקיים בהם את המצווה. כדי שהנוטל לא ישאיר אצלו את ארבעת המינים, נוהגים לתת את ארבעת המינים 'במתנה על מנת להחזיר', וכך לאחר שהמקבל נטל את ארבעת המינים וקיים את המצווה, הוא חייב להחזירם לנותן²⁴.

הדין שאדם יוצא ידי חובה רק בארבעה מינים השייכים לו, נאמר רק לגבי היום הראשון של סוכות, אך בשאר ימי חג הסוכות אדם יוצא ידי חובה בארבעה מינים שהושאלו לה²⁵. הטעם להבדל בין היום הראשון לשאר

המינים יהיו שייכים לאישה ולא לבעלה, ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף י', שחולק וסובר שאין צורך בכך, כיוון שהבעל אינו קונה את גוף ארבעת המינים אלא רק את פירותיהם, ודי בקניין הגוף השייך לאישה כדי לצאת ידי חובה, ועיין חזון עובדיה עמ' תכה, שכתב כעין זה, ועיין פסקי תשובות תרנח ה, שמנהג העולם כדעה זו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין תהלה לדוד (אורטנברג) סימן יד אות ז, שחולק וסובר שאין צורך להקנות את ארבעת המינים לאישה, כיוון שאישה יוצאת בארבעה מינים שאולים, ועיין שו"ת רבינו יעקב מליסא סימן א, שחולק, וכן משמע מדברי הפוסקים הנזכרים לעיל. ועיין ביאור הלכה תרנח ו ד"ה סוף ד"ה לא יתנו, והליכות שלמה פרק יא הערה 14, ואור לציון חלק ד פרק לז הערה ו, שלא כדאי לקנות ארבעה מינים מקטן, כיוון שישנן דעות שקטן אינו יכול להקנות את ממונו לאדם אחר, ונמצא שהמינים אינם קנויים לקונה, ועיין הגר"ש ווזנר בקובץ מבית לוי גיליון ד עמ' סג, ושונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרנח הערה כא, שאם המינים אינם שייכים לקטן והוא רק מתעסק במכירתם, אפשר לקנות ממנו.

22. רמ"א תרמט ה, ומשנ"ב שם לג.

23. עיין משנ"ב תרמט טו. ועיין משנ"ב תרנח ט, בשם המגן אברהם, שאדם שהשאיל לחברו אתרוג כדי לצאת בו ידי חובה, החבר יצא ידי חובה, כיוון שיש להניח שהמשאיל התכוון לתת את האתרוג במתנה, שאם לא כן, החבר לא יצא ידי חובה, ועיין משנ"ב שם, בשם ה"י, שחולק, ועיין משנ"ב שם, וכף החיים תרנח יא, שהכריעו שעל הנוטל לחזור וליטול ללא ברכה, ועיין משנ"ב תרמט טו.

24. שו"ע תרנח ד. ועיין באור הלכה תמח ג ד"ה מכירה, שכדי שארבעת המינים יחזרו לרשות הנותן, עליו לעשות מעשה קניין ולהתכוון לקנותם חזרה. ועיין חזון עובדיה עמ' תכד, ושמירת שבת כהלכתה פרק כט סעיף לא, שאף שאסור לתת מתנה ביום טוב, לצורך מצווה מותר.

25. שו"ע ורמ"א סימן תרמט סעיף ב וסעיף ה.

הימים הוא שנטילת ארבעה מינים ביום הראשון היא מצווה מהתורה, אך בשאר הימים המצווה היא מדרבנן, וחכמים הקלו בה²⁶.

מצוות נטילת לולב לנשים

נשים פטורות ממצוות ארבעת המינים, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן²⁷. אף על פי כן טוב שגם נשים תקיימנה את מצוות ארבעת המינים, כיוון שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, קיומה נחשב לה למצווה והיא מקבלת שכר עליה²⁸.

לדעת הרמב"ם, אישה המקיימת מצוות עשה התלויה בזמן אינה רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו", והיא אינה מצווה²⁹. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך³⁰, וכן נוהגות חלק מיוצאות ספרד³¹. לעומת זאת לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצוות עשה התלויה בזמן צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כיוון שעם ישראל הצטווה בכך, ונשים הן חלק מעם ישראל³². כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז³³ וחלק מיוצאות ספרד³⁴.

26. עיין תוספות סוכה כט ב ד"ה בעינן.

27. רמ"א תרנח ט.

28. עיין משנ"ב תקפט ח. ועיין שו"ת רע"א מהדורה קמא השמטות לסימן א: "רוב נשי דידן מחמירות לעצמן וזהירות וזריזות לקיים רוב מצוות עשה שהזמן גרמן כגון שופר סוכה לולב".

29. רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.

30. עיין שו"ע תקפט ו.

31. חזון עובדיה עמ' שלט, אור לציון חלק ד פרק לז שאלה ז, עיין נתיבות המערב מנהגי חג הסוכות אות לז, עטרת אבות חלק ב פרק יח אות כז. ועיין אור לציון שם, שאין למחות ביד אישה יוצאת ספרד הנוהגת לברך על הלולב.

32. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"ם.

33. עיין רמ"א תקפט ו.

34. שו"ת רב פעלים לבן איש חי חלק א סוד ישרים סימן יב ד"ה ונראה לי, שדי חמד מערכת המ"ם כלל קלו סוף ד"ה והנה לענין: "וכבר פשט המנהג כן ואין להרהר בדבר", משפטי עוזיאל חלק ד עניינים כלליים סוף סימן ד: "כן פשט המנהג בכל תפוצות ישראל ומיה לא תזוע", הלכות

נטילת לולב לקטן

קטן היודע ליטול לולב ולנענע אותו כהלכה (גיל שש בערך³⁵), חייב במצוות ארבעת המינים מדין חינוך³⁶. הטוב ביותר הוא לקנות לקטן ארבעה מינים מיוחדים לו³⁷, וכך הוא יוכל לקיים את המצווה בהידור, ולנענע את ארבעת המינים בזמן אמירת ההלל עם הציבור³⁸. כאשר קונים ארבעה מינים לקטן, אין צורך לקנות לו ארבעה מינים מהודרים אלא די לקנות לו ארבעה מינים כשרים³⁹.

הקניית המינים לקטן לשם קיום המצווה

אדם שלא קנה ארבעה מינים לבנו, נחלקו הפוסקים כיצד ינהג ביום טוב הראשון. יש סוברים שלאחר שהאב קיים את המצווה, יקנה לבנו את ארבעת המינים, כדי שהבן יקיים את המצווה בארבעה מינים השייכים לו⁴⁰. הטעם לכך שיש להקנות את ארבעת המינים רק לאחר שהאב קיים את המצווה הוא שקטן יכול לקנות ממון, אך אינו יכול להקנות

חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף כז, עיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן נח אות ד, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום.

35. אור לציון חלק ד פרק לז שאלה ו.

36. שו"ע תרנז א.

37. משנ"ב תרנז ד, ערוך השלחן תרנז ב, עיין הליכות שלמה פרק יא סעיף יא.

38. משנ"ב שם. ועיין ערוך השלחן שם, והליכות שלמה שם, שכתבו טעמים נוספים לכך.

39. חינוך הבנים למצוות ודיני קטן סעיף לא, אור לציון חלק ד פרק לז הערה ו. ועיין אור לציון שם, שדי לקנות לו ארבעה מינים שכשרים לחלק מהדעות, ואין צריך שהם יהיו כשרים לפי כל הדעות.

40. משנ"ב תרנח כח, בשם מגן אברהם ועוד אחרונים, עיין הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה טו. ועיין חזון איש נשים סימן עד ס"ק יח ד"ה בקצוה"ח, שאדם שהקנה לבנו את ארבעת המינים שלו, אינו יכול לצאת בהם ידי חובה בכל ימי חג הסוכות, כיוון שאין לקטן דעת, והנוטל ארבעה מינים אלו נחשב כשואל שלא מדעת, שדינו כגזלן (ועיין מנחת חינוך מצווה ס אות י), ועיין שו"ת עטרת ישועה (הורוויץ) סוף סימן לד, ואגרות משה אורח חיים חלק ב סימן קז, שחולקים וסוברים שהנוטל ממון מקטן ברשות הקטן אינו נחשב גזלן, וכן משמע מהביאור הלכה סימן תרנח ו ד"ה קודם, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שניתן לסמוך על דעת האגרות משה.

את ממונו לאחרים. לכן אם האב יקנה את ארבעת המינים לבנו הקטן לפני שהוא קיים את המצווה, הבן לא יוכל להקנות לו אותם חזרה, והאב לא יוכל לקיים בהם את המצווה⁴¹. ויש חולקים וסוברים שהאב אינו צריך להקנות את ארבעת המינים לבנו, ודי בכך שישאיל לו אותם. ואף שגדול אינו יוצא ידי חובה בארבעה מינים שאולים, קטן יוצא ידי חובה בארבעה מינים שאולים, כיוון שהוא חייב במצווה רק מדין חינוך⁴². ולכתחילה ראוי לנהוג כדעה הראשונה⁴³.

נטילת לולב בסוכה

לדעת האר"י הקדוש, נכון ליטול את ארבעת המינים בסוכה. לכן במקומות שיש בהם סוכה סמוך לבית הכנסת, הנוהגים כדעת האר"י נוטלים את הלולב בסוכה הסמוכה לבית הכנסת לפני אמירת ההלל; ובמקומות שאין בהם סוכה סמוך לבית הכנסת, הנוהגים כאר"י נוטלים את הלולב בסוכת ביתם לפני יציאתם לבית הכנסת⁴⁴.

41. עיין שו"ע תרנח ו. ועיין שו"ע שם, בשם יש אומרים, שקטן בן שש-שבע יכול להקנות ממונו לאחרים, ועיין ביאור הלכה שם ד"ה לא יתנו, שלכתחילה יש להחמיר כדעה הראשונה שהובאה שם בשו"ע, שגם קטן בן שש-שבע אינו יכול להקנות ממונו לאחרים.

42. משנ"ב תרנח כח, ושער הציון שם לו, בשם מרדכי ועוד פוסקים, עיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' צז, חזון עובדיה עמ' תג ואילך, אור לציון חלק ד פרק לז הערה ו ד"ה והנה בשו"ע, שבט הלוי חלק ח סימן קנב. ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף יא, שרבים נוהגים כדעה זו, ויש להם על מי שיסמכו. ועיין מנחת יצחק חלק ט סימן קסג אות ג, שאדם שיש לו כמה בנים שהגיעו לגיל חינוך ואין ביכולתו לקנות לכל אחד ארבעה מינים, יסמוך על דעה זו.

43. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

44. עיין משנ"ב תרנא לד, וכף החיים תרמד נ. ועיין הליכות שלמה פרק יא הערה 73, שהגרש"ז אויברך נהג לברך על הלולב בסוכת ביתו לפני תפילת שחרית, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צט ד"ה וגם בלולב, ותשובות והנהגות חלק ה סימן רטז, בשם הגר"מ שך, שחולקים וסוברים שאין לברך על הלולב לפני התפילה, כיוון שתדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם, ועיין תשובות והנהגות שם, וארבעת המינים כהלכתם פרק ז הערה 33, בשם הגר"ח קנייבסקי, שיישבו המנהג להקדים נטילת הלולב לתפילת שחרית.

איסור אכילה לפני קיום המצווה

אסור לאכול לפני קיום מצוות נטילת לולב, שמא אדם יימשך בסעודתו וישכח לקיים את המצווה⁴⁵.

45. שו"ע תרנב ב, ולבוש תרנב ב. ועיין ערוך השלחן תרנב ה, והליכות אבן ישראל פרק לב אות כג, ששתיית תה או קפה מותרות, ועיין כף החיים תרנא יב שנכון להחמיר בדבר משום חיוב המצווה. ועיין משנ"ב תרנב ז, שבמקום צורך גדול אפשר להקל ולאכול לפני קיום המצווה אכילה קלה שלא תשכיח ממנו את המצווה, כגון לחם או עוגה בשיעור כביצה (56 סמ"ק), או פירות וירקות ובשר ודגים, גם יותר משיעור כביצה, ועיין חזון עובדיה עמ' שצ, שמקל לאכול אכילה קלה אף לא במקום צורך גדול, ועיין שו"ע פט ג, ומשנ"ב פט ג, שלפני תפילת שחרית גם אכילה קלה אסורה.

פרק יז דיני לולב

לולב - "כפת תמרים"

נאמר בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפת תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל"¹. "כפת תמרים" הם ענפי הדקל הפנימיים שבלב הדקל, הנקראים בלשון חז"ל ובשפתנו – לולבים², והם מכונים "כפת תמרים" כיוון שעליהם דבוקים זה בזה, כאילו הם כפותים (קשורים)³. מכך שהמילה "כפת" כתובה בתורה בכתב חסר (ללא האות וי"ו) למדו חז"ל שצריך לטול לולב אחד בלבד⁴.

אורך שדרת הלולב

אורך שדרת הלולב צריך להיות ארבעה טפחים⁵ (32 ס"מ, ויש מחמירים: 40 ס"מ⁶). הטעם לשיעור זה הוא שהלולב ניטל מעץ דקל, שהוא גבוה יותר משאר המינים, ולכן כאשר אוגדים את ארבעת המינים, שדרת הלולב צריכה

1. ויקרא כג מ.

2. פרי מגדים סימן תרנא משבצות זהב ב.

3. עיין סוכה לב א, ופסקי ריא"ז סוכה פרק ג הלכה א אות א.

4. סוכה לב א, וריטב"א שם.

5. שו"ע תרנ א: ויש אומרים, רמ"א שם, חזון עובדיה עמ' שסב: טוב להדר לכתחילה, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נב סעיף ל, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ז. ועיין שו"ע שם דעה א, שדי שאורך הלולב יהיה מעט יותר משלושה טפחים. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמו ס"ק כא וס"ק כד-כה, שלולב שאין יוצאים עלים בחלק התחתון של שדרתו, אותו חלק אינו עולה לשיעור ארבעה טפחים, ועיין ערוך השלחן תרנ א, שחולק, ועיין באור הלכה תרסא ב ד"ה ועדיין.

6. שיעור 32 ס"מ הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 40 ס"מ הוא לפי החזון איש.

לבלוט לפחות טפח מעל ההדסים והערבות⁷; וכיוון שאורכם של ההדסים והערבות הוא שלושה טפחים, אורך שדרת הלולב צריך להיות ארבעה טפחים⁸.

לולב עקום

לולב עקום מעט הוא לולב כשר⁹ (תמונה 62), אך מצווה מן המובחר שהלולב יהיה ישר לגמרי, כיוון שלולב ישר נאה יותר¹⁰.

לולב שנחלקה בו התיומת

לולב שנחלקה התיומת שלו – פסול¹¹, ונחלקו השלחן ערוך והרמ"א מהי תיומת. לדעת השלחן ערוך, כל עלה בלולב מורכב משני עלים המחוברים בגבם זה לזה

(תמונה 63), ונקודת החיבור ביניהם נקראת תיומת¹², כיוון שהיא משלימה את שני חלקי העלה להיותם

תמונה 62

תמונה 63

7. רש"י סוכה לב ב ד"ה שיהא, ושפת אמת שם סוף ד"ה בשיעור.
8. שו"ע תרנ א.
9. שו"ע תרמה ח, ומשנ"ב שם: עקום כמגל – פסול. ועיין כפות תמרים סוכה לב א ד"ה והתניא, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק ו סעיף ט, שהכוונה כחצי עיגול. ועיין שו"ע שם, שאם הלולב עקום לאחוריו, הלולב כשר, ועיין משנ"ב שם לז, שהכוונה היא שכאשר אדם אוחד את הלולב כאשר שדרת הלולב מופנית כלפיו, הלולב מתעקם לכיוונו.
10. חיים וברכה סימן סו, אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק ו הערה 16, בשם הגרי"ז, ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' לו, הליכות שלמה פרק י הערה 32, חזון עובדיה עמ' שא, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ה. ועיין אור לציון שם, שדי להעמיד את הלולב מול הפנים ולראות אם הוא ישר, ואין צריך להעמידו מול העין בצורה מאוזנת.
11. שו"ע תרמה ג.
12. שו"ע תרמה ג, על פי הרמב"ם.

תמונה 64

תמונה 65

אחד (תם=שלם)¹³. לולב שנחלקה התיזמת שלו **ברוב** עלי הלולב, דהיינו ששני חלקי העלה ברוב עלי הלולב נחלקו ונפרדו זה מזה – הלולב פסול¹⁴. הטעם לכך הוא שחיבור שני חלקי העלה זה לזה הוא אחד המאפיינים הייחודיים של ענפי הדקל, וחסרונו הוא חיסרון משמעותי בשלמות הלולב¹⁵. לעומת זאת, לדעת הרמ"א התיזמת היא **העלה האמצעי** של הלולב (תמונה 64), ואם שני חלקי העלה האמצעי נפרדו זה מזה – הלולב פסול, אף אם בכל עלי הלולב הנותרים חלקי העלה מחוברים זה לזה¹⁶ (תמונה 65). לשיטתו העלה האמצעי נקרא תיזמת, כיוון שהוא מתאם

13. תוספות סוכה לב א ד"ה נחלקה התיזמת, בשם בה"ג, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק ב הערה 2.

14. שו"ע תרמה ג, על פי הרמב"ם. ועיין משנ"ב תרמה י"א, שכדי שעלה ייחשב עלה שתיזמתו נחלקה, צריך ששני חלקי העלה יהיו מופרדים זה מזה לאורך רוב העלה.

15. ארבעת המינים המהודרים עמ' רמז. ועיין שו"ע הרב תרמה י, שד"ן זה נלמד מהפסוק "וְלִקְחָתֶם לָכֶם" (ויקרא כג ל), ודרשו חכמים שהלולב צריך להיות תם (וְלִקְחָתֶם - תם), כלומר שלם, כפי שלמות תבניתו וצורתו (אוצר ארבעת המינים בירורים סימן ב).

16. רמ"א תרמה ג, על פי רש"י ותרומת הדשן. ועיין הליכות שלמה פרק י סעיף ד, ואשרי האיש פרק כח סעיף טו, שאם שני חלקי העלה האמצעי אינם שווים ברוחבם, הלולב כשר, ובלבד שהעלה הצר מכסה את רוב רוחבו של העלה הרחב, ועיין חוט שני עמ' רעו, שחולק וסובר שגם אם העלה הצר מכסה את מיעוט העלה הרחב, הלולב כשר, וכן משמע מארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' כה. ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה ה ובהערה 13, שאם שני חלקי העלה האמצעי אינם מסתיימים בשווה והאחד גבוה מחברו, הלולב כשר, ובלבד שלא יהיה ביניהם מרחק של טפח. ועיין משנ"ב תרמה טו, שלולב שיש לו שני עלים אמצעיים, שני העלים האמצעיים מקבלים את דין התיזמת, ואם אחד מהם נחלק, הלולב פסול, ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמ"ק ד, וחזון עובדיה עמ' ש, שחולקים וסוברים שהלולב נפסל רק אם שני העלים האמצעיים נחלקו.

ומחבר בין העלים שמימין לשדרה ובין העלים שמשמאל לה¹⁷. והטעם לכך שדינו של עלה זה חמור יותר משאר העלים בלולב הוא שעלה זה בולט וניכר יותר משאר עלי הלולב, וכאשר אדם מסתכל על לולב הוא ממקד בו את מבטו, ולכן חיסרון בו בולט יותר מחיסרון בשאר עלי הלולב¹⁸.

לדעת השלחן ערוך, לולב שהעלה האמצעי שלו נחלק הוא לולב כשר, כיוון שרוב עלי הלולב לא נחלקו¹⁹. אף שיוצאי ספרד נוהגים בדרך כלל כדעת השלחן ערוך, בעניין זה הם מחמירים לכתחילה כדעת הרמ"א ונמנעים מליטול לולב שהעלה האמצעי שלו נחלק²⁰. זאת כיוון שמצוות ארבעת המינים היא מצווה חשובה שראוי להחמיר בה כאשר אפשר לעשות זאת בקלות. וכיוון שלולבים שהעלה האמצעי שלהם לא נחלק מצויים לרוב, ראוי להחמיר בכך ולקיים את המצווה לפי כל הדעות²¹.

לולב שהעלה האמצעי שלו נחלק הוא פסול רק אם רוב העלה נחלק, אך אם מיעוט העלה נחלק, הלולב כשר²². אך מצווה מן המובחר לקחת לולב שהעלה האמצעי שלו לא נחלק כלל²³, משום שכאשר העלה נחלק אפילו במעט, נענועי הלולב עלולים להרחיב את הספק שבין העלים ולגרום לשני חלקי העלה להיפרד זה מזה לרוב אורך העלה²⁴.

17. שבלי הלקט סדר חג הסוכות סימן שנא, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק ב הערה 2.

18. עיין שו"ע הרב תרמה י'.

19. שו"ע תרמה ג, ומשנ"ב שם יב.

20. חזון עובדיה עמ' רצו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מ, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קיח-קיט. ועיין אור לציון שם, שיוצא ספרד הוטל לולב שהעלה האמצעי שלו פתוח ברובו, לא יברך עליו, כיוון שלדעת הרמ"א לולב זה פסול, ועיין ילקוט יוסף עמ' קד ואילך, שמשמע שחולק וסובר שיברך עליו.

21. ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קיח.

22. משנ"ב סימן תרמה ס"ק טז וס"ק יט, על פי הגר"א. ועיין רמ"א תרמה ג, שחולק וסובר שהלולב פסול רק אם העלה האמצעי נחלק לכל אורכו עד השדרה.

23. רמ"א תרמה ג, חזון עובדיה עמ' ש, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מ. ועיין משנ"ב תרמה יט, בשם ה"ז, שלולב שהעלה האמצעי שלו נחלק בשיעור של פחות מטפח הוא לולב מהודר, ועיין משנ"ב שם, בשם החיי אדם, שחולק.

24. משנ"ב תרמה יט. ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה ח, שאם העלה האמצעי נפתח ברובו, לא ניתן להכשיר את הלולב על ידי הדבקתו בדבק, ועיין הליכות שלמה שם, ואשרי האיש פרק

אדם הבוחר לולב ובודק אם נחלקה התיומת שלו, ייזהר מאוד שלא לגרום לפתיחת התיומת, ואם הוא גרם לפתיחת התיומת, עליו לשלם למוכר על הנזק שגרם לו. ויש לזכור שנטילת לולב שתיומתו סגורה לגמרי היא מידת חסידות, וגזל הוא איסור דאורייתא²⁵.

תמונה 66

לולב שנקטם ראשו

הלולב צריך להיות נאה והדור. זאת למדים מכך שהציווי ליטול לולב כתוב יחד עם הציווי ליטול אתרוג. סמיכות הציוויים זה לזה מלמדת שיש להשוות את דיניהם, וכשם שהאתרוג צריך להיות נאה והדור, כיוון שהוא נקרא "פרי עץ הדור", כך גם הלולב צריך להיות נאה והדור²⁶. לכן לולב שהעלה האמצעי שלו נחתך או נשבר ('נקטם ראשו') – פסול²⁷ (תמונה 66),

כח אות א, שאם העלה האמצעי נחלק מעט והדביקו אותו שלא יחלק יותר, הלולב כשר לכתחילה, ועיין אשרי האיש פרק כח אות ב, שלולב שעלהו האמצעי נפתח מעט והדביקו אותו, המוכרו חייב להודיע זאת לקונים.

25. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מא.

26. שו"ע הרב תרמה ב.

27. רמ"א תרמה ו, עיין כף החיים תרמה מז, עיין חזון עובדיה עמ' רצו, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לז, עיין אור לציון חלק ד פרק לב הערה ב ד"ה ואם נקטם. ביתר ביאור: לדעת הרמ"א 'ראשו' הוא העלה האמצעי של הלולב, ועיין באור הלכה תרמה ו ד"ה רב, שלדעת הנהר שלום והמאמר מרדכי, גם השלחן ערוך סובר כן, ולדעת הב"ח הט"ז והגר"א, השלחן ערוך חולק על הרמ"א וסובר ש'ראשו' הם רוב העלים העליונים הגבוהים מהשדרה, ואם רק העלה האמצעי נקטם, הלולב כשר, ועיין כף החיים שם, וחזון עובדיה שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, ואור לציון שם, שיוצאי ספרד מחמירים לכתחילה כדעת הרמ"א. ועיין אור לציון שם, שיוצא ספרד הנוטל לולב שעלהו האמצעי נקטם, יברך על נטילתו, כיוון שגם לדעת הרמ"א בשעת הדחק יש לברך על לולב שעלהו האמצעי נקטם. ועיין משנ"ב תרמה כז, שקטימת העלה האמצעי פוסלת את הלולב, גם אם הוא נקטם מעט, ועיין באור הלכה שם, שלדעת השלחן ערוך קטימת מקצת מהעלה האמצעי בוודאי אינה פוסלת את הלולב, וכן מקל בחזון עובדיה עמ' רצו, ועיין חזון עובדיה שם, שלכתחילה טוב להדר שלא ליטול לולב שהעלה העליון שלו נחלק אפילו במקצת. ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה ד, ושלמי תודה (פלמן)

כיוון שהדבר פוגע בנויו ובהדר²⁸.

לולב סדוק ('הימנק')

לולב שהעלה האמצעי שלו נחלק כ'הימנק', כלומר כמזלג בעל שתי שיניים²⁹ (תמונה 67), ושני חלקי העלה פונים כל אחד לכיוון אחר עד שהם נראים כשני עלים (תמונה 68) – הוא לולב פסול³⁰. הטעם לפסול זה הוא

תמונה 67

תמונה 68

תמונה 69

סוכות עמ' תקטו, בשם הגר"ל שטיינמן והגר"נ קרליץ, וארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' צב, שקטימה כלשהי פוסלת רק אם היא נראית לרוב בני אדם בהשקפה ראשונה ללא הסתכלות מעמיקה, כיוון שפסול נקטם ראשו הוא מדין "הדר" (עיין פרק כ), ועיין הלכות חג בחג עמ' מח הערה 22, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) בירורים סימן י. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לז, שקוץ היוצא מראש העלה האמצעי של הלולב (תמונה 69) נחשב חלק מהעלה, ואם הוא נקטם, הלולב פסול, וכן משמע מדברי הגר"ש אלישיב בספר אשרי האיש פרק כח סעיף ד, ועיין קובץ מבית לוי גיליון ד (תשרי תשנ"ד) עמ' כא, בשם הגר"ש ווזנר, וארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' צה, בשם הגר"נ קרליץ, שחולקים וסוברים שהוא אינו נחשב חלק מהעלה ואם הוא נקטם הלולב כשר, ועיין חזון עובדיה עמ' רצז, שכתב כעין זה. ועיין משנ"ב תרמה כט, שיש המכשירים לולב שיש לו שתי תימות שאחת מהן נקטמה, ועיין אשרי האיש פרק כח סעיף ח, שפוסל.

28. משנ"ב תרמה כז.

29. רבנו חננאל בבא מציעא כה ב, ערוך ערך הימנק. ועיין דעת תורה למהרש"ם סימן תרמה סעיף ז, שיש מפרשים שהכוונה למחוגה.

30. רמ"א תרמה ז, ובאור הלכה שם ד"ה נסדק, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מב, ילקוט יוסף (תשע"ו) עמ' קכב. ועיין באור הלכה שם ד"ה נסדק, שיש להסתפק אם לדעת השלחן ערוך די בכך שהעלה האמצעי נסדק כהימנק כדי לפסול את

שחכמים דרשו מהפסוק **"וּלְקַחְתֶּם לָכֶם"**³¹ שהלולב צריך להיות תם (ולקח – תם), כלומר שלם כפי שלמות תבניתו וצורתו; וכיוון שהמבנה האופייני של לולב הוא ששני חלקי העלה האמצעי שלו צמודים זה לזה ומקבילים זה לזה – כאשר הם נוטים לצדדים שונים, הם פוגמים את שלמות צורת הלולב.³²

תמונה 70

לולב המכוסה ב'קורה'

כאשר הלולב גדל על העץ, ישנה קליפה חומה דקה המכסה אותו, ונקראת 'קורה' (תמונה 70). קליפה זו נושרת בתהליך גידול הלולב, אך ישנם לולבים שנקטפים מהעץ לפני שהקורה נושרת, והם מגיעים לשוק כאשר הם עטופים בקליפה זו. לולב המכוסה בקורה – כשור, ואין צורך להסיר את הקורה כדי לבדוק אם תיומתו נחלקה או נסדקה כהימנק³³, כיוון

הלולב, או שצריך שרוב עלי הלולב ייסדקו כהימנק (ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמה ס"ק ט, שכוונת הביאור הלכה לרוב העלים העליונים). ועיין לבושי שרד על ט"ז תרמה ט, וחיי אדם קמט י, שסדק בעובי כלשהו בין העלים פוסל את הלולב מדין נסדק כהימנק, ועיין דעת תורה למהרש"ם סימן תרמה סעיף ז, שחולק וסובר שסדק בעובי כלשהו בין העלים אינו פוסל את הלולב, ורק אם העלים רחוקים זה מזה מחמת הסדק, הלולב פסול מדין נסדק כהימנק, ועיין חוט שני עמ' רעח אות א, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' לב-לג, שכתבו כעין זה בשם החזון איש, ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה ט, שגם לדעת הלבושי שרד צריך שהעלים יתרחקו זה מזה, אלא שלשיטת לבושי שרד די בכך שיתרחקו מעט, ולשיטת מהרש"ם צריך שיתרחקו יותר, ועיין הליכות שלמה שם, ותשובות והנהגות חלק ג סימן קפא, שפסקו כמהרש"ם. ועיין דעת תורה שם, וקובץ מבית לוי גיליון ד עמ' כב, שאם כאשר מניחים את הלולב או כאשר מנענעים אותו, שני חלקי העלה נוגעים זה בזה, אין זה נסדק כהימנק, והלולב כשר.

31. ויקרא כג ל.

32. שו"ע הרב תרמה יב, ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) בירורים סימן ב.

33. מאמר מרדכי תרמה ד, כף החיים תרמה כד, עיין הליכות שלמה פרק י סעיף ב, חזון עובדיה עמ' רחצ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לט, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב. ועיין אשרי האיש פרק כח סעיף ו, שחולק וסובר שצריך להסיר את הקורה כדי לוודא שאין בראש הלולב איזה פסול.

שפסולים אלו אינם מצויים³⁴. ועוד שלדעת פוסקים רבים, גם אם העלים שתחת הקוֹרָה נחלקו או נסדקו, הלולב כשר, כיוון שהקוֹרָה נחשבת חלק מהלולב והיא מחברת אותם³⁵.

למנהג יוצאי ספרד, לולב עם קוֹרָה הוא לולב מהודר יותר³⁶, כיוון שהקוֹרָה שומרת על התימות שלא תיפתח³⁷. אך רבים מיוצאי אשכנז מעדיפים לולב ללא קוֹרָה, כיוון שלמנהגם, בזמן שמנענעים את הלולב יש להרעיד את העלים שיתרחקו זה מזה וישמיעו קול³⁸, ובלולב עם קוֹרָה לא ניתן להרעיד את העלים³⁹. לפי מנהג יוצאי ספרד אין חיסרון בכך שלא ניתן להרעיד את עלי הלולב בזמן הנענועים, כיוון שלמנהגם אין מרעידים את הלולב בזמן הנענועים⁴⁰.

אדם הקונה לולב ורוצה להסיר את הקוֹרָה כדי להתבונן בראש הלולב אינו רשאי לעשות כן מבלי לקבל את הסכמת המוכר, כיוון שיש קונים החפצים

34. מאמר מרדכי תרמה ד, כף החיים תרמה כה, חזון עובדיה עמ' רחצ, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב.

35. עיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' כט ואילך, חוט שני עמ' רעו, קובץ מבית לוי חלק ב עמ' לב, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קיד. ועיין מאמר מרדכי תרמה ד, וכף החיים תרמה כה, שמשמע מדבריהם שחולקים וסוברים שהקוֹרָה אינה נחשבת חיבור.

36. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לט, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קד ועמ' קיג. ועיין אור לציון שם הערה ב, שטעמם של יוצאי ספרד שאינם חוששים שמא נחלקה התימות שתחת הקוֹרָה הוא שמעיקר הדין הלכה כשלחן ערוך, שרק אם נחלקה התימות ברוב עלי הלולב, הלולב פסול, וזה אינו מצוי.

37. אור לציון חלק ד פרק לב הערה ב. ועיין מטה יהודה תרנא א: "מצוה מן המובחר בלולב שעליו מהודקים יפה דומה ללב שהוא גוף אחד".

38. רמ"א תרנא ט.

39. עיין בכורי יעקב תרמה א, עיין הליכות שלמה פרק י סעיף ב. ועיין הליכות שלמה פרק י הערה 3, שהיו מיוצאי אשכנז בירושלים שהידרו ליטול לולב המכוסה בקוֹרָה, ועיין שדי שדי חמד חלק ו אסיפת דינים מערכת ארבעה מינים סימן ב אות א עמ' 147, שכתב כעין זה, ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ג סימן נט ד"ה גם נראה, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' כט ואילך.

40. שדי חמד חלק ו מערכת ארבעה מינים סימן ב אות א ד"ה והנה, חזון עובדיה עמ' רחצ, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב.

איור 71

תמונה 72

בלולב סגור על ידי קוֹרָה, ובהסרת הקוֹרָה ערך הלולב יורד ויש בכך נזק למוכר⁴¹.

לולב שעליו עקומים כזיגזג

לולב שעליו העליונים עקומים מעט כמין זיגזג הוא לולב כשר⁴² (איור 71).

לולב שעליו העליונים כפופים

לולב שעליו העליונים כפופים הוא לולב כשר⁴³ (תמונה 72), כיוון שדרכם של לולבים רבים לגדול כך ואין בכך מום⁴⁴. יש סוברים שלולב זה עדיף על לולב שעליו העליונים אינם כפופים, וכך כותב הרא"ש: "ואני אוהב אותו יותר לצאת בו, לפי שאין עליו נחלקים ותיומתו קיימת"⁴⁵. ויש מחמירים שלא ליטול לולב שעליו העליונים כפופים, כיוון שיש סוברים שהוא פסול⁴⁶, שכן אינו הדור⁴⁷.

41. אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ב.

42. קובץ מבית לוי חלק ד עמ' כב, ארחות רבינו (תשע"ד) חלק ג עמ' לה, ארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' קכד, בשם הגר"ח קנייבסקי.

43. שו"ע תרמה ט, משנ"ב תרמה ט, חזון עובדיה עמ' שא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לח.

44. באור הגר"א תרמה כא.

45. שו"ת הרא"ש כלל כד סימן י.

46. משנ"ב תרמה מב, על פי הר"ן והריטב"א, כף החיים תרמה סג, אשרי האיש פרק כח סעיף י, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ו. ועיין משנ"ב שם, שהמנהג להקל.

47. עיין משנ"ב תרמה לט.

לולב שעליו נפרדו

לולב שעליו נפרדו מעט מהשדרה והם נוטים מעט לצדדים אך אפשר לאוגדם יחד – הוא לולב כשר⁴⁸, אך מצווה מן המובחר שעלי הלולב יהיו צמודים לשדרה⁴⁹ כאילו הם קשורים לה, שנאמר "כַּפֹּת תמרים" ודרשו חכמים את המילה "כַּפֹּת" מלשון 'כַּפֹּת' (קשור)⁵⁰.

לולב יבש

לולב שהתייבש במידה כזו שאיבד את מראהו הירוק הוא לולב פסול⁵¹, כיוון שאינו נאה⁵². ועוד שבנענוע הלולב אנו מודים ומהללים את ה'⁵³, ונאמר: "לֹא הִמָּתִים יִהְיוּ יָ-ה" ⁵⁴ ולולב יבש הוא כמת⁵⁵. לא רק אם רוב עלי הלולב התייבשו הוא פסול, אלא גם אם העלה האמצעי של הלולב (התיומת) התייבש – הלולב פסול⁵⁶.

תמונה 73

תמונה 74

48. שו"ע תרמה א, ומשנ"ב שם.

49. רמ"א תרמה א, ומשנ"ב שם. ועיין תורת ארבעת המינים סימן א סעיף ב והערה ג, בשם הגר"ש אלישיב, שלולב שיש רווח כלשהו בין עליו ואין העלים דבוקים זה בזה, נחשב לולב שעליו אינם פרודים והוא כשר לכתחילה.

50. עיין לבוש תרמה ב.

51. שו"ע תרמה ה. ועיין אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ג, המצויים בשוק לא מצוי שיהיה לולב יבש במידה כזו שהוא פ

52. משנ"ב תרמה כא.

53. עיין לבוש תרנא ט.

54. תהלים קטו יז.

55. שער הציון תרמט נג.

56. משנ"ב תרמה כב, על פי הראב"ד. ועיין חזון איש אורח חיים סוף סימן קמה, שחולק. ועיין באור הגר"א סוף סימן תרמה, שאפילו אם החלק העליון של העלה האמצעי של הלולב התייבש, הלולב פסול (תמונה 73), ועיין בכורי יעקב תרמה יד, וחזון איש אורח חיים סוף סימן קמה, שחולקים. ועיין הליכות שלמה פרק י סעיף ג, שאם ראש העלה האמצעי נשרף מחמת השמש, אין זה בכלל יבש והלולב כשר לכתחילה, ועיין אוצר ארבעת המינים

לולב מדקל קנרי

לפני למעלה ממאה שנה הובא לארץ ישראל מהאיים הקנריים הסמוכים למרוקו זן מיוחד של עץ דקל, המכונה דקל קנרי. דקל זה שונה במעט מהדקל הרגיל: גזעו עבה, ענפיו רכים ומתעגלים וטעם פירותיו טפל וגרוע⁵⁷ (תמונות 75, 76). בעקבות זאת התעוררה שאלה אם לולביו כשרים לקיום מצוות נטילת לולב, ונחלקו בכך הפוסקים. יש סוברים שלולב מדקל קנרי כשר למצוות נטילת לולב, כיוון שהדמיון בין הדקל הקנרי לדקל הרגיל הוא גדול⁵⁸. ויש חולקים וסוברים שלולב מדקל קנרי פסול למצוות נטילת לולב⁵⁹,

תמונה 76
דקל רגיל

תמונה 75
דקל קנרי

(תשפ"ב) פרק ג סעיף ז, שסימן לכך שראש העלה נשרף בשמש הוא שצבעו אדום או חום-אדום (תמונה 74).

57. אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) בירורים סימן כא.

58. הליכות שלמה פרק י סעיף ט, ושם דבר הלכה טו, שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן כב אות ב, חזון עובדיה עמ' רצד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף לה: בשעת הדחק אפשר להכשיר. ועיין חזון עובדיה שם, שהמחמיר שלא ליטול לולב מדקל קנרי, תבוא עליו ברכה.

59. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קכג, אור לציון חלק ד פרק לב שאלה ח, אשרי האיש פרק כח אות יא: מספק, אין ליטול לולב מדקל קנרי. ועיין תשובות והנהגות כרך ג סימן קפא אות ו, שדין לולב קנרי כאתרוג מורכב, והוא פסול לדעת רוב הפוסקים.

כיוון שהמדד העיקרי להכרעה בשאלה אם שני עצים שייכים לאותו מין הוא הדמיון בפירותיהם, וכיוון שפירות הדקל הקנרי שונים באופן ניכר מפירות הדקל, אין הם נחשבים אותו מין⁶⁰. ועוד שלולב מכונה בתורה בשם "פֶּפֶת תְּמָרִים", ומכך יש ללמוד שמין דקל שאינו מוציא תמרים, אינו כלול בסוגי הדקלים שלולביהם כשרים למצוות נטילת לולב⁶¹. הלולבים המצויים בשוק אינם מדקלים קנריים, אך אדם הקוטף לולב בעצמו צריך לוודא שעץ הדקל שקטף ממנו את לולבו אינו דקל קנרי⁶².

בדיקת הלולב בעת קנייתו

לסיכום, אדם הקונה לולב צריך לשים לב שאורך שדרת הלולב הוא לפחות ארבעה טפחים, שהלולב ישר, ושעלהו האמצעי סגור והוא אינו קטום או יבש.

60. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קכג ד"ה ואצלי.

61. עיין אור לציון חלק ד פרק לב הערה ח.

62. אור לציון חלק ד פרק לב הערה ח. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק ט סעיף א, ובירורים שם סימן כא, שלולב מדקל קנרי הוא רך וגמיש, עליו צפופים וקצרים, העלה האמצעי שלו עולה מעל השדרה רק מעט, וצבע עליו ירוק בהיר.

פרק יח דיני הדם

הדם - "ענף עץ עבת"

נאמר בתורה: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֶבֶת וְעֹרֵבֵי נָחַל"¹. חז"ל קיבלו במסורת ש"ענף עץ עבת" הוא הדם, והוא מכונה כך כיוון ש"ענפיו (עליו) חופין (מקיפים) את עצו". כלומר לפי דרשת חז"ל, "ענף" המוזכר בפסוק זה אינו כהוראתו הרגילה - חלק העץ שממנו צומחים העלים, אלא ה"ענף" הוא העלים עצמם, והם צריכים להקיף את ה"עץ" - את הענף שעליו הם גדלים, כ"עבות" - כחבל העשוי משלושה גדילים. כוונת הכתוב היא אפוא שיש לקחת ענף המכוסה בעלים המסודרים בשורות ישרות סביב הענף לרוחבו, ובכל שורה שלושה עלים. תכונה זו מצויה בהדס, ולכן הוא קרוי "ענף עץ עבת"².

הדם משולש

הדם שעליו מסודרים כ"עבת" הוא הדם שבכל שורת עלים שבו ישנם שלושה עלים, והם יוצאים מסביב לענף בקו שווה³. לכן הדם כשר נקרא

1. ויקרא כג ט.

2. סוכה לב ב, ורש"י שם ד"ה ענף, ורש"י ויקרא כג ט, ורד"ק מיכה ז ג, ולבוש תרמו ג, ותורת מנחם תש"ן חלק ג עמ' 72. ועיין בכורי יעקב תרמו יא, שגם אם עלי ההדס פתוחים כלפי חוץ ואינם מכסים את ענף ההדס, ההדס כשר, ועיין חזון עובדיה עמ' שה, ואשרי האיש פרק כט אות א, שמצווה מן המובחר שעלי ההדס יכסו את כל הענף.

3. שו"ע תרמו ג.

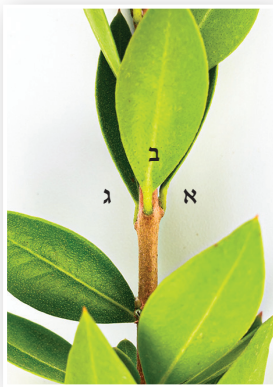
תמונה 77

'הדס משולש', והדס פסול, שעליו אינם מסודרים בסדר זה – נקרא 'הדס שוטה', כיוון שעליו אינם מסודרים כראוי אלא משובשים, כשוטה⁴.

כדי לקבוע שהעלים יוצאים מסביב לענף בקו שווה אין צורך בבדיקות מדויקות, אלא די בכך שההדס נראה משולש למראית עין⁵. ויש סוברים שיש לדקדק ולוודא שנקודת החיבור של כל אחד מהעלים לענף חופפת בנקודה כלשהי לנקודת החיבור של שני העלים האחרים לענף⁶ (תמונה 77).

4. סוכה לב ב, וריטב"א שם.

5. קובץ מבית לוי גיליון ב עמ' לג, בשם הגר"ש ווזנר, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כו סעיף ו, שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן תכא אות ח, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קנג, בשם הגר"ע יוסף, יבקש תורה (קויפמן) ארבעת המינים עמ' כז: מנהג ירושלים מקדמת דנא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שבכל התורה מראית עין קובעת. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיצקי פרק כו סעיף ו.

תמונה 78

נקודת החיבור של עלה א חופפת לנקודת החיבור של עלה ב, ונקודת החיבור של עלה ב חופפת לנקודת החיבור של עלה ג, אך נקודות החיבור של עלה א ועלה ג אינן חופפות

6. חוט שני עמ' רפת, ארבעת המינים למהדרין (עדס) עמ' קפא, בשם הגר"ח מברסק, אשרי האיש פרק כט אות ה, אור לציון חלק ד פרק לג שאלה ח. ועיין הליכות אבן ישראל פרק כח אות ט, ובית דוד (שואל) פרק כד סעיף יג, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים וסוברים שאין צריך שנקודת החיבור של כל העלים לענף תחפוף בנקודה כלשהי, אלא די בכך שנקודת החיבור של עלה אחד תחפוף לנקודת החיבור של שני העלים האחרים (אף אם נקודות החיבור בין העלים האחרים אינן חופפות זו לזו) (תמונה 78). ועיין חידושים וביאורים לגר"ח גריינמן סוכה סוף סימן ה: "בשיעור משולש קבלתי ממרן החזון איש שכל שיש קו שנפגש בכל שלושת השורשים שפיר דמי וכו' ובלשון הזה אמר לי: לא שזהו השיעור אלא שזה ודאי שפיר דמי", ועיין הליכות שלמה פרק י' הערה 63, שהגרש"ז אורבך בדק את ההדסים על ידי התבוננות בצורתו הכללית של כל הדס והדס, וביאר שבאמת עיקר השילוש תלוי במראהו ואופן גידולו של ההדס, אלא שהדבר תלוי הרבה בטביעת העין, וקשה למסור בזה כללים ברורים, ולכן לרבים יש להורות לדקדק על

הדס שרובו משולש

הדס שרובו משולש הוא הדס כשר לברכה לכתחילה⁷, כיוון שרובו ככולו⁸,

תמונה 79

קו שווה לכל העוקצין, שהוא דבר שיכול כל אדם לעמוד עליו. ועיין ארבעת המינים למהדרין שם, שהחזון איש היה בודק את ההדסים בראייה שטחית, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קנ"ג, שגם הגר"ע יוסף היה בודק את ההדסים בראייה שטחית. ועיין ארבעת המינים למהדרין עמ' קפ"א, בשם הגר"ח קנייבסקי, שגם אם החפיפה בין העלים היא בבליטה שמסביב לנקודת החיבור של העלה לענף (תמונה 79), ההדס כשר, ועיין שם, בשם הגר"ע קרליץ, שאם קשה להכריע אם ישנה נקודה שהעלים חופפים בה אלו לאלו, ההדס כשר.

7. שו"ע תרמו ה, וכפ החיים תרמו לח. ועיין ברכי יוסף תרמו ה, שדי ברוב כלשהו, ועיין ערך השלחן תרמו ו, שחולק וסובר שצריך רוב ניכר, ועיין כפ החיים תרמו לח, וחזון עובדיה עמ' שי"א, שראוי להחמיר כדעת ערך השלחן, ועיין משנ"ב תרמו יח, שמשמע שיותר משישים אחוז בוודאי אין צריך. ועיין ביאור הלכה תרמו ה סוף ד"ה ולעיכובא, שאין צריך שרוב ההדס יהיה משולש, אלא די בכך שרוב השיעור הנדרש לכשרות ההדס יהיה משולש, לכן הדס ארוך (לדוגמה: הדס שאורכו חמישה טפחים) שרובו אינו משולש ושני טפחים מתוכו משולשים - הוא הדס כשר, ועיין שם, שבמקרה זה שההדס ארוך ורובו אינו משולש נחלקו אחרונים אם צריך שאותם שני טפחים המכשירים אותו יהיו רצופים (תמונה 80) או שהם יכולים להיות מפוזרים (תמונה 81), ועיין שבט הלוי חלק ז סימן פב, ותורת ארבעת מינים סימן י הערה י"א, בשם הגר"ש אלישיב, שמחמירים, ואור לציון חלק ד פרק לג שאלה ט, שמקל, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. לסיכום: הדס שאורכו שלושה טפחים ורובו משולש הוא הדס כשר גם כאשר רוב שילושו מפוזר על פני כל ההדס. הדס ארוך יותר משלושה טפחים שרובו אינו משולש, ויש בו קרוב לשני טפחים משולשים, אם הם רצופים ההדס כשר, ואם הם מפוזרים, נחלקו בדיון האחרונים. והדס שבחלקו העליון ישנם הרבה קנים צפופים, ובחלקו התחתון קני העלים מרווחים, עיין אור לציון חלק ד פרק לג שאלה ז, שדי בכך שרוב אורך ההדס משולש ואין צריך שגם רוב הקנים יהיו משולשים, וכן משמע ממשנ"ב תרמו יח, ועיין קובץ מבית לוי גיליון ב עמ' לד, בשם הגר"ש ווזנר, שחולק וסובר שיש להחמיר שגם רוב הקנים יהיו משולשים.

8. עיין משנ"ב תרמו יח.

שני טפחים
משולשים

שלושה טפחים
שאינם משולשים

טפח
משולש

שלושה
טפחים
שאינם
משולשים

טפח
משולש

תמונה 80

תמונה 81

אך מצווה שכל שלושת הטפחים של ההדס יהיו משולשים⁹, כיוון שהדס שכולו משולש הוא נאה ומהודר יותר¹⁰.

הדס משולש שנשרו ממנו עלים, אם רובו נשאר משולש הוא כשר לברכה לכתחילה¹¹.

מספר ההדסים וגודלם

יש ליטול שלושה הדסים¹² שאורך כל אחד מהם הוא שלושה טפחים¹³ (24 ס"מ, ויש מחמירים: 30 ס"מ¹⁴).

הדס שעליו התייבשו

ההדס צריך להיות נאה והדור. זאת למדים מכך שהציווי ליטול הדס כתוב יחד עם הציווי ליטול אתרוג. סמיכות הציוויים זה לזה מלמדת שיש להשוות את דיניהם, וכשם שהאתרוג צריך להיות נאה והדור, כיוון שהוא נקרא "פרי עץ הדור", כך גם ההדס צריך להיות נאה והדור¹⁵. לכן הדס שעליו התייבשו עד כדי כך שצבעו הירוק חלף הוא הדס פסול¹⁶, אך אין זה מצוי שהדס

9. שו"ע תרמו ה. ועיין ארבעת המינים למהדרין (עדס) עמ' קצח, ובית דוד (שאלו) פרק כד סעיף ה, שאם ההדס ארוך יותר משלושה טפחים אין צורך שכל ההדס יהיה משולש, אלא די בכך ששלושה טפחים מלאים בו יהיו משולשים, אף אם אינם רצופים.

10. עיין בכורי יעקב תרנ ד.

11. משנ"ב תרמו יח. והגדרת רוב היא כמבואר בהערה 7. ועיין משנ"ב שם, שהדס שכולו משולש, ומכל קו של עלים נשר עלה אחד, נחלקו הראשונים אם הוא כשר, ובשעת הדחק יש להקל.

12. שו"ע תרנא א. ועיין רמ"א תרנא א, שבשעת הדחק די בהדס אחד, ועיין משנ"ב שם.

13. שו"ע תרנ א: ויש מי שאומר, ורמ"א שם, וחזון עובדיה עמ' שסב: טוב להדר לכתחילה, ואור לציון חלק ד פרק לב הערה ז. ועיין שו"ע שם דעה א, שדי בשניים וחצי טפחים, ועיין משנ"ב תרנ ח, שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעה זו. ועיין משנ"ב תרנ א, שצריך ששיעור הענף יהיה שלושה טפחים, ולכן אין להחשיב בשיעור את העלים הבולטים מעל הענף, ועיין ערוך השלחן תרנ א, שאת החלק התחתון של הענף שתחת העלים יש לכלול בשיעור.

14. שיעור 24 ס"מ הוא לפי הגר"ח נאה, ושיעור 30 ס"מ הוא לפי החזון איש.

15. שו"ע הרב תרמא ב.

16. שו"ע תרמו ו-ז. עיין שו"ע שם: "שיעור היבשות, אפילו אם נפרך בצפורן, אם עדיין ירוקים הם,

שנקטף לקראת סוכות יהיה יבש במידה כזו¹⁷.

הדס קטום

תמונה 82

הדס שהחלק העליון של הענף שלו נחתך ('נקטם ראשו'), הוא הדס כשר¹⁸, כיוון שעליו מסתירים את ראשו החתוך, וקטימתו אינה ניכרת¹⁹ (תמונה 82). ואם אחד מעלי ההדס נקטם ביחד עם ראשו, ההדס פסול כיוון שקטימתו ניכרת²⁰, אך אפשר להכשירו על ידי חיתוך ראשו סמוך לשורת העלים הבאה, כך ששלושת העלים באותה שורה יסתירו את ראשו הקטום²¹.

תמונה 83

אף שהדס שראשו קטום וקטימתו אינה ניכרת הוא הדס כשר, אם אפשר להשיג הדס אחר שראשו אינו קטום, טוב לעשות כן, כיוון שיש פוסקים הסוברים שהדס שראשו קטום הוא הדס פסול²².

הדס שהעלים העליונים שלו קטומים (תמונה 83) הוא הדס כשר²³, כיוון שהחלק העיקרי בהדס הוא הענף.

כשר, ואינם נקראים יבשים, אלא כשילבינו פניהם", ועיין ארבעת המינים למהדרין (עדס) עמ' רח, בשם הגר"ן קרליץ, שהעיקר בפסול יבש הוא שכלה מההדס מראהו הירוק, ואם צבעו של ההדס נהפך לחום, דינו כ'הלבינו פניו' והוא פסול.

17. משנ"ב תרמו לא.

18. שו"ע תרמו י'.

19. משנ"ב תרמו כט.

20. שער הציון תרמו לב, עיין חזון עובדיה עמ' שי.

21. שער הציון תרמו לב. ועיין שם שביום טוב אסור לקטום את ראש ההדס כדי להכשירו.

22. רמ"א תרמו י', חזון עובדיה עמ' שח. ועיין שו"ע תרמו י', שהדס שראשו נקטם, אך מקום הקטימה צמח מחדש ('עלתה בו תמרה') הוא הדס כשר לדעת כולם.

23. רמ"א תרמו י', ומשנ"ב שם.

בדיקת ההדס בעת קנייתו

לסיכום, אדם הקונה הדסים צריך לשים לב שאורך כל הדס הוא לפחות שלושה טפחים, שלפחות רוב ההדס משולש, ושראש ההדס אינו קטום.

הרחת ההדס

בימי החג אין להריח את ההדסים המיועדים לקיום מצוות נטילת לולב²⁴, כיוון שהם משמשים למצווה, ושימוש בהם למטרה אחרת מבזה את המצווה²⁵.

24. שו"ע תרנג א.

25. עיין שו"ע כא א, ומשנ"ב שם.

פרק יט דיני ערבה

ערבה - ערבי נחל

תמונה 84

נאמר בתורה: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עָבֹת וְעֵרְבֵי נָחַל"¹. "עֵרְבֵי נָחַל" הם ענפים של עץ הנקרא ערבה, והם מכונים "עֵרְבֵי נָחַל" כיוון שבדרך כלל עץ הערבה גדל סמוך לנחלים. אך גם כאשר הוא אינו גדל סמוך לנחלים, ענפיו כשרים למצוות ארבעת המינים².

ישנו מין עץ הגדל בהרים ונקרא צפצפה, והוא דומה לערבה אך פסול למצוות ארבעת המינים³, כיוון שאין דרכו לגדול בנחלים והוא אינו בכלל "עֵרְבֵי נָחַל"⁴. שלושה סימנים מבחינים בין ערבה לצפצפה: א. צבעו של קנה הערבה אדום ואילו צבעו של קנה הצפצפה לבן. ב. עלי הערבה צרים וארוכים ואילו עלי הצפצפה עגולים. ג.

קצוות עלי הערבה חלקים, או בעלי פגימות קטנות מאוד⁵ – וקצוות עלי

1. ויקרא כג ח.

2. שו"ע תרמז א.

3. שו"ע תרמז ב.

4. שער הציון תרמז ג.

5. שו"ע תרמז א, והליכות שלמה פרק י' סעיף יג, והלכות חג בחג פרק י' סוף הערה 3, בשם החזון

הצפצפה משוננים כשיני מסור⁶.

תמונה 86
עלי צפצפה

תמונה 85
עלה ערבה

ישנם קני ערבה ירוקים, וגם הם כשרים. זאת כיוון שגוונם האדום של ענפי הערבה מקורו בחשיפה לאור השמש, וענפים שאינם חשופים לאור השמש, צבעם נשאר ירוק⁷. לכן עץ שחלק מקני הערבה שלו אדומים, כל ענפיו כשרים, גם הירוקים שבהם, כיוון שקני הערבה האדומים מוכיחים שעץ זה הוא עץ ערבה⁸.

מספר הערבות וגודלן

יש ליטול שתי ערבות⁹, כיוון שנאמר בתורה "עֲרֵבִי נָחַל" בלשון רבים, ומיעוט רבים – שניים¹⁰. ואורכה של כל ערבה צריך להיות לפחות שלושה טפחים¹¹ (24 ס"מ, ויש מחמירים: 30 ס"מ¹²).

איש. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קמט ד"ה ועוד, שיש לשער את גודל הפגיונות ביחס לגודל העלה, כיוון שככל שהעלה גדול יותר, כך גם הפגמים גדולים יותר. ועיין בית דוד (שאל) פרק כה הערה 4, שפגיונות שאין שמים לב להן בלי התבוננות הן פגיונות קטנות מאוד.

6. שו"ע תרמז א.

7. רמ"א תרמז, ומשנ"ב שם.

8. עיין תשובות והנהגות חלק ג סימן קפז ד"ה ונראה, בית דוד (שאל) פרק כה סעיף א.

9. שו"ע תרנא טו.

10. סוכה לד ב, וכפות תמרים שם ד"ה תוספות ערבי נחל.

11. שו"ע תרנ א: ויש מי שאומר, ורמ"א שם, וחזון עובדיה עמ' שסב: טוב להדר לכתחילה, ואור לציון חלק ד פרק לב הערה ז. ועיין שו"ע שם דעה א, שדי בשניים וחצי טפחים, ועיין משנ"ב תרנ ח, שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעה זו. ועיין משנ"ב תרנ א, שצריך ששיעור הענף יהיה שלושה טפחים, ולכן אין להחשיב בשיעור את העלים הבולטים מעל הענף, ועיין ערוך השלחן תרנ א, שיש לכלול בשיעור את החלק התחתון של הענף שתחת העלים.

12. שיעור 24 ס"מ הוא לפי הגר"א נאה, ושיעור 30 ס"מ הוא לפי החזון איש.

ערבה שעליה נשרו או התייבשו או נקטם ראשה

הערבה צריכה להיות נאה והדורה. זאת למדים מכך שהציווי ליטול ערבה כתוב יחד עם הציווי ליטול אתרוג. סמיכות הציוויים זה לזה מלמדת שיש להשוות את דיניהם, וכשם שהאתרוג צריך להיות נאה והדור, כיוון שהוא נקרא "פרי עץ הדד", כך גם הערבה צריכה להיות נאה והדורה¹³. לכן ערבה

שרוב עליה נשרו או התייבשו עד כדי כך שצבעם הירוק חלף והם נעשו חיוורים ואפורים – היא ערבה פסולה¹⁴. וכן ערבה שהחלק העליון של הענף שלה נחתך ('נקטם ראשה') היא ערבה פסולה¹⁵ (תמונה 87).

תמונה 87

13. שו"ע הרב תרמא ב.

14. שו"ע תרמז ב, ושו"ע הרב תרמז ו, ומשנ"ב תרמז י, ושער הציון תרמז ו, ופסקי תשובות תרמז הערה 9. ועיין ערוך השלחן תרמז ח, שגם אם עלי הערבה התייבשו עד כדי כך שהם מתפוררים כאשר מפעילים עליהם מעט לחץ ('נפרך בציפורן'), הערבה כשרה כל עוד צבעה הירוק לא חלף. ועיין בכורי יעקב תרמז ו, שערבה ארוכה, כגון ערבה שאורכה שישה טפחים, אין צריך שיהיו עליה ברובה, אלא די בכך שיהיו עליה ברוב השיעור הנדרש לכשרותה, ולכן אם יש בה שני טפחים רצופים שיש בהם עליהם, הערבה כשרה, ועיין פרק יח הערה 7. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמ"ט ב, ופסקי תשובות תרמז ד, שמדידת הרוב נעשית לפי רוב שטח הענף ולא לפי מספר העלים, ולכן אם נשרו עליה מרוב שטח הענף, הערבה פסולה, אף שרוב עלי הערבה לא נשרו, ועיין שם ושם, שהשטח משורש העלה שנשר עד שורש העלה שתחתיו שלא נשר, נחשב ענף בלי עלה, והשטח משורש העלה שנשר עד שורש העלה שמעליו שלא נשר, נחשב ענף עם עלה, ועיין חזון עובדיה עמ' שיט סוף הערה ד, שחולק וסובר שמדידת הרוב נעשית לפני מספר העלים שנשרו, ולא לפי רוב שטח הענף. ועיין חזון עובדיה עמ' שכד, שערבה שיש בעליה מעט חורים או חיסרון מועט מכרסום תולעים, היא ערבה כשרה.

15. שו"ע תרמז ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרמז י, שאם העלה העליון נקטם והענף לא נקטם, הערבה כשרה.

הידור בערבה

טוב להדר ולקחת ערבה לחה, רעננה ושלמה, שאפילו מקצת עליה לא נשור¹⁶. לכן הנוהגים לאגוד את ארבעת המינים ב'קושיקלך', יזהרו שלא ייתלשו אפילו מקצת מעלי הערבה בשעת תחיבתה לקושיקלך¹⁷. וטוב

תמונה 88

להחליף את הערבות באמצע החג, כדי שהערבות תהיינה לחות ורעננות¹⁸.

יש המהדרים ליטול ערבה שבראשה עלה צעיר ומלבלב ('לבלוב'), משום שעלה זה מוכיח שראש הערבה לא נקטם¹⁹ (תמונה 88).

בדיקת הערבה בעת קנייתה

לסיכום, אדם הקונה ערבות צריך לשים לב שאורכן הוא לפחות שלושה טפחים, שהן אינן יבשות ושראשן אינו קטום.

16. משנ"ב תרמז יא.

17. עיין משנ"ב תרמז ח.

18. עיין רמ"א תרנד א: "נוהגין ליקח כל יום ערבה חדשה, והוא הדור מצוה", ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ב עמ' צז, שהחזון איש לא החליף כל יום ערבות, והגרי"י קנייבסקי החליף כל יומיים-שלושה, ועיין בית דוד (שאול) פרק כה סעיף יט, שבזמננו, שארבעת המינים שמורים בנרתיק פלסטיק אטום, מספיק להחליף את הערבות אחת ליומיים או לשלושה ימים.

19. הליכות שלמה פרק י דבר הלכה כג, חזון עובדיה עמ' שיח, תשובות והנהגות חלק ג סימן קפז ד"ה וראוי ליזהר. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף צא, ושו"ת אבן ישראל חלק ט הערות על משנ"ב תרנ א, שחולקים וסוברים שאין צורך להדר וליטול ערבה עם לבלוב, ועיין אבן ישראל שם, שעד הדור האחרון לא חיפשו ערבה עם לבלוב, וכל ערבה שאין רואים עליה סימן של קטימה היא כשרה למהדרין.

פרק כ דיני אתרוג

אתרוג - "פרי עץ הדר"

נאמר בתורה: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר"¹, וקיבלו חז"ל במסורת ש"פְּרֵי עֵץ הָדָר" הוא אתרוג², והוא מכונה כך כיוון שפירותיו נאים והדורים³.

גודל האתרוג

האתרוג צריך להיות לפחות בגודל של שיעור כביצה⁴ (58 סמ"ק, ויש מחמירים: 100 סמ"ק⁵). זאת כיוון שהאתרוג מכונה בתורה "פְּרֵי עֵץ הָדָר"⁶,

1. ויקרא כג מ.
2. עיין הקדמת הרמב"ם למשנה ד"ה וכאשר אסף, רמב"ן ויקרא כג מ, מחצית השקל תרמח כג ד"ה ועיין בתוספות.
3. אבן עזרא ויקרא כג מ.
4. שו"ע תרמח כב.
5. עיין באור הלכה תרמח כב ד"ה פחות מכביצה, בשם החתם סופר, שבעניין שיעור אתרוג אין צורך להחמיר כפי השיטה המכונה בימינו שיטת החזון איש, כיוון ששיטה זו מבוססת על החשש שהביצים בזמננו התקטנו, ואם הביצים בזמננו התקטנו גם האתרוגים התקטנו, ועיין באור הלכה שם, בשם הבכורי יעקב (תוספות ביכורים סימן תרמח ד"ה כתב בברכי יוסף), שחולק וסובר שראוי לבעל נפש להחמיר כפי השיטה המכונה בימינו שיטת החזון איש. ועיין הלכות חג בחג עמ' צח, שכדי למדוד את נפח האתרוג אפשר לקחת כלי מלא מים עד שפתו העליונה, להכניס את האתרוג לתוך הכלי, ולמדוד את נפח המים שיצאו בעקבות הכנסת האתרוג.
6. ויקרא כג מ.

ואתרוג הקטן משיעור כביצה נמצא עדיין בשלבי גידולו ואינו נקרא "פְּרִי", ועוד שאתרוג הקטן משיעור כביצה אינו נאה, וכאמור האתרוג צריך להיות נאה והדור⁸. לשם המחשה: הנפח של ביצה בגודל L הוא כ-65 סמ"ק, ואתרוג בגודל זה הוא אתרוג כשר.

מצווה להדר ולקנות אתרוג גדול יותר משיעור כביצה⁹, כיוון שהוא נאה יותר¹⁰, ועוד שיש לחשוש שבחלוף הימים האתרוג יתכווץ ויתמעט, ויהיה קטן משיעור כביצה¹¹.

תמונה 89

אתרוג ירוק

אתרוג שצבעו ירוק כהה מחמת אי בשלותו (תמונה 89) הוא אתרוג פסול, כיוון שגם הוא אינו נחשב פרי. אך אתרוג ירוק שהתחיל להצהיב או שהוא עתיד להצהיב הוא אתרוג כשר,

כיוון שהצהבתו מוכיחה שהוא הבשיל¹². וכיוון שקשה לדעת אם האתרוג

7. לבוש תרמח כב, ומשנ"ב תרמח סו, וערוך השולחן תרמח מה.
8. באור הלכה תרמח כב ד"ה פסול.
9. שו"ע תרנו א. ועיין ב"ח תרמח ד"ה שיעור אתרוג, שכלל שהאתרוג גדול יותר הוא מהודר יותר, ועיין יפה ללב חלק ב סימן תרמח אות ב, וכף החיים תרמח קכז, שחולקים וסוברים שאתרוג מהודר הוא אתרוג בגודל בינוני.
10. עיין מגן אברהם תרנו ב.
11. משנ"ב תרנו א.
12. שו"ע תרמח כא: הירוק שדומה לעשבי השדה (ועיין חוט שני עמ' רפד, שהכוונה לירוק כהה), ומשנ"ב שם, ולבוש תרמח כא. ועיין ב"ח תרמח ד"ה הירוק, שחולק וסובר שהטעם לכך שאתרוג בצבע ירוק כהה פסול הוא משום שהוא אינו "פְּרִי עֵץ הָדָר", ולכן גם אם חלק מהאתרוג התחיל להצהיב, הוא פסול, ועיין מגן אברהם תרמח כג, שמנהג העולם שלא לחשוש לדעת הב"ח, ועיין פרי מגדים אורח חיים סימן תרמח אשל אברהם ס"ק כד, ובכורי יעקב תרמח מט, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לג סעיף ג, שטוב לחשוש לשיטת הב"ח. ועיין הליכות שלמה

עתידי להצהיב, לכתחילה אין ליטול אתרוג בצבע ירוק **כהה** שלא התחיל להצהיב¹³.

אתרוג בצבע ירוק בהיר הוא אתרוג כשר¹⁴.

אתרוג מורכב

האתרוג הוא פרי שקשה לגדלו והוא רגיש מאוד למחלות. לאחר שנים מעטות מנטיעתו, עץ האתרוגים מתנוון ומפסיק לתת פירות. כדי לשמר את כוחו ולהאריך את שנותיו, החלו במקומות שונים בעולם להרכיב את האתרוג על פירות הדר אחרים, כלומר לקחת ענף מעץ האתרוג, ולתקוע אותו בעץ הדר אחר, כך שיתמזג עם אותו עץ ויתאחד איתו, ובכך האתרוג יתחזק ופירותיו יהיו עמידים ונאים יותר¹⁵. מבחינה הלכתית, ענף שהורכב על עץ ממין אחר מתבטל לאותו עץ ומאבד את שמו, לכן אתרוג מורכב הוא אתרוג פסול, כיוון שהפירות הגדלים מהענף שהורכב אינם נחשבים אתרוגים¹⁶.

פרק י' סעיף כג, וכאיל תערוג מועדים עמ' תנח, בשם הגר"א¹⁷ שטיינמן, שלכתחילה יש להדר וליטול אתרוג צהוב.

13. משנ"ב תרמח סה. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לג סעיף ד, שאדם שאין לו אתרוג אחר, וידוע שטבע האתרוגים באותו מקום להצהיב לאחר זמן, רשאי לברך על אתרוג ירוק אף שלא התחיל להצהיב. ועיין אור לציון חלק ד פרק לה שאלה ה, וארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' תפח, בשם הגר"ש אלישיב, שבימינו האתרוגים הירוקים כשרים, כיוון שהם עתידים להצהיב, ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לג הערה 5, שלמעשה הגר"ש אלישיב החמיר בדיון זה והיה מורה שלא ליטול אתרוג ירוק אף כאשר חלק מהאתרוג קיבל גוון ירוק בהיר, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שראוי להימנע מנטילת אתרוג ירוק כהה מאוד שלא התחיל להצהיב, אך אתרוג בצבע ירוק בהיר כשר, גם אם עדיין לא התחיל להצהיב. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לג סעיף ו, שניתן להצהיב את אתרוג על ידי הכנסתו לכלי סגור או לשקית סגורה יחד עם תפוחי עץ, ועיין שם, שיש מיני אתרוגים שפעולה זו אינה גורמת להצהבתם.

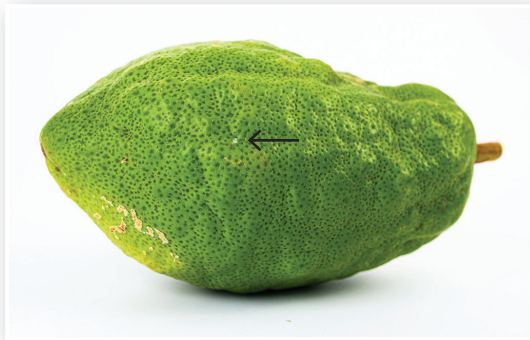
14. חוט שני עמ' רפד.

15. מבוא לפרי עץ הדר השלם עמ' 9.

16. שו"ת הרמ"א סימן קיז, ומשנ"ב תרמח סה, וחזון עובדיה עמ' רכג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מה. ועיין פרי עץ הדר השלם למרן הרב קוק זצ"ל עמ' עב, שטעם זה הוא

הפוסקים נתנו סימנים שונים כיצד להבחין בין אתרוג מורכב לאתרוג שאינו מורכב, אך בזמננו לא ניתן לסמוך על סימנים אלו, כיוון שטכנולוגיות ההרכבה התקדמו וניתן לגדל אתרוגים מורכבים הזהים במראם לאתרוגים שאינם מורכבים¹⁷. לכן כאשר קונים אתרוג יש לוודא שישנו אישור מרבנות מוכרת לכך שהאתרוג גדל בעץ שאינו מורכב¹⁸.

שינוי מראה

תמונה 90

אתרוג שיש עליו כתמים או נקודות בגוון שונה מגוון של אתרוג, כגון בצבע שחור, בצבע אדום כהה¹⁹ או בצבע לבן – פסול²⁰, כיוון שהוא אינו "פרי עץ הדר"²¹.

כתם אחד או נקודה אחת אינם פוסלים את האתרוג (תמונה 90), אך שתי

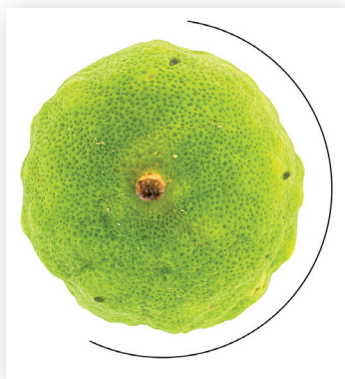
"העיקר היותר מבורר ופשוט שבטעמי הפסול של אתרוג מורכב". ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך אתרוג, ומבוא לפרי עץ הדר השלם עמ' 11 ואילך, לפירוט מכלול הטעמים לפסול אתרוג מורכב, ועיין אנציקלופדיה תלמודית שם, שיש פוסקים הסוברים שאתרוג מורכב הוא אתרוג כשר. ועיין מבוא לפרי עץ הדר השלם עמ' 19 ואילך, סקירה רחבה על פעילותו הנמצת של מרן הרב קוק זצ"ל לקיום מצוות נטילת לולב באתרוגים שאינם מורכבים.

17. עיין משנ"ב תרמח סה, חזון עובדיה עמ' רכג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מה.
18. משנ"ב תרמח סה, חזון עובדיה עמ' רכג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף מה. ועיין שו"ע תרמח ה, ומשנ"ב שם מה, שאתרוג שאינו ראוי לאכילה, כגון שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות, הוא אתרוג פסול. לכן מקפידים לציין בתעודת הכשרות שהופרשו מהאתרוגים תרומות ומעשרות.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין הערה 33.

20. שו"ע תרמח טז. ועיין שו"ע תרמח ט, שחזית (אבעבועות הנולדות מחמת עיפוש) נחשבת לשינוי מראה, ועיין הליכות אבן ישראל פרק כח אות ל, שדבר זה אינו מצוי בזמננו.

21. עיין משנ"ב תרמח נה.

תמונה 91

נקודות או שני כתמים פוסלים את האתרוג, כיוון שהאתרוג נראה כמנומר²². דין זה נכון ליוצאי ספרד²³, אך יוצאי אשכנז מקלים בו יותר. למנהגם, נקודות או כתמים פוסלים את האתרוג רק כאשר הם מפוזרים ברוב היקף האתרוג (תמונה 91), אך אם הם מפוזרים בחלק קטן של האתרוג, הם אינם פוסלים אותו²⁴. כדי לדעת אם הנקודות מפוזרות ברוב היקפו של האתרוג יש לקחת את

22. שו"ע תרמ"ז: ויש פוסלים, על פי דעת ר"ץ גיאת. ועיין משנ"ב תרמ"ח נה, שהראשונים נחלקו אם אתרוג מנומר במראות כשרים, כגון אתרוג שיש בו כתמים חומים - הוא כשר, ועיין שער הציון תרמ"ח סב, שלא הכריע במחלוקת זו, ועיין חיים וברכה סוף סימן קנט, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כז סעיף י', שיש להכשיר אתרוג מנומר במראות כשרים כאשר ישנה סברה נוספת להקל, ולפי דבריהם אם הנימור אינו מפוזר ברוב שטח האתרוג, האתרוג כשר, כיוון שלדעת החזון איש נימור פוסל רק כאשר הוא מפוזר ברוב שטח האתרוג (עיין הערה 24), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אשרי האיש פרק לא סעיף כג וסעיף כה, שמראה הרגיל להיות באתרוג אינו פוסל מדין מנומר במראות כשרים, ולכן אתרוג בצבע ירוק בהיר שחלקים ממנו התחילו להצהיב, וכן אתרוג שיש לו 'בלטלך', הוא אתרוג כשר לדעת כולם, כיוון שמראות אלו רגילים להיות באתרוג, ועיין חוט שני עמ' רפב אות ב (השניה), שכתב כעין זה.

23. כף החיים תרמ"ח עד, חזון עובדיה עמ' רס, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף סא, אור לציון חלק ד פרק לה שאלה ד.

24. שו"ע תרמ"ז: יש אומרים, ומשנ"ב תרמ"ח מא, על פי דעת הראב"ד והרא"ש. ועיין אשל אברהם בושטשאטש סימן תרמ"ח סעיף ט, וארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' שפט, בשם הגר"ן קרליץ, שנקודות שחורות המקיפות את העוקץ אינן פוסלות את האתרוג, כיוון שמקום זה אינו נראה לעין, ועיין ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כז סעיף ח, שכתב כעין זה. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמז ס"ק ה, שחולק וסובר שלא די בכך שהנקודות תהיינה מפוזרות ברוב היקף האתרוג, אלא צריך שהן תהיינה מפוזרות ברוב שטח האתרוג. כדי לבדוק אם הנקודות מפוזרות ברוב שטח האתרוג יש להקיף בחוט דמיוני ולחשב את השטח שבתוך החוט, אם שטח זה מכיל את רוב שטח האתרוג, האתרוג פסול. לדוגמה: נקודות שחורות הנמצאות בפס צר במרכז האתרוג ברוב היקפו (תמונה 91), לדעת המשנ"ב הן פוסלות את האתרוג, כיוון שהן מפוזרות ברוב היקף האתרוג, אך לדעת החזון איש הן אינן פוסלות את האתרוג, כיוון שאינן מפוזרות ברוב שטח האתרוג. ועיין באור הלכה תרמ"ז ד"ה שכולם, שהסתפק אם ארבע נקודות שחורות המפוזרות במיעוט היקף האתרוג פוסלות את האתרוג.

האתרוג, להתבונן בו ולסובב אותו סיבוב שלם. אם במשך הסיבוב ישנו קטע שבו שום נקודה שחורה אינה נראית, סימן הוא שהנקודות השחורות אינן מפוזרות על פני רוב היקף האתרוג; אך אם **בכל** משך הסיבוב אדם רואה איזו נקודה מתוך הנקודות השחורות, סימן הוא שהנקודות מפוזרות על פני רוב היקף האתרוג, והאתרוג פסול²⁵.

שינוי מראה בחלק העליון של האתרוג

תמונה 92

דינו של החלק העליון של האתרוג ('חוטם האתרוג') חמור יותר, ודי בנקודה אחת בגוון שונה מגוון של אתרוג, כגון בצבע שחור או בצבע לבן, כדי לפסול את האתרוג²⁶ (תמונה 92). הטעם לכך הוא שדרך המתבונן באתרוג למקד את מבטו בחוטם, ולכן מראה חריג בולט בו יותר ממראה חריג בשאר חלקי האתרוג, והוא פוגם את גויו והדרו של האתרוג²⁷.

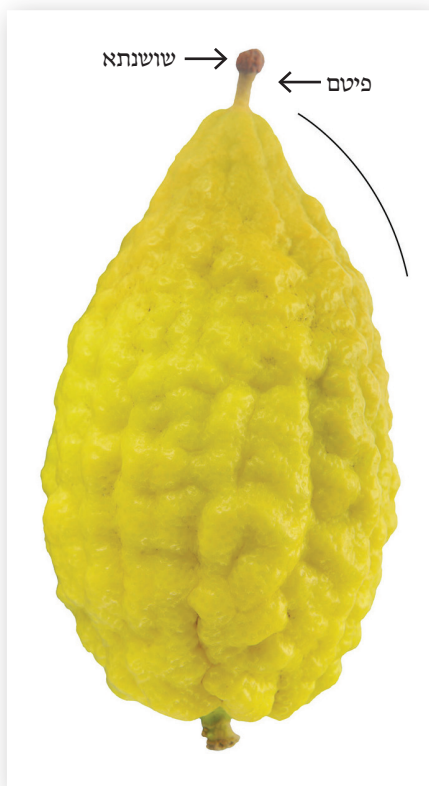
החלק העליון של האתרוג הוא מהמקום שבו האתרוג מתחיל להיות צר ולהתחדד כלפי מעלה עד קצהו העליון של האתרוג (תמונה 93)²⁸. כאשר ישנו

25. פסקי תשובות תרמח יד.

26. שו"ע תרמח טז.

27. משנ"ב תרמח לט.

28. שו"ע תרמח ט. ועיין באור הלכה שם ד"ה ממקום, שלדעת רש"י 'חוטם האתרוג' הוא החלק הבולט ביותר של האתרוג כלפי המתבונן בו (כמו החוטם בפרצוף). דהיינו המקום הרחב באתרוג הקרוב ביותר למקום ממנו האתרוג מתחיל להיות צר ולהתחדד כלפי מעלה, וטוב לחוש לדעה זו. ועיין באור הלכה תרמח יב ד"ה ממקום, ואלף המגן תרמח קונטרס אחרון ד, ושו"ת שבט הלוי ח סימן ק, שאתרוג שמתחיל להיות צר ולהתחדד כלפי מעלה בחלקו התחתון, החלק שמחציו ולמטה אינו נחשב חוטם. ועיין באור הלכה תרמח יב ד"ה ממקום.

תמונה 93

ספק אם המקום שבו נמצאת נקודה שחורה הוא בחוטם, יש לשאול מורה הוראה, כיוון שהדבר תלוי במראה העין²⁹.

כאמור לעיל, הטעם לכך ששינוי מראה פוסל את האתרוג הוא שאתרוג שיש עליו נקודות שחורות אינו נאה, לכן כאשר בודקים אם יש באתרוג נקודות שחורות, אין צורך לקרב אותו לעין, אלא יש לבדוקו כדרך שאדם אווז פרי כאשר הוא מתבונן בו³⁰, דהיינו במרחק של כשלושים ס"מ מן העין³¹. כמו כן, אין צורך להסתכל ולעיין באתרוג בדקדקנות אלא להביט בו במבט כללי, וכל נקודה שאינה נראית לרוב בני האדם בהתבוננות ראשונה, אינה פוסלת את האתרוג³².

ואשרי האיש פרק לא סעיף טז, שגם הפיטם עצמו (מלבד השושנתא) נחשב חלק מהחוטם, ועיין הליכות שלמה פרק י סעיף כ, שראוי להחמיר כדעה זו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה עמ' רסו, שחולק וסובר שהפיטם עצמו אינו חלק מהחוטם. ועיין הליכות שלמה פרק י דבר הלכה לא, שהשקע שנוצר באתרוג מנפילת הפיטם בעוד האתרוג על העץ, אינו נחשב מגוף הפרי ונקודה שחורה בו אינה פוסלת את האתרוג.

29. כן שמענו מהגר"י אריאל שליט"א.

30. שו"ע הרב תרמח כב, ומשנ"ב תרמח מו, ושער הציון תרמח מט, ופסקי תשובות תרמח יד.

31. אשרי האיש פרק לא סעיף יא. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כט הערה 4.

32. שו"ת רדב"ז חלק ד סימן קיא: "חזיתי שאינה נראית אלא על ידי עיון גדול ובדיקה רבה אינה פוסלת", שו"ע הרב תרמח כב: "והוא שיהיו נראים לעין כשאווזו בידו, ולא שיהא צריך

צבע חום אינו נחשב שינוי מראה, ולכן נקודה חומה אינה פוסלת את האתרוג, גם אם היא נמצאת בחוטם של האתרוג.³³

כאשר אתרוג מקבל מכה, יוצא מקליפתו מעט מיץ חריף. מיץ זה עלול לגרום לכתם חום על האתרוג, לכן כדאי לשטוף מיץ זה מעל פני האתרוג, ואם לא עשו כן ונהיה כתם בצבע חום על האתרוג, האתרוג כשר.³⁴

נקודות שחורות חיצוניות שנדבקו על האתרוג מבחוץ, כגון גרגירי אבק, אינן פוסלות את האתרוג כיוון שאינן מגופ האתרוג.³⁵

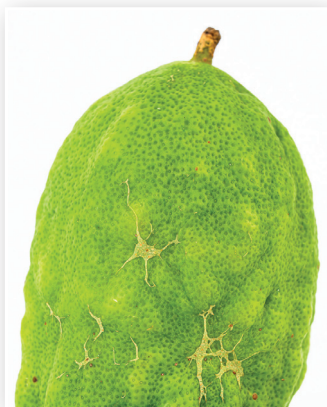
להשיג עין עיונו עליהם עד שיראם, וכן כל שינוי מראה אינו פוסל אלא אם כן נראה לרוב בני אדם בהשקפה ראשונה, משנ"ב תרמח מו: "ודוקא כשנראה לכל, אבל אם אין נראה לעין מחמת דקותו וצריך להסתכל אין זה כל שהוא שפוסל", שער הציון תרמח מט: "כשצריך עיון והסתכלות ומרחוק אינו נראה, אף בחוטמו אינו פוסל". ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כט הערה 2. ועיין חוט שני עמ' רפג, שנקודה שחורה שלא נראתה במבט הראשון אלא רק לאחר הסתכלות והתבוננות, ולאחר מכן היא נראית במבט רגיל כיוון שהמתבונן יודע היכן למקד את המבט - אינה פוסלת את האתרוג.

33. חיים וברכה עמ' מב אות שב, אשרי האיש פרק לא סעיף טו: "אם כך הדרך של האתרוג", אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לא הערה 15. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף סג, שחולק וסובר שנקודה חומה נחשבת שינוי מראה. ועיין חיים וברכה שם, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) שם, וחוט שני עמ' רפג, שצבע חום הנוטה לשחור נחשב שינוי מראה, ועיין הלכות חג בחג עמ' קנח סוף הערה 62*, שחולק. ועיין שו"ע תרמח טז, שמראה לבן נחשב שינוי מראה, ועיין אשרי האיש פרק לא סעיף יד, וחוט שני עמ' רפה, שהכוונה ללבן ממש ולא למראה הנוטה ללבן. ועיין ארחות רבינו (תשע"ד) חלק ג עמ' סה-סו, שצבע אפור אינו נחשב שינוי מראה. עיין ביאור הלכה תרמח טז ד"ה אם הוא, שצבע אדום בהיר אינו נחשב שינוי מראה, וצבע אדום כהה לדעת הפרי מגדים נחשב שינוי מראה, ולדעת הח"י אדם אינו נחשב שינוי מראה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שצבע אדום כהה נחשב שינוי מראה.

34. כשרות ארבעת המינים עמ' מו.

35. אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לא סעיף יא. ועיין שם, שאף אם קשה להסיר הן אינן פוסלות את האתרוג. ועיין ארבעת המינים למהדרין (תשס"ג) עמ' תמד, שכנימות הנמצאות על האתרוג אינן פוסלות את האתרוג, כיוון שהכנימות הן חיצוניות. ועיין אשרי האיש פרק לא סעיף יז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף סג, וקובץ מבית לוי חלק ד עמ' כא, שנקודות שחורות הנוצרות מחמת ריסוס פוסלות את האתרוג, ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק לא סעיף י, שהריסוס יוצר צריבה בבשר האתרוג ולכן נקודות שחורות הנוצרות מחמתו נחשבות חלק מגוף האתרוג, ועיין הליכות שלמה פרק י הערה 74, שחולק וסובר שנקודות שחורות הנוצרות מחמת ריסוס אינן פוסלות את האתרוג.

'בִּלְטָלְךָ' (עלים)

תמונה 94

תמונה 95

בתהליך גידול האתרוג מצוי שעלי העץ או הענפים שסביב האתרוג פוצעים אותו ומוציאים מקליפתו ריר דביק שמכסה את מקום הפצע. כאשר ריר זה מתייבש הוא יוצר כתם על האתרוג, כמין גלד בצבע חום בהיר³⁶ (תמונות 94, 95). כתמים אלו מכונים 'בִּלְטָלְךָ' (עלים) כיוון שהם נוצרים על ידי עלי העץ, והם אינם פוסלים את האתרוג³⁷, כיוון שצבעם הוא צבע הרגיל להיות באתרוג, ואין הוא נחשב שינוי מראה.

אף שבִּלְטָלְךָ אינם פוסלים את האתרוג, הם פוגעים בהידורו, וככל שהאתרוג נקי יותר הוא מהודר יותר³⁸.

36. אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כו הערה 10, וארבעת המינים מהודרים עמ' נח. ועיין ארבעת המינים מהודרים עמ' סט, שבִּלְטָלְךָ נוצרים גם מחמת מזיקים שמכרסמים את השכבה החיצונית של קליפת האתרוג, וגורמים להפרשת ריר מהאתרוג, וכשהריר מגליד הוא יוצר כתם על האתרוג.

37. רמ"א תרמח יג.

38. עיין תפארת ישראל סוכה פרק ג יכין אות לז. ועיין שו"ע תרנו א, שיש סוברים שיש להוסיף שליש על מחיר אתרוג כשר כדי לקנות אתרוג מהודר, ועיין ארבעת המינים מהודרים עמ' כב, שבזמננו מחיר אתרוגים ברמת הידור נמוכה הוא גבוה ביותר משליש מאתרוגים כשרים הנמכרים עבור ילדים, ולכן גם הקונה אתרוג ברמת הידור נמוכה מקיים דין זה, ועיין משנ"ב תרנו ו, שיש אומרים שאדם אמיד צריך להוסיף עבור אתרוג מהודר גם יותר משליש, ועיין סדר היום (סדר חג הסוכות כוונת הלולב ואגודתו) שבקניית אתרוג מהודר "יוקר עבודת העבד הנאמן המדקדק בעבודת אדוניו ומשתדל לעשותה בשלמות וליפות אותה כדי למצוא חן בעיני אדוניו, וגם אדוניו מכיר את לבבו הטוב ושמחת לבו בעשיית מצותיו, ומוסיף לו שכר אחר נוסף על שכר המצווה עצמה, מפני רצונו הטוב וחפצו השלם בעבודתו". ועיין מעשה איש חלק ג עמ'

בִּלְטָלְךָ גבוהים הבולטים הרבה מעל פני האתרוג³⁹, יש סוברים שהם פוסלים את האתרוג, כיוון שהם דומים לחזזית (אבעבועה דקה הנראית כפצע מוגלתי⁴⁰), ואתרוג שעלתה בו חזזית הוא אתרוג פסול⁴¹. ויש חולקים וסוברים שבִּלְטָלְךָ אינם דומים לחזזית, כיוון שחזזית היא נגע, ובִּלְטָלְךָ אינם נוצרים מחולי או מריקבון אלא מסביבת הגידול הטבעית והרגילה של האתרוג, והם תופעה רגילה ומצויה באתרוגים⁴². למעשה יש להחמיר ולהימנע מליטול אתרוג שיש בו בִּלְטָלְךָ שבולטים הרבה מעל פני האתרוג⁴³; אך יש לדעת שהבִּלְטָלְךָ המצויים אינם בולטים הרבה מעל פני האתרוג, ואינם פוסלים אותו⁴⁴.

אתרוג חסר

אתרוג חסר אפילו במעט, כגון אתרוג שהוסר חלק מקליפתו או אתרוג שהעוקץ שלו (החלק המחובר את האתרוג לעץ) נפל, הוא אתרוג פסול⁴⁵. דין

קלט, בשם החזון איש, שאתרוג נקי מבִּלְטָלְךָ וגידולו אינו נאה, עדיף על אתרוג שגידולו נאה ויש לו בִּלְטָלְךָ, ועיין אשרי האיש פרק לא אות כו, וכאיל תערוג מועדים עמ' תנח, בשם הגר"א שטיינמן, שחולקים.

39. עיין שו"ע תרמח יג: שמקומו ניכר במישוש שהוא גבוה מהאתרוג, ועיין חוט שני עמ' רפא: "שעל ידי משמוש היד ניכר כאן איזה גוש, וגדר בִּלְטָלְךָ שאינו ניכר היינו שצריך הבחנה במשוש אם יש כאן בליטה, אבל באמת כל בִּלְטָלְךָ יש לו מעט בליטה, ולכן אם בולט מעט אין בזה חשש, ואין לעשות חששות על כל בִּלְטָלְךָ אולי הוא בולט, דכל שצריך הבחנה במישוש אין בזה חשש והרי זה כשר", ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' סז, שכתב כעין זה.

40. כשרות ארבעת המינים עמ' נד, ועיין שם שבזמננו לא מצויים אתרוגים שיש בהם חזזית.

41. עיין רמ"א תרמח יג: דעה א.

42. עיין רמ"א תרמח יג: דעה ב, ומשנ"ב שם.

43. משנ"ב תרמח נ. ועיין ערוך השולחן תרמח לו, שבִּלְטָלְךָ שנחלקו בו הוא כמין שחין ואינו מצוי כיום, ובִּלְטָלְךָ המצויים היום אינם פוסלים את האתרוג, ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כו הערה 11, שמנהג העולם לסמוך על דברי ערוך השולחן.

44. עיין חוט שני עמ' רפא.

45. שו"ע תרמח ב. ועיין שו"ע שם, שיש סוברים שאתרוג חסר פסול רק אם החיסרון הוא בשיעור של כאסר (עיגול בקוטר של כשני ס"מ - ארבעת המינים למהדרין עמ' ש) או שהחיסרון מפולש לכל רוחב האתרוג, ועיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם, שבשעת הדחק, כאשר אין לאדם אתרוג אחר, אפשר לסמוך על דעה זו ולברך על אתרוג חסר בשיעור של פחות מאסר, ועיין

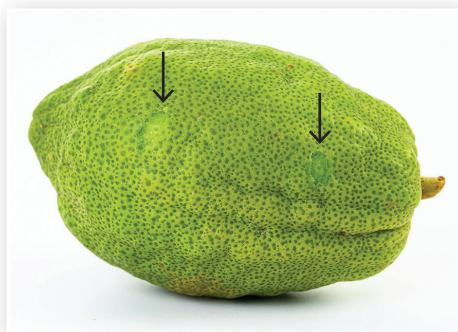
זה נלמד מהפסוק "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם"⁴⁶, ודרשו חכמים שהאתרוג צריך להיות "תם" (ולקח - תם), כלומר שלם, שלא יהיה בו שום חיסרון⁴⁷.

תמונה 97

תמונה 96

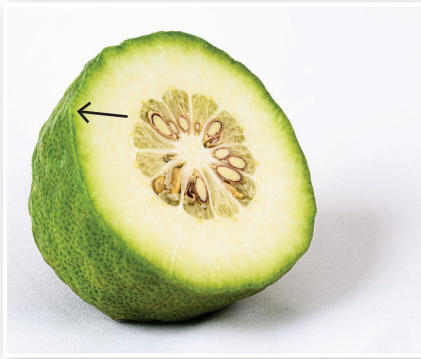
תמונה 98

מחזיק ברכה תרמח ב, וכף החיים תרמח יז, שיוצאי ספרד אינם מברכים על אתרוג חסר. ועיין שו"ע תרמח ב-ג, ומשנ"ב שם, שאתרוג שניקב מצד לצד לכל רוחבו או עד חדרי הזרע, כגון שנעצו בו מחט לכל רוחבו או עד חדרי הזרע - פסול, אף שהנקב לא גרם לחיסרון, וכן אתרוג שניקב נקב בגודל איסר (עיגול בקוטר של כשני ס"מ) - פסול, אף שהאתרוג לא נחסר אלא רק נמער פנימה.

⁴⁶. ויקרא כג ל.

⁴⁷. לבוש תרמט ה, שו"ע הרב תרמח יד, ערוך השולחן תרמח טו. ועיין נשמת אדם כלל קנא סעיף א, שיש הסוברים שאתרוג חסר פסול משום שאינו 'הדר'.

כדי לוודא שאין באתרוג חיסרון צריך להתבונן בו מקרוב בדקדוק, וזאת בשונה מבדיקת אתרוג ממראה פסול. בדיקה ממראה פסול נעשית כאשר האתרוג מוחזק במרחק מה מהעין, כפי שאדם אוחז פרי בשעה שהוא מתבונן בו, אך בדיקת אתרוג מחיסרון נעשית כאשר האתרוג קרוב לעין, כך שאפשר לראות גם חיסרון מועט. הטעם לכך הוא שמראה פסול פוסל את האתרוג כיוון שאינו נאה, ונווי של האתרוג נקבע לפי הדרך הרגילה שבה מתבוננים על פרי. אך אתרוג חסר אינו נפסל מחמת בעיה בנוי, אלא משום שזהו חיסרון עצמי בו, ולכן כל חיסרון שנראה לעין בבדיקה מקרוב (אך ללא אמצעי עזר כגון זכוכית מגדלת) – פוסל את האתרוג⁴⁸.

תמונה 99

קליפה פנימית. הקליפה החיצונית היא השכבה הדקיקה החיצונית המקיפה את האתרוג.

חיסרון בקליפה החיצונית של האתרוג אינו פוסל את האתרוג, כיוון שקליפה זו אינה חלק מגוף האתרוג. קליפת האתרוג החיצונית היא שכבה דקיקה שקופה העוטפת את האתרוג. תחתיה ישנה קליפה עבה מעט בצבע ירוק או צהוב, והיא נחשבת חלק מגוף האתרוג, ולכן חיסרון בה פוסל את האתרוג⁴⁹ (תמונה 99).

48. עיין דרוש וחיידוש לרבי עקיבא איגר תשובות בסוף הספר תשובה לרבי שלמה זלמן מגלוגא ד"ה באמת, והליכות שלמה פרק י' דבר הלכה ד, וחזון עובדיה עמ' ער, ופסקי תשובות תרמח יח.

49. באור הלכה תרמח ב ד"ה ואם חסר, ומשנה ברורה תרמח כד, ושער הציון שם כז. ועיין שער הציון שם, שזו דעת הר"ן אך לדעת הרא"ש גם חיסרון בשכבת הקליפה הפנימית (השכבה שתחת הקליפה החיצונית השקופה והדקיקה, שצבעה הוא צהוב או ירוק) אינו פוסל את האתרוג, כיוון שגם שכבה זו אינה חלק מגוף הפרי, ועיין שער הציון שם, שיש להחמיר כדעת הר"ן, ועיין חזון איש אורח חיים סימן קמ"ט ס"ק א, שחולק וסובר שאין בעניין זה מחלוקת בין הר"ן לבין הרא"ש, וגם הר"ן מודה לרא"ש, ועיין הליכות שלמה פרק י' דבר הלכה לב, ואשרי האיש פרק לא סעיף מ, שיש להחמיר כפסק המשנה ברורה, ועיין הליכות שלמה שם, שבשעת הדחק אפשר להקל כדעת החזון איש.

אתרוג שנחסר בזמן גידולו כאשר היה מחובר לאילן, והעלה גלד המכסה את מקום החיסרון ('בלטל'), אינו נחשב אתרוג חסר, כיוון שזוהי דרך גידולו, והרי זה דומה לאתרוג שגדל מתחילתו עם שקע טבעי, שאינו נחשב אתרוג חסר⁵⁰ (תמונה 100).

תמונה 100

אתרוג שיש ספק אם הוא חסר, הוא אתרוג כשר. לדוגמה: אתרוג שנקלף וקשה לדעת אם רק קליפתו החיצונה התקלפה או גם שכבת הקליפה שתחתיה, הוא אתרוג כשר. הטעם לכך הוא שיש סוברים שאתרוג שיש בו חיסרון מועט הוא אתרוג כשר, ורק אם החיסרון הוא בגודל של מטבע עתיקה ששמה אֵיסר (עיגול בקוטר של כשני ס"מ⁵¹), האתרוג פסול; ואף שאנו פוסקים כדעה שאפילו חיסרון מועט פוסל את האתרוג, במקרה של ספק, סומכים על הדעה המקילה⁵².

50. רמ"א תרמח ב, ומשנ"ב שם, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נב סעיף ג. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כב סעיף יח, שאתרוג שנחסר בזמן גידולו והגליד לאחר שנתלש מן העץ הוא אתרוג פסול, ועיין שם שגלד לבן או חום הוא גלד שעלה כאשר האתרוג היה מחובר לעץ, וגלד שיש בו נקודת עיפוש הוא גלד שעלה לאחר שהאתרוג נתלש מן העץ.

51. ארבעת המינים למהדרין (תשס"ז) עמ' ש.

52. משנ"ב תרמח יא, חזון עובדיה עמ' רסח.

פיטם

אתרוג שהיה לו פיטם והפיטם שלו נפל או נשבר, אין ליטל⁵³, כיוון שאינו נאה ואינו "פרי עץ הדור"⁵⁴.

אתרוג שהפיטם שלו נפל בעודו גדל בעץ כשר לכתחילה⁵⁵, כיוון שצורת

53. מאמר מרדכי תרמח ו, בכורי יעקב תרמח כג, משנ"ב תרמח לא.

תמונה 101

תמונה 102

תמונה 103

54. מאמר מרדכי תרמח ו, בכורי יעקב תרמח כג, ביתר ביאור: עין משנ"ב תרמח ל-לא, שיש בעניין זה שלוש דעות. לדעת המאמר מרדכי גם אם נפל רק חלק מהפיטם, האתרוג פסול (תמונה 101). לדעת המגן אברהם אם נפל חלק מהפיטם האתרוג כשר, והוא פסול רק אם כל הפיטם עד גובה האתרוג נפל. ולדעת הט"ז גם אם כל הפיטם נפל האתרוג כשר, והוא פסול רק אם נפל כל הפיטם כולל החלק ששקוע בתוך האתרוג (תמונה 102). ועין משנ"ב תרמח לא, שטוב לחשוש לשיטת המאמר מרדכי. ועין רמ"א תרמח ז, שאם נשברה השושנתא בלבד (תמונה 103), האתרוג כשר, אך טוב להחמיר ולהעדיף אתרוג אחר. ועין הליכות שלמה פרק י סעיף יט, ומעדני שלמה חלק א (תשס"ג) עמ' צח הערה מג, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ן קרליץ, שפיטם שנחלקו בו הפוסקים אם נפילתו פוסלת את האתרוג הוא פיטם שהוא כעץ, אך פיטם שמראהו כמראה אתרוג נחשב חלק מבשר האתרוג, ואם חסר חלק ממנו דין האתרוג כדין אתרוג חסר והוא פסול, וכן משמע מכף החיים סימן תרמח סוף ס"ק מח, ועין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) סימן נב, שחולק ומפרש את דברי כף החיים בדרך אחרת.

55. רמ"א תרמח ז, הליכות שלמה פרק י סעיף יח, חזון עובדיה עמ' רסג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף נב. ועין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) תחילת פרק כה, שברוב האתרוגים הפיטם נושר כשבועיים לאחר הפריחה כאשר החלק התחתון של הפרח מתחיל להתעגל ולהתפתח לקראת היווצרות הפרי, ובמיעוט האתרוגים הפיטם נושר לאחר היווצרות הפרי, ועין הליכות שלמה שם, וחזון עובדיה עמ' רסה, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' סו, שאין חילוק אם

הגידול הטבעית והרגילה של רוב זוגי האתרוגים היא שהפיטם נושר בשלב מוקדם של היווצרות הפרי⁵⁶. לכן סתם אתרוג שאין לו פיטם הוא אתרוג כשר, כיוון שיש להניח שהפיטם שלו נפל בעודו גדל בעץ, כדרך רוב האתרוגים⁵⁷. יש הידור בנטילת אתרוג עם פיטם, כיוון שאתרוג עם פיטם נאה יותר מאתרוג ללא פיטם⁵⁸.

תמונה 104

ניטל העוקץ

אתרוג שהעוקץ שלו נפל הוא אתרוג פסול⁵⁹. העוקץ הוא החלק בתחתית האתרוג, שבו האתרוג מחובר לעץ, והוא שקוע מעט בתוך האתרוג. כאשר העוקץ נופל, הגומה שבה היה העוקץ שקוע נחשפת, והאתרוג נראה כאתרוג חסר ולכן הוא פסול (תמונה 104)⁶⁰.

- הפיטם נפל בתחילת הגידול או בהמשך הגידול, ועיין אשרי האיש פרק לא סעיף א.
56. משנ"ב תרמח לב, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כה הערה 6. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כה הערה 3, שבזמננו מצויים אתרוגים רבים שהפיטם שלהם אינו נושר, אך אין זה משום שצורת הגידול הטבעית של האתרוגים השתנתה, אלא משום שמגדלי האתרוגים מרססים את האתרוגים בחומר כימי המחזק את הפיטם וגורם לו שלא לנשוך.
57. הליכות שלמה פרק י דבר הלכה כח, שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קעז. עיין שער הציון תרמח לז, וחזון עובדיה עמ' רסד. ועיין משנ"ב תרמח לב, שהימצאות גומה במקום הפיטם מוכיחה שהפיטם נשר מהאתרוג בעודו גדל בעץ, ועיין כשרות ארבעת המינים עמ' כז, שסימן נוסף לכך שהפיטם נשר מהאתרוג בעודו גדל בעץ הוא שיש סביב מקום גידול הפיטם כמין טבעת דקה.
58. תפארת ישראל סוכה פרק ג יכין אות לז, ובכורי יעקב תרמח כה, והליכות שלמה פרק י הערה 70, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כה סעיף ו. ועיין חיים וברכה אות רנד, שיתרון נוסף באתרוג עם פיטם הוא שאין לחשוש שמא היה לו פיטם והפיטם נפל לאחר גידולו.
59. שו"ע תרמח ח.
60. רי"ף סוכה יז ב, ואור דרוש חלק ב הלכות סוכה סימן פט אות ג, ומשנ"ב תרמח לג. ועיין הגהות מיימוניות הלכות סוכה פרק ח הלכה ז, שחולק וסובר שהטעם לכך שנפילת העוקץ פוסלת את האתרוג הוא מחשש שנחסר מעט מבשר האתרוג.

אתרוג שחלקו העליון של עוקצו נחתך אך נשארה ממנו שכבה הממלאה את כל הגומה לעומקה ולרוחבה, הוא אתרוג כשר⁶¹. אך אם חלק מהגומה – ואפילו חלק מועט – נחשף, האתרוג פסול⁶².

אתרוג עקום

אתרוג עקום הוא אתרוג כשר⁶³, אך אתרוג מהודר הוא אתרוג שמרכזו רחב והוא הולך ומתקצר כלפי מעלה, והפיטם שלו מכונן כנגד העוקץ⁶⁴.

בדיקת האתרוג בעת קנייתו

לסיכום, אדם הקונה אתרוג צריך לשים לב שגודל האתרוג הוא יותר מכביצה, שהאתרוג אינו מורכב, שצבעו אינו ירוק כהה, שאין עליו כתמים או נקודות שפוסלות אותו ושהוא אינו חסר.

הרחת האתרוג בימי החג

בימי החג יש להימנע מהרחת האתרוג, כיוון שישנה מחלוקת אם יש לברך "הנותן ריח טוב בפירות" לפני הרחתו, וכדי שלא להיכנס למחלוקת, יש להימנע מהרחתו⁶⁵. טעמם של הסוברים שאין לברך לפני

61. רמ"א תרמח ח, ומשנ"ב שם.

62. עיין משנ"ב תרמח לד, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק כד סעיף יב.

63. כף החיים תרמח קכה.

64. תפארת ישראל סוכה פרק ג יכין אות לו. ועיין שם, שאתרוג מהודר הוא אתרוג שיש בליטות רבות בגופו ואין הוא חלק כלימון, ושהוא בולט מעל פני העוקץ.

65. שו"ע סימן רטז סעיף יד וסימן תרג סעיף א, וביאור הלכה רטז יד ד"ה המריח. ועיין משנ"ב תרג א, שאין לאסור להריח את האתרוג משום שהוא הוקצה למצווה, כיוון שהקצאת חפץ למצווה אוסרת ליהנות ממנו רק כפי דרך הנאתו העיקרית, והנאתו העיקרית של האתרוג היא אכילתו ולא הרחתו. ועיין הליכות שלמה פרק י סעיף לו, שגם בימים שלפני החג יש להימנע מהרחת אתרוג המיועד למצווה. ועיין באור הלכה רטז יד סוף ד"ה המריח, שאין מברכים על ריח פרי הנדבק בחפץ אחר, ולכן מותר להריח בחג את ריח האתרוג שנדבק בקופסה שמניחים בה את האתרוג.

פרק כ - דיני אתרוג

הרחת האתרוג הוא שאין לברך ברכת הריח על פרי שאינו עומד לריח, ואתרוג בסוכות עומד למצווה ולא לריח⁶⁶.

66. משנ"ב רטז נב.

פרק כא

איגוד הלולב ומיניו

איגוד הלולב - נוי מצווה

מצווה לאגוד את הלולב עם ההדסים והערבות¹, כיוון שכאשר המינים אגודים יחד הם נאים ומהודרים יותר², ודרשו חכמים על הפסוק "זֶה אֶלֶּי וְאֶנְהוּ" (לשון נוי)³ – "התנאה לפניו במצות; עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה"⁴.

דרך איגוד הלולב ומיניו

כאשר אוגדים את הלולב עם ההדסים והערבות, יש לאחוז את הלולב כאשר השדרה שלו (– הענף במרכז הלולב, שממנו יוצאים העלים) מול האדם, ואוגדים את ההדסים והערבות סביבו. אך נחלקו המנהגים באיזו דרך יש לעשות זאת. מנהג רבים מיוצאי אשכנז לאגוד את ההדסים מימין לשדרת הלולב, ואת הערבות משמאל לה⁵. זאת כיוון שצד ימין חשוב יותר מצד

תמונה 105

1. סוכה יא ב, ושו"ע תרנא א. ועיין משנ"ב תרנא ז, שאדם שנטל את ארבעת המינים מבלי לאגדם יצא ידי חובה.
2. פירוש רבינו אברהם מן ההר סוכה יא ב. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תמח ואילך.
3. שמות טו ב.
4. שבת קלג ב.
5. משנ"ב תרנא יב.

שמאל, וההדסים חשובים יותר מן הערבות כיוון שהם מוזכרים בפסוק לפני הערבות, ויש להם ריח טוב.⁶

מנהג יוצאי ספרד ורבים מקהילות החסידים לאגוד את ההדסים והערבות סביב הלולב על פי מבנה 'שבע הספירות', שהוא מושג מתורת הקבלה המבטא את דרך הנהגת ה' את העולם. לפי מנהג זה, כל פריט מארבעת המינים מכון כנגד ספירה אחת – הלולב מכון כנגד ספירת 'יסוד', שלושת ההדסים מכונים כנגד ספירות 'חסד', 'גבורה' ו'תפארת', שתי הערבות מכוונות כנגד ספירות 'נצח' ו'הוד', והאתרוג, שאינו נאגד עמהם, מכון כנגד ספירת 'מלכות'. וכך הוא סדר האיגוד למנהג זה: את הלולב מקיפים בשלושה

הדסים – הדס אחד בימין, הדס אחד בשמאלו והדס אחד באמצעו (מול שדרת הלולב) נוטה מעט לצד ימין, ואת שתי הערבות מניחים מימין ומשמאל.⁷ יש הנוהגים להניח מעבר להדסים, כך שההדסים יפרידו בין הערבות ללולב⁸ (תמונה 106), ויש הנוהגים להניח תחת ההדסים, כך שהן תפרדנה בין ההדסים ללולב¹⁰ (תמונה 107).

תמונה 107

תמונה 106

6. ערוך השלחן תרנא ח, ולב המועדים סוכות עמ' טז. ועיין מטה משה (מת) סימן תתקכו, שהטעם לכך הוא על פי הקבלה. ועיין משנ"ב תרנא יב, שאדם שמאלי יאגוד את הלולב כפי שאוגדים אותו רוב העולם.
7. עיין כף החיים תרנא יד, ונתיבי עם סימן תרנא אות א, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נ סעיף צה, ואור לציון חלק ד פרק לז שאלה א, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תסט, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום, ופסקי תשובות תרנא ה, וקובץ אור ישראל (תשרי תשס"ט) גיליון נג עמ' קסח.
8. כף החיים תרנא יד.
9. סידור קול יעקב למקובל ר"י קאפיל (מהדורת תשס"ה) עמ' 359, נתיבי עם סימן תרנא אות א. ועיין כף החיים תרנא כה, שיש להקפיד שהערבות לא תכסיה את ההדסים.
10. עץ השדה (פוסק) סימן תרנא אות ד. וכן משמע מאוצר מנהגי חב"ד אלול - תשרי מנהגי חג הסוכות אות טז. ועיין שו"ת שפתי אברהם (רוטנברג) סימן יב, שהסתפק בזה.

למנהג כולם, ההדסים צריכים להיות גבוהים יותר מהערבות¹¹, כיוון שההדסים מוזכרים בפסוק לפני הערבות¹². ועוד שההדסים רומזים לאנשים שיש בהם מעשים טובים, והערבות רומזות לאנשים שאין בהם מעשים טובים, והעושים מעשים טובים חשובים יותר מאלו שאינם עושים מעשים טובים¹³. ושדרת הלולב צריכה לבלוט טפח מעל ההדסים¹⁴, כיוון שהלולב ניטל מעץ דקל, שהוא גבוה יותר מכל המינים¹⁵.

מותר לאגוד את ההדסים והערבות ללולב בכל דבר¹⁶, אך נוהגים לאוגדם בעלה של לולב¹⁷, כיוון שיש סוברים שאדם האוגד את הלולב במין שאינו מארבעת המינים עובר על איסור "בל תוסיף". ואף שאין הלכה כאותה דעה, נהגו להיזהר ולחשוש לה¹⁸.

איגוד הלולב בקשר גמור

לכתחילה יש לקשור את ההדסים והערבות ללולב בקשר גמור, כלומר בשני קשרים זה על גבי זה (תמונה 108)¹⁹.

11. רמ"א תרנא א, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נב סעיף צז, אור לציון חלק ד פרק לו שאלה א, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום.
12. לבוש תרנא א.
13. שיבולי הלקט סימן שנח.
14. שו"ע תרנב: ויש מי שאומר, כף החיים תרנ ט, חזון עובדיה עמ' שנט. ועיין פסקי תשובות תרנא הערה 20, שאם ההדסים או הערבות ארוכים, אפשר לקצר אותם כפי השיעור הנדרש.
15. רש"י סוכה לב ב ד"ה שיהא, ושפת אמת שם סוף ד"ה בשיעור. ועיין כשרות ארבעת המינים עמ' קלט.
16. שו"ע תרנא א.
17. רבנו מנחם הלכות לולב פרק ז הלכה יב, עיין כפות תמרים סוכה לו ב ד"ה גמ' א"ר, אשרי האיש פרק לב אות טו, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין הליכות שלמה פרק י הערה י, שמותר לתלוש עלה מחלקו התחתון של לולב שאורכו יותר מארבעה טפחים ולהשתמש בו, כיוון שחלק זה של הלולב אינו מגוף המצווה, ועיין דעת תורה תרנא א, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק מו סעיפים ז-ח.
18. כפות תמרים סוכה לו ב ד"ה גמ' א"ר.
19. שו"ע תרנא א.

תמונה 109

תמונה 110

זאת כיוון שמצווה ליטול את הלולב ומיניו כאחד, ועל ידי קשירתם זה לזה בקשר גמור, נחשבים הם דבר אחד²⁰. לכן הנוהגים לאגוד את הלולב ומיניו בטבעות העשויות מעלי הלולב (תמונה 109), יקפידו לאגוד את הלולב במקום אחד על ידי קשר גמור של שני קשרים

תמונה 111

זה על גבי זה²¹. וכן הנוהגים לאגוד את הלולב ומיניו ב'קושיקלך', יאגדו את הקושיקלך עם הלולב בקשר כפול (תמונה 110), או שיקשרו את ההדסים, הערבות והלולב יחד, בחלק הלולב היוצא מהקושיקלך לכיוון מטה²² (תמונה 111).

20. אבני נזר סימן תלג אות ג, וסימן תצב אות ד, מועדים וזמנים חלק ב סימן קיט, בשם הגר"ז.

21. בכורי יעקב תרנא ח. ועיין הליכות אבן ישראל פרק כט סעיף א, שחולק. ועיין פסקי תשובות תרנא ג, ולהלן הערה 23.

22. כף החיים תרנא יא, אשרי האיש פרק לב אות טו, מועדים וזמנים חלק ב סימן קיט. ועיין אשרי האיש שם, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק מו הערה 18, שאפשר גם לקשור את האיגוד מעל הקושיקלך.

המנהג הנפוץ הוא להסתפק באיגוד הלולב ומיניו בקושיקלך מבלי להוסיף קשר גמור האוגד את הלולב ומיניו²³, אך יש להקפיד שהקושיקלך יהיה אחוז היטב בלולב, כך שאם אדם יאחז בחלק העליון של הלולב, הקושיקלך לא יישמט מטה²⁴.

כדי לקיים את מצוות איגוד הלולב ומיניו, די לאגוד את ההדסים והערבות ללולב במקום אחד. אך אם חלקם העליון של ההדסים או של הערבות נוטה לצדדים, מצווה לאוגדם שיהיו סמוכים ללולב, כיוון שמראה זה נאה יותר²⁵ (תמונה 113).

תמונה 112

איגוד הלולב ומיניו ביום טוב

יש לאגוד את הלולב ומיניו בערב החג, כיוון שאסור לקשור קשר גמור ביום טוב. אדם שלא אגד את הלולב בערב יום טוב יאגוד אותו ביום טוב, אך לא יעשה זאת על ידי קשירת קשר גמור²⁶, אלא על ידי כריכת עלה של לולב סביב הלולב ומיניו כמה פעמים, ותחיבת קצה העלה בין הכריכות²⁷ (תמונה 112).

23. עיין ערוך השלחן תרנא ז, ופסקי תשובות תרנא סוף אות ג, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
24. בית דוד (שואל) פרק כט הערה 14. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק מו הערה 17.
25. של"ה מסכת סוכה פרק נר מצוה אות יט ד"ה ומצוה, כף החיים תרנא יב. ועיין כף החיים שם, שצריך שענפי ההדס והערבה יגעו בלולב. ועיין אוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק מו סעיף כב, שאגד זה אינו צריך להיעשות על ידי קשר כפול.
26. שו"ע תרנא א. ועיין שערי תשובה תרנא ג, שיש סוברים שאין לתלוש עלים מהלולב ביום טוב, לכן אם אין לאדם עלי לולב לאגוד בהם את הלולב, יתלוש את העלים בשינוי.
27. רס"א תרנא א.

איגוד הלולב לבדו

מלבד איגוד הלולב ומיניו, נוהגים לאגוד את הלולב עצמו (ללא ההדסים והערבות)²⁸, כיוון שבפסוק "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים"²⁹ המילה "כַּפֹּת" כתובה בכתיב חסר, לרמז שהלולב צריך להיות כפות ולהראות ככף אחת³⁰. ונוהגים לאגוד את הלולב בשלושה מקומות, כנגד שלושת האבות³¹ (תמונה 113), ויוצאי אשכנז מקפידים להשאיר טפח משדרת הלולב שאינו אגוד, כיוון שלמנהגם בשעת הנענועים צריכים עלי הלולב לנוע ולהשמיע קול³².

איגוד
הלולב עצמו
בשלושה
קשרים כנגד
אברהם,
יצחק ויעקב

קשר לנוי,
שההדסים
והערבות
יהיו צמודים
ללולב

קשר
האיגוד

תמונה 113

28. רמ"א תרנא א.

29. ויקרא כג מ.

30. ט"ז תרנא א.

31. רמ"א תרנא א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרנא יא, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) פרק מו סעיף יט, שאגד זה אינו צריך להיעשות על ידי קשר כפול. ועיין משנ"ב שם, שלדעת ה"ט"ז הקשרים שאוגדים בהם את הלולב ומיניו נחשבים כקשר אחד, ובנוסף להם יש לקשור עוד שני קשרים בלולב עצמו, ולדעת האליה רבה הקשרים שאוגדים בהם את הלולב ומיניו אינם נחשבים אפילו קשר אחד, ויש לקשור בלולב שלושה קשרים מלבדם.

32. שו"ע הרב תרנא יא, משנ"ב תרנא יב. ועיין חזון עובדיה עמ' רצט, שיוצאי ספרד אינם נזהרים בזה כיוון שלמנהגם אין צורך שעלי הלולב ינועו בזמן הנענועים.

פרק כב

ארבעת המינים - הברכה והנענועים

ברכת "על נטילת לולב"

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותיו¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². וזהו נוסח הברכה שמברכים לפני נטילת הלולב: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על נטילת לולב"³. אף שהמצווה היא ליטול ארבעה מינים, מברכים "על נטילת לולב", כיוון שהלולב הוא גבוה וחזק ושאר המינים נשענים עליו ומוצמדים לו⁴, ועיקר הנענוע נעשה בו⁵.

ביום ראשון של סוכות מברכים גם את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", כפי שמברכים על כל מצווה המזדמנת פעם בשנה, כדי להודות לה' שזכינו להגיע שוב לחג הסוכות ולקיים את מצוות נטילת לולב⁶.

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.
2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא ד"ה ולזה תקנו עמ' שלד (מהדורת תשס"ה).
3. שו"ע תרמד א. ועיין משנ"ב תרנא כו ושער הציון שם לב, שאדם שנטל את הלולב ולא בירך, יכול לברך כל עוד לא סיים לנענע את הלולב, כיוון שהנענוע הוא חלק מהמצווה. ועיין רמ"א תרנא ה, ומשנ"ב שם, שלכתחילה יש לברך על הלולב וליטלו בעמידה.
4. הערת המגיה בלחם משנה הלכות לולב ז ו, על פי סוכה לז ב.
5. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
6. שו"ע סימן תרמד סעיף א וסימן תרסב סעיף ב. עיין משנ"ב סימן תרמד ס"ק ג וסימן תרנא ס"ק

ברכה לפני הנטילה

את ברכת "על נטילת לולב" יש לומר לפני קיום המצווה, כמו שאמרו חכמים: "כל המצוות מברך עליהן עובר (-קודם) לעשייתן"⁷, וזאת כדי שהאדם יתקדש על ידי הברכה, ויקיים את המצווה מתוך קדושה⁸. לכן היה ראוי לברך את ברכת "על נטילת לולב" לפני שאוחזים את ארבעת המינים ביד, כיוון שהמצווה מהתורה מתקיימת מיד בשעה שאדם אוחז את ארבעת המינים בידיו. אמנם אין זה מן הראוי לברך על ארבעת המינים כאשר הם מונחים לפני הנוטל ואינם בידו, כיוון שיש להסמיק את ברכת המצווה לקיום המצווה עד כמה שאפשר. לכן יוצאי ספרד נוהגים לאחוז את הלולב, ההדסים והערבות ביד (בלי האתרוג), לברך "על נטילת לולב" וליטול את האתרוג. בדרך זו הברכה נאמרת לפני קיום המצווה ובסמיכות מרבית לה⁹. המנהג הנפוץ בקרב יוצאי אשכנז הוא ליטול את כל ארבעת המינים כאשר האתרוג הפוך, כלומר כאשר הפיטם מכוון כלפי הארץ, לברך "על נטילת לולב" ולהפוך את האתרוג. כאשר נוטלים את האתרוג הפוך אין מקיימים את המצווה, ובדרך זו הברכה נאמרת לפני קיום המצווה וסמוך לה¹⁰.

כט, שאדם שנטל לולב ביום הראשון ושכח לברך "שהחיינו", יברך את ברכת "שהחיינו" באחד הימים הבאים בשעת נטילת הלולב, ועיין שער הציון תרסב ד.

7. פסחים ז ב, שו"ע כה ח.

8. ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הרי"ט, עיין חתם סופר פסחים ז ב. ועיין ריטב"א שם, שכתב טעם נוסף: "כי הברכות מעבודת הנפש, וראוי להקדים עבודת הנפש, למעשה שהוא עבודת הגוף".

9. שו"ע תרנא ה: אפשרות ראשונה, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו אות יג, כף החיים תרנא נט, חזון עובדיה עמ' שמז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נג סעיפים א-ב, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין ערוך השלחן תרנא יא, שזו הדרך המובחרת, ועיין הליכות שלמה פרק יא סעיף יח, שכן נהג הגרש"ז אוירבך.

10. שו"ע תרנא ה: אפשרות שנייה, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קלז א, ערוך השלחן תרנא יב: כך נוהגים ההמון, חיים וברכה (צ'רניאק) עמ' 67 אות רלא: מנהג רוב העולם, לוח ארץ ישראל (טוקזינסקי). ועיין משנ"ב תרנא כה, שלדעת הגר"א הדרך המובחרת היא לאחוז את ארבעת המינים, ולכוון בפירוש שלא לקיים את המצווה עד אחר הברכה, ולברך "על נטילת לולב", ועיין דינים והנהגות מסרן החזון איש פרק כב אות יד, שכן נהג החזון איש.

דרך הנטילה

נוטלים את הלולב ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל. הטעם לכך הוא שהיד האוחזת בלולב היא היד האוחזת ברוב חלקי המצווה, שכן הערבבות וההדסים אגודים עם הלולב, לכן ראוי שיד זו תהיה היד החשובה, והיד האוחזת באתרוג, שהוא מין אחד בלבד – תהיה היד החשובה פחות¹¹.

לאחר נטילת האתרוג מצמידים אותו ללולב¹², כיוון שארבעת המינים רומזים לחלקים שונים בעם ישראל, וכולם צריכים להיות אגודה אחת¹³. וכך אמרו חכמים: "מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. ומה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל, יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. ומה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל, יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. ומה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם? לאבדם אי אפשר, אלא אמר הקדוש ברוך הוא יוקשרו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו. ואם עשיתם כך, אותה שעה אני

11. שו"ע תרנ"ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרנ"א יט, שאדם שנטל את האתרוג בימין ואת הלולב בשמאל, טוב שיחזור וינטל כראוי בלי ברכה. ועיין שו"ע תרנ"א ג, שאדם שמאלי ינטל את הלולב ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל כרוב העולם, ועיין כף החיים תרנ"א לח, שכן נוהגים יוצאי ספרד, ועיין רמ"א שם, שחולק וסובר שאדם שמאלי ינטל את הלולב ביד שמאל, שהיא ידו החזקה, ואת האתרוג ביד ימין, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) שכן נוהגים יוצאי אשכנז, ועיין כף החיים תרנ"א לח, שהמחמיר לנהוג כשתי השיטות תבוא עליו ברכה. ועיין משנ"ב תרנ"א טו, שאדם שנטל את הלולב והאתרוג ביד אחת, צריך לחזור ולינטל אותם בשתי ידיים, כיוון שיש סוברים שבנטילתם ביד אחת אין מקיימים את המצווה, אך לא יברך שוב, כיוון שיש סוברים שיוצאים ידי חובה בנטילתם ביד אחת. ועיין משנ"ב תרנ"א מז, שיש לאחוז את הלולב כאשר השדרה של הלולב מופנית כלפי פני הענטל.

12. שו"ע תרנ"א יא. ועיין כף החיים תרנ"א קו, שיש מדקדקים שגם אצבעות הידיים לא יפרידו בין הלולב והאתרוג. ועיין שו"ע שם, שיש להקפיד להצמיד את האתרוג ללולב בכל הנענועים.

13. באור הגר"א סימן תרנ"א ס"ק לב.

מתעלה, שנאמר: 'הַבֹּנָה בְּשָׁמַיִם מַעְלוֹתָיו, וְאַגְדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה'¹⁴, אימתי הוא מתעלה? כשהם עשויים אגודה אחת"¹⁵.

חציצה בין היד לבין ארבעת המינים

יש לאחוז את ארבעת המינים ביד, מבלי שדבר יחצוץ ביניהם לבניה. לכן אדם העונד טבעת על אצבעו, לכתחילה יסיר את הטבעת בשעת נטילת ארבעת המינים¹⁶. ויש המקילים וסוברים שאין צורך להסיר את הטבעת, כיוון שדבר הנתון על חלק קטן מהיד אינו חוצץ¹⁷. ובמקום הצורך, כגון אדם שיש לו פצע ביד ופלסטר דבוק על ידו, אפשר לסמוך על דעה זו¹⁸.

נענוע ארבעת המינים

לאחר נטילת ארבעת המינים, מצווה לנענע אותם לארבע רוחות השמים, למעלה ולמטה¹⁹. זאת כדי להורות שה' מושל בשמים ובארץ ובכל רוחות העולם²⁰, וכל השפע החקלאי שאדם זוכה להכניס לביתו

14. עמוס ט ו.

15. ויקרא רבה (וילנא) פרשת אמור פרשה ל אות יב.

16. רמ"א תרנא ז: נהגו להחמיר, משנ"ב תרנא לו, חזון עובדיה עמ' תיז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נג סעיף יז: כדאי, אשרי האיש פרק לב אות ה, אור לציון חלק ד הערה לז ד"ה ומי שיש, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א: לכתחילה ראוי. ועיין אשרי האיש שם, שיש להסיר מהיד לכלוך שחוצץ בין היד לארבעת המינים, ועיין מועדים וזמנים חלק ב סימן קכו. ועיין אשרי האיש שם, והליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כו, שגבס או תחבושת שלא ניתן להסירם אינם חוצצים, כיוון שהם בטלים ליד.

17. הליכות שלמה פרק יא דבר הלכה כה.

18. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה עמ' תיז, שהקל כן רק כאשר קשה מאוד להסיר את הפלסטר.

19. שו"ע תרנא ח. ועיין לבוש תרנא ח, ושו"ת בנין ציון סימן לג, שהמצווה לנענע היא מדברי חכמים.

20. ערוך השלחן תרנא כג. ועיין לבוש תרנא ט: "כדי להודות ולרנן למי שארבע רוחות ומעלה ומטה הם שלו".

בתקופה זו של השנה הוא ממנו²¹. וכך אמרו חכמים: "מוליך ומביא – למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד – למי שהשמים והארץ שלו"²². טעם נוסף למצווה לנענע את ארבעת המינים הוא שנענועם מעורר את שמחת הלב²³, כמו שנאמר בתורה: **"וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר וכו' וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים"**²⁴. מעבר לחשיבות של הבעת השמחה בחג הסוכות, שהוא "זמן שמחתנו", שמחה זו גם מגלה שעם ישראל יצא ביום הכיפורים זכאי בדין; וכן אמרו חכמים: "ביום הכיפורים באים לדין ישראל ואומות העולם, ואין יודעים מי יצא זכאי ומי יצא חייב, נתן הקדוש ברוך הוא מצוה זו לישראל שיהיו **שמחים** בלולביהם, כאדם היוצא לפני השופט זכאי, ונותן לו השופט מקל או דבר אחר לסימן שהוא יצא זכאי **וישמח בו**"²⁵. וכן כתבו ראשונים שנענוע ארבעת המינים הוא "להודיע כי נצחנו את כל המקטרגים עלינו, כדרך המלכים הנוצחים ותופסים העיירות לוקחים הרומח ואות המלכות תלוי עליו, ועולים על ראש המגדל ומוליכים ומביאים לכל רוח להודיע כי המלך נצח את הכל"²⁶. ולכן הסמיכו חכמים את חובת הנענועים לפסוק: **"אֲזַיְרְנֶנּוּ עֲצֵי הָעֵר, מִלִּפְנֵי ה' כִּי בָא לְשָׁפוֹט אֶת**

21. עיין ספר החינוך מצווה שכד.

22. סוכה לז ב.

23. מאירי סוכה לז ב. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ז סימן סד עמ' 350.

24. ויקרא כג ט. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

25. עיין אבודרהם סדר תפילת סוכות ד"ה וששה, ולבוש תרנא ח, על פי מדרש תנחומא פרשת אמור אות יח. ועיין תפארת ישראל סוכה פרק ג יכין אות נ, שראוי להראות את השמחה בנענוע גידולי הקרקע, כיוון שהאדם נמשל לעץ השדה.

26. אבודרהם סדר תפילת סוכות ד"ה וששה. ועיין יראים סימן תכב: "וצו חכמים לנענע לולב בשעת ההלל להתפאר במצווה". ועיין ספר הרוקח הלכות סוכות סימן רכ: "אמרתי לכם שתקחו את הלולב ותנענעו אותו לפני, למה? שבשעה שהוצאתי אתכם מארץ מצרים נענעתי את ההרים, שנאמר: **'הָהָרִים רָקְדוּ כְּאִילִים גִּבְעוֹת כְּכֶגֶז צֶאֱן'** (תהלים קיד ד), אף לעתיד לבא אני עושה כן שנאמר: **'הָהָרִים יִהְיֶינָה גִּבְעוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רָנָה וְכָל עֲצֵי הַשָּׁדָה יִקְחֲאוּ קֶף'** (ישעיהו נה יב)". ועיין פרדס אליעזר (מכון דמשק אליעזר) סוכות ג עמ' עו ואילך, שהאריך בביאור עניין הנענועים.

הָאָרֶץ²⁷. כלומר, לאחר שיבוא ה' לשפוט את הארץ ביום הכיפורים, ירננו לפניו בעצי היער, שהם ארבעת המינים²⁸.

בסגולתם של הנענועים לבטל מעם ישראל צרות שונות, כמו שאמרו חכמים: "מוליך ומביא – כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד – כדי לעצור טללים רעים. אמר רבי יוסי בר אבין: זאת אומרת שיירי מצווה (– חלקי המצווה שאינם עיקריים ואינם מעכבים אותה) מעכבים את הפורענות"²⁹. רוחות רעות וטללים רעים הם דוגמאות לצרות, ומצוות הנענוע מגינה על עם ישראל מאלו, כיוון שכל הצרות באות מפני שהשטן מקטר על ישראל, וכאשר עם ישראל מקיים בשמחה את מצוות ה' ואף את חלקי המצווה שאינם עיקריים – מסתתמות טענותיו³⁰.

דרך הנענוע

'נענוע' הוא החזקת הלולב סמוך ללב, הרחקתו מהלב לכיוון שאליו מנענעים, והחזרתו סמוך ללב³¹. למנהג יוצאי אשכנז, תוך כדי הולכת הלולב והחזרתו יש לכסכם את העלים, כלומר להרעיד מעט את הלולב כך שהעלים ייפרדו מעט זה מזה³², וישמיעו קול³³. הטעם למנהג יוצאי אשכנז הוא שכאמור לעיל, חכמים הסמיכו את חובת הנענוע לפסוק

27. דברי הימים א פרק טז פסוק לג.

28. לבוש תרנא ח. ועיין תוספות סוכה לז ב ד"ה בהודו.

29. סוכה לז ב.

30. עיין ערוך השלחן תרנא כג.

31. רמ"א תרנא ט, כף החיים סימן תרנא ס"ק מח וס"ק צג, משנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תרנא ט.

32. רמ"א תרנא ט, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' רצט, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נג סעיף כג, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על הרמ"א שם, שיוצאי ספרד נוהגים שלא לכסכם את עלי הלולב, ועיין הסכמת הגר"ש דבליצקי לספר שמחת ישראל (דרדק) חלק ב, שגם יוצאי אשכנז – פרושים בירושלים – נהגו שלא לכסכם את עלי הלולב.

33. לבוש תרנא ט.

"אִז יִרְנְנוּ עֲצֵי הַיָּעַר"³⁴, והשמעת קול העלים היא רינון העצים³⁵.

יש לנענע שלוש פעמים לכל כיוון, ואם כן יש להרחיק את הלולב מהלב ולקרר אותו חזרה שלוש פעמים לכל כיוון³⁶.

יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לסובב את כל הגוף לכיוון שאליו מנענעים את הלולב. לדוגמה: כאשר מנענעים את הלולב לצד דרום, מסובבים את הגוף לכיוון דרום, ופושטים את הידיים קדימה, וכאשר מנענעים לצד מערב, מסובבים את הגוף לכיוון מערב, ופושטים את הידיים קדימה³⁷. ויש מיוצאי אשכנז שאינם מסובבים את הגוף לכיוון שאליו מנענעים את הלולב, אלא נשארים עם הפנים לכיוון ארון הקודש, ומטים את הידיים לכיוון הרצוי³⁸. וכל אחד יעשה כמנהגו³⁹.

נחלקו המנהגים לאיזה כיוון יש לנענע את הלולב תחילה ומהו סדר הנענועים. יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לנענע את הלולב לפי הסדר הבא: דרום, צפון, מזרח, למעלה, למטה ולמערב, וזאת על פי הקבלה⁴⁰.

רבים מיוצאי אשכנז נוהגים לנענע את הלולב שלא על פי סדר זה, אלא על פי הכלל: "כל פניות שאתה פונה לא יהו אלא לימין"⁴¹. יש שנתנו

34. דברי הימים א פרק טז פסוק לג.

35. לבוש תרנא ט.

36. רמ"א תרנא ט, ומשנ"ב שם, כף החיים תרנא צג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נג סעיף כב, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין משנ"ב תרנא מו, שכאשר מנענעים את הלולב לכיוון מטה, אין מטרים את ראש הלולב לכיוון מטה, אלא מטרים מטה את החלק התחתון של הלולב.

37. שער הציון תרנא מט, כף החיים תרנא צו, נתיבי עם סימן תרנא אות ד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נג סעיף כד, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקכט: וכן נהגו, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום, משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרנא לז, ועיין שם, שכן מנהג יוצאי ספרד.

38. משנ"ב סימן תרנא ס"ק לז וס"ק מז.

39. שער הציון תרנא מט.

40. כף החיים תרנא מט, נתיבי עם סימן תרנא אות ד, חזון עובדיה עמ' שנב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נג סעיף ח וסעיף כה, ועיין לוח הלכות ומנהגים (וינד) שכן מנהג קהילות החסידים.

41. סוטה טו ב.

טעם לכלל זה והוא שצד ימין מסמל את מידת החסד, ויש להעדיפו על פני צד שמאל, שמסמל את מידת הדין⁴². על פי כלל זה, יש לנענע את הלולב תחילה לכיוון שמול פני הנוטל, ולאחר מכן לנענע לכל אחת מרוחות השמיים, כאשר כיוון הסיבוב הוא לצד ימין, ולבסוף לנענע למעלה ולמטה. לדוגמה: אדם הנמצא דרומית לירושלים ומתפלל לכיוון צפון, מנענע תחילה לכיוון צפון, לאחר מכן לכיוון מזרח, לאחר מכן לכיוון דרום, ומסיים את הנענועים לרוחות השמיים בנענוע לצד מערב, ומנענע למעלה ולמטה⁴³.

נענוע ארבעת המינים בהלל

כאמור לעיל, חכמים הסמיכו את חובת הנענועים על הפסוק: "אֲזַיְרְגֶנּוּ עֲצֵי הַיַּעַר, מִלִּפְנֵי ה' כִּי בָא לְשִׁפּוֹט אֶת הָאָרֶץ"⁴⁴. הפסוקים הסמוכים לפסוק זה הם: "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ, וְאָמְרוּ הַשְׁמַיִם אֱלֹהֵי

42. תורת נתן ערכי הרמ"ק חלק י' עמ' ריד אות תקח. ועיין ערוך השלחן תקפה ו.
43. עיין שו"ע תרנא, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ג סימן סג, והגר"ש דבליצקי בספר משנת יוסף על הלכות בית כנסת סימן מא אות ד, שסידור הכיוונים המוזכר בשלחן ערוך (מזרח, דרום, מערב, צפון) הוא לפי כיוון ארון הקודש ולא לפי כיווני העולם, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שכן הוא מנהג העולם, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין הערות הגר"ש אלישיב סוכה מז ב, ושו"ת ישועת משה (אהרנסון) חלק א סימן מד, שחולקים וסוברים שסידור הכיוונים הוא לפי כיווני העולם. ועיין חזון עובדיה עמ' שג הערה טו, שאסור שחלק מהמתפללים ינענעו בצורה אחת וחלקם ינענעו בצורה אחרת, כיוון שיש בכך איסור "לא תתגודדו" (- לא תעשו אגודות אגודות), ועיין משנ"ב ביצחק יקרא עם הערות הגר"א נבנצל שליט"א על שו"ע תרנא ח, וארבעת המינים כהלכתם (ינאי) פרק ז הערה 56, בשם הגר"ש וזנר והגר"ח קנייבסקי, ושלמי תודה (פלמן) סוכות סימן סו אות א, בשם הגר"י קרליץ, שכתבו כעין זה, ועיין שו"ת משפט כהן למרן הרב קוק זצ"ל סימן קכה ד"ה ומש"כ (הראשון), וערוך השלחן תרנא כב, ואשרי האיש פרק לב אות ט, שחולקים וסוברים שאין בכך איסור "לא תתגודדו", או משום שסדר הנענוע אינו חוב גמור, ובדבר שאינו חוב גמור אין איסור "לא תתגודדו", או משום שבזמננו, שיש כמה מנהגים ידועים, נחשב הדבר כשני בתי דינים בעיר אחת, ואין איסור "לא תתגודדו" כאשר ישנם שני בתי דינים בעיר אחת, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאין היום בית כנסת עם מנהג אחד, ולכן אין בזה איסור "לא תתגודדו", אך אם הקהילה תתאחד למנהג אחד, הוא יחייב את כולם.

44. דברי הימים א פרק טז פסוק לג.

ישענו וכו" 45, ומכאן למדו חכמים שיש לנענע את ארבעת המינים בהלל, באמירת הפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" 46, ובאמירת הפסוק "אנא ה' הושיעה נא" 47.

סדר הנענועים בהלל למנהג יוצאי ספרד וקהילות החסידים

יוצאי ספרד וקהילות החסידים נוהגים לנענע את ארבעת המינים בהלל ארבע פעמים: פעם אחת בפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" 48; פעם שנייה בפסוק "אנא ה' הושיעה נא" 49; פעם שלישית, כאשר חוזרים ואומרים את הפסוק "אנא ה' הושיעה נא"; ופעם רביעית בפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" 50 שנאמר בסוף ההלל. הפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" מופיע בהלל שלוש פעמים – פעם אחת באמצע ההלל ופעמיים בסופו. ואף שבסוף ההלל כופלים את הפסוק ואומרים אותו פעמיים, אין מנענעים את הלולב בשתי פעמים אלו, אלא רק בראשונה מביניהן 51. מנהג זה מבוסס על דעת האר"י הקדוש, והוא לפי הקבלה 52.

45. דברי הימים א פרק טז פסוקים לד-לה.

46. תהלים פרק קיח פסוק א ופסוק כט.

47. תהלים קיח כה. שו"ע תרנא ח, ומשנ"ב שם.

48. תהלים קיח א.

49. תהלים קיח כה.

50. תהלים קיח כט.

51. כף החיים סימן תרנא ס"ק נ וס"ק פז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נג סעיף כו, משנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תרנא ח, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין פסקי תשובות תרנא הערה 111, שלמנהג זה סך הנענועים שמנענעים בהלל עולה לשבעים ושניים, כגימטריית המילה 'חסד'.

52. כף החיים סימן תרנא ס"ק נ וס"ק פז.

סדר הנענועים בהלל למנהג רוב יוצאי אשכנז

מנהג רבים מיוצאי אשכנז לנענע את ארבעת המינים בהלל שמונה פעמים. שש פעמים באמירת הפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו"⁵³, ופעמיים באמירת הפסוק "אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא"⁵⁴. כאמור לעיל, הפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", מופיע בהלל שלוש פעמים – פעם אחת באמצע ההלל ופעמיים בסופו. יוצאי אשכנז נוהגים לנענע את ארבעת המינים בכל הפעמים הללו. נוסף על כך, יוצאי אשכנז נוהגים לומר את הפסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" שלוש פעמים נוספות, במענה לחזן כאשר הוא אומר את הפסוקים: "יאמר נָא יִשְׂרָאֵל כי לעולם חסדו, יאמרו נָא בֵּית אֱהֲרֹן כי לעולם חסדו, יאמרו נָא יִרְאִי ה' כי לעולם חסדו"⁵⁵, וגם בפעמים אלו הם מנענעים את ארבעת המינים⁵⁶.

סדר הנענועים בהלל לשליח הצבור

גם שליח הציבור מנענע את ארבעת המינים באמירת הפסוקים "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" ו"אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא", כל אחד כפי מנהגו. אלא שלמנהג יוצאי אשכנז, שליח הציבור מנענע את ארבעת המינים גם באמירת הפסוק "יאמר נָא יִשְׂרָאֵל כי לעולם חסדו"⁵⁷, אך לא בפסוקים: "יאמרו נָא בֵּית אֱהֲרֹן כי לעולם חסדו, יאמרו נָא יִרְאִי ה' כי לעולם חסדו"⁵⁸. הטעם לכך הוא שבפסוק "יאמר נָא יִשְׂרָאֵל כי לעולם חסדו" שליח הציבור פונה לקהל וקורא להם לומר: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", ואין זה נאה שהציבור ינענע את ארבעת המינים, ושליח הציבור שקרא להם לומר פסוק זה, לא ינענע איתם. אך

53. תהלים פרק קיח פסוק א ופסוק כט.

54. תהלים קיח כה.

55. תהלים קיח ב-ד.

56. רמ"א תרנא, ומשנ"ב שם.

57. תהלים קיח ב.

58. תהלים קיח ג-ד.

בפסוקים "יאמרו נא בית אהרן פי לעולם חסדו, יאמרו נא יראי ה' פי לעולם חסדו", שליח הציבור אינו פונה לקהל, ולכן אין הוא צריך לנענע בפסוקים אלו⁵⁹.

צורת הנענועים בפסוקי ההלל

בפסוק "הודו לה' פי טוב פי לעולם חסדו", יש לנענע בכל מילה לרוח אחת, מלבד בשם ה', שאין מנענעים בו. זאת כיוון שבעת אמירת שם ה' יש לכוון יותר מאשר בעת אמירת שאר תיבות ההלל, ובעת הנענועים האדם טרוד בנענוע ואינו יכול לכוון כראוי. ובפסוק "אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא"⁶⁰, יש לנענע בכל מילה לשתי רוחות, מלבד בשם ה', שאין מנענעים בו⁶¹. ויש נוהגים לנענע בפסוק "אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא" בכל תנועה לרוח אחת, כלומר במילה "א-נא" לשתי רוחות, במילה "הו-שי-עה" לשלוש רוחות, ובמילה "נא" לרוח אחת⁶², וכן נוהגים יוצאי ספרד⁶³.

59. משנ"ב תרנא מא.

60. תהלים קיח כה.

61. משנ"ב תרנא לז. ועיין חזון עובדיה עמ' שנה, שיש להזהר שלא לחלק את תיבת "הושיעה" לשניים על ידי נשימה באמצע התיבה, כדי שהתיבה לא תאבד את משמעותה, ואדם שנשימתו קצרה יאמר את המילה ברצף, וינענע אחר כך, ועיין הליכות שלמה פרק יא הערה 86, שאין למשוך את המילים לצורך הנענועים, כיוון שאין זו צורת קריאה ראויה.

62. כף החיים תרנא פב.

63. מועד לכל חי סימן כג אות קמג, חזון עובדיה עמ' שנה, לוח דינים ומנהגים (אהבת שלום).

פרק כג

דיני ארבעת המינים בחול המועד

נטילת המינים בחול המועד - מצווה מדברית חכמים

יש הבדל בין המצווה ליטול את ארבעת המינים ביום הראשון של חג הסוכות, לבין המצווה ליטלם בשאר ימי החג. המצווה ליטול את ארבעת המינים ביום הראשון של החג היא מצווה מהתורה, שנאמר: "לְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר וכו'", אך המצווה ליטלם בשאר ימי החג היא מצווה מדברית חכמים – זכר למקדש שבו נהגה מצוות נטילת ארבעת המינים בכל שבעת ימי החג¹.

קולות בנטילת ארבעת המינים בחול המועד

כיוון שהמצווה ליטול את ארבעת המינים בשאר ימי החג היא מצווה מדברית חכמים, הקלו בה חכמים והתירו ליטול למצווה זו גם ארבעה מינים הפסולים לנטילה ביום טוב הראשון של החג. לדעת הרמ"א, חכמים הקלו שלא לחשוש בשאר ימי החג לפסול 'חסר'², ולדעת השולחן ערוך, חכמים

1. שו"ע תרנח א, ומשנ"ב שם.

2. רמ"א תרמט ה, על פי הרא"ש. ועיין שו"ע הרב סימן תרמה סעיף י וסימן תרמט סעיף יט, ומשנ"ב תרמה יז, שגם פסולים הנלמדים מהדרשה "וְלִקְחֶתֶם (וְלִקַּח - תָּם) - שתהא לקיחה תמה", כפסול נחלקה התימות, ופסול נסדק כהימנך, אינם נוהגים בשאר ימי החג, ועיין שו"ע הרב תרמט יט אות ד, שפסולים אלו כלולים בפסול 'חסר'.

הקלו שלא לחשוש הן לפסול 'חסר' והן לפסולים הנובעים מדין 'הדר'³.

הטעם לדעת הרמ"א שחכמים הקלו רק בדין חסר ולא בפסולים הנובעים מדין הדר, הוא שהדין של נוי החפץ שמקיימים בו את המצווה הוא דין כללי בכל התורה, לכן חכמים לא הקלו בו, אך דין חסר אינו דין כללי בכל התורה, ולכן חכמים הקלו בו⁴. והטעם לדעת השלחן ערוך שחכמים הקלו גם בפסולים הנובעים מדין הדר הוא שפסולים אלו מצמצמים בהרבה את המינים הכשרים, וחכמים לא רצו שמציאת ארבעת המינים לצורך קיום המצווה תדרוש טרחה רבה⁵.

נמצא שלדעת השלחן ערוך, אתרוג שיש עליו נקודות שחורות, אתרוג שהפיטם שלו נפל, אתרוג שיש לו 'בִּלְטָלָךְ' גבוהים הבולטים הרבה מעל פני האתרוג ולולב שנקטם ראשו – כשרים לנטילה בשאר ימי החג. זאת כיוון שפסולים אלו נובעים מדין הדר, ולכן אינם נוהגים בשאר ימי החג. אך לדעת הרמ"א כל אלו פסולים לנטילה בכל ימי החג⁶.

אף שיוצאי ספרד נוהגים בדרך כלל כדעת השלחן ערוך, ולדעתו ארבעה מינים שיש בהם פסולים הנובעים מדין הדר כשרים לברכה בשאר ימי החג – טוב שיוצאי ספרד יימנעו מנטילת ארבעה מינים אלו גם בשאר ימי החג⁷. הטעם לכך הוא שלדעת הרמ"א מינים אלו פסולים, וטוב לחשוש לדעתו; ועוד שיש סוברים שיוצא ספרד הנוטל מינים אלו אינו רשאי לברך לפני

3. עיין שו"ע תרמט ה, על פי הרמב"ם. ועיין שו"ע שם, שמין שאין בו את השיעור הנדרש, כגון אתרוג הקטן משיעור כביצה או לולב שאין בו ארבעה טפחים, פסול בכל ימי החג, וכן אתרוג האסור באכילה פסול בכל ימי החג.

4. משנ"ב תרמט לה, וכפות תמרים סוכה כט ב ד"ה ומ"ש התוס'.

5. השגות הרמב"ן להלכות לולב לראב"ד ד"ה ובכאן יש מקום (נדפס בתוך תשובות ופסקים לראב"ד עמ' לה).

6. עיין טבלה להלן.

7. כף החיים תרמט נז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק עב סעיף עא, אור לציון חלק ד פרק לו שאלה א. ועיין חזון עובדיה עמ' רפא, שמשמע מדבריו שיוצאי ספרד יכולים להקל בדין זה כדעת השלחן ערוך, ועיין להלן בעניין אתרוג חסר.

נטילתם, כיוון שלדעת הרמ"א ארבעה מינים אלו פסולים, וכלל בידינו: "ספק ברכות - להקל"⁸.

טוב גם להימנע מנטילת אתרוג חסר בשאר ימי החג, אף שלדעת כולם הוא כשר, כיוון שראוי שארבעת המינים יהיו נאים ללא כל פגם; כמו שנאמר: "זֶה אֶלֶי וְאֶנְהוּ (-לשון נוי)"⁹, ודרשו חכמים: "התנאה לפניו במצות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה"¹⁰.

8. כף החיים תרמט נז, עיין אור לציון חלק ד פרק לו שאלה א. ועיין חזון עובדיה עמ' רפא, שחולק וסובר שיוצאי ספרד יכולים לברך על ארבעה מינים אלו, אף שלדעת הרמ"א הם פסולים, ואין אומרים "ספק ברכות - להקל", כיוון שעיקר הספק הוא בנוגע למצווה ולא בנוגע לברכה.

9. שמות טו ב.

10. שבת קלג ב. תורת חסד אורח חיים סימן לו אות ב, מקראי קודש לגרצ"פ פרנק (תשע"ג) חלק ב סימן צח עמ' קעב, עיין כף החיים תרמט עו, חזון עובדיה עמ' שלג. ועיין הליכות מועד (מלכא) עמ' תיב הערה כז, שאם החיסרון במין אינו נראה בראייה שטחית, אין בכך חיסרון נז, ואותו מין כשר לכתחילה.

דיני ארבעת המינים בחול המועד טבלה מסכמת

הפגם	הדין לדעת השלחן ערוך	הדין לדעת הרמ"א
לולב	קצר מארבעה טפחים	פסול ¹
	יבש	כשר
	נקטם ראשו	פסול ²
	נסדק כהימנוק	פסול ³
	נחלקה התיומת	כשר ⁴
	שאול	כשר ⁵
הדס	אינו 'עבות'	פסול ⁶
	קצר משלושה טפחים	פסול ⁷
	יבש	כשר
	נקטם ראשו	פסול ⁸
	נשרו עליו	פסול ⁹
	שאול	כשר ¹⁰
ערבה	קצרה משלושה טפחים	פסולה ¹¹
	יבשה	כשורה ¹²
	נקטם ראשה	כשורה ¹³
	נשרו רוב עליה	כשורה ¹⁴
	שאולה	כשורה ¹⁵
	מחלוקת ¹⁶	פסולה ¹⁷
אתרוג	מורכב	פסול ¹⁸
	אין בו שיעור כביצה	פסול ¹⁹
	ירוק	פסול ²⁰
	חסר	כשר ²¹
	מנומר	כשר ²²
	ניטל עוקצו	כשר ²³
	ניטלה פטמתו	פסול ²⁴
	חזזית	כשר ²⁵
	מראה פסול בחוטמו	כשר ²⁶
	שאול	כשר ²⁷
		כשר ²⁸
		כשר ²⁹

הערות לטבלה:

1. שו"ע תרמט ה.
2. עיין משנ"ב תרמה כא.
3. עיין מגן אברהם תרמה ו.
4. שו"ע הרב סימן תרמט סעיף יט.
5. עיין משנ"ב תרמה יז.
6. שו"ע ורמ"א סימן תרמט סעיף ב וסעיף ה.
7. משנ"ב תרמו יג.
8. שו"ע תרמט ה.
9. עיין משנ"ב תרמה כא.
10. עיין משנ"ב תרמו לב.
11. עיין שער הציון תרמז יא, שהאחרונים נחלקו אם פסולו של הדס שנשרו עליו ורובו אינו משולש הוא מחמת שאין הוא נקרא "ענף עץ עבות", והוא פסול בכל שבעת הימים לדעת כולם, או שפסולו הוא משום הדר, ולדעת השלחן ערוך הוא כשר לשאר ימי החג, ועיין שו"ת אבני ישפה חלק א סימן כק סוף ענף ג, בשם הגרי"ש אלישיב, שיש להחמיר.
12. שו"ע ורמ"א סימן תרמט סעיף ב וסעיף ה.
13. שו"ע תרמט ה.
14. שער הציון תרמז י.
15. עיין משנ"ב תרמז י.
16. שער הציון תרמז י.
17. עיין משנ"ב תרמז י.
18. שער הציון תרמז יא, ועיין שו"ת אבני ישפה חלק א סימן כק סוף ענף ג, בשם הגרי"ש אלישיב, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרמז י, שיש להחמיר.
19. שו"ע ורמ"א סימן תרמט סעיף ב וסעיף ה.
20. משנ"ב תרמח סה.
21. שו"ע תרמט ה. ועיין הליכות מועד עמ' תלו, שאתרוג שהיה בו שיעור כביצה, והצטמק לפחות מכביצה, הוא כשר בשאר הימים לדעת השלחן ערוך, כיוון שפסולו הוא מדין הדר.
22. עיין משנ"ב תרמח סד, ואוצר ארבעת המינים (תשפ"ב) עמ' תקצד.
23. רמ"א תרמט ה.
24. עיין רמ"א תרמט ה, ומשנ"ב תרמח נה. ועיין רמ"א תרמט ה, שלא ניתן להכשיר אתרוג מנומר על ידי הסרת הנימור, כיוון שהחיסרון בא מחמת פסול, ועיין משנ"ב תרמט לח, שיש חולקים וסוברים שניתן להכשיר אתרוג מנומר על ידי הסרת הנימור, ובשעת הדחק ניתן לסמוך עליהם.
25. רמ"א תרמט ה. ועיין חזון עובדיה עמ' שלג הערה ז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נב סעיף עא, שטוב לחברו בדבק.
26. עיין רמ"א תרמט ה, שאתרוג שהפיטם שלו נפל פסול מדין חסר, ולכן בימי חול המועד הוא כשר, ועיין חזון עובדיה עמ' רפה הערה כג, שכתב כעין זה, ועיין משנ"ב תרמט לו, שיש לחשוש

- לדעת המגן אברהם החולק וסובר שאתרוג שהפיטם שלו נפל פסול משום שהוא אינו "פְּרִי עֵץ הָדָר", והוא פסול בכל ימי החג, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' רצב.
27. רמ"א תרמט ה.
28. עיין מגן אברהם תרמח יז.
29. שו"ע ורמ"א סימן תרמט סעיף ב וסעיף ה.

פרק כד חול המועד

אמירת הלל

בכל יום מימי החג אומרים הלל שלם בברכה¹, כיוון שכל יום נחשב חג בפני עצמו. זאת למדים מכך שבכל יום מימי הסוכות מקריבים קרבן מוסף אחר, בשונה מפסח, שבו מקריבים בכל יום את אותו קרבן מוסף². ועוד טעם לאמירת ההלל בכל יום הוא שבכל יום ישנה מצווה ליטול את הלולב³, ומצוות נטילת לולב צריכה להיעשות בשמחה, לכן תיקנו חכמים לומר הלל בכל יום⁴.

אמירת ההושענות

בימי חג הסוכות בזמן שבית המקדש היה קיים היו מקיפים את המזבח פעם אחת בכל יום ואומרים "אֶנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָא, אֶנָּה ה' הַצְּלִיחָה נָא"⁵, וזאת

1. שו"ע תרמד א. ועיין השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שורש א ד"ה והפליאה, ורשימות שיעורים לגר"ד סולובייצ'ק סוכה נא א ד"ה ונראה, שבאמירת ההלל מקיימים את מצוות השמחה בחג, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נד סעיף טז, שיש לומר את ההלל בשמחה ובנחת.

2. משנ"ב תרמד ד.

3. ירושלמי סוכה פרק ה הלכה א, שבלי הלקט סימן קעד.

4. מועדים וזמנים חלק ב סימן קכב.

5. תהלים קיח כה. סוכה מה א.

לזכר הפלת חומת יריחו, שהקיפוה בכל יום פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים.⁶ זכר להקפת המזבח במקדש, נוהגים בזמן הזה לומר את התפילה הנקראת "הושענות" ותוך כדי אמירתה להקיף את הבימה, בכל יום פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים. זאת בציפייה ובתפילה שחומת מלכות אֲדום תיפול, ומלכותם תכלה ותאבד מן העולם.⁷ ויש הסוברים שעניין ההקפה הוא להרבות בשמחה.⁸

בזמן אמירת ההושענות מוציאים ספר תורה מארון הקודש ומביאים אותו לבימה.⁹ הטעם לכך הוא שבזמן הזה, שאין לנו מזבח, לימוד תורה בענייני הקרבנות מכפר על עוונותיהם של ישראל, והוא משמש תחליף למזבח.¹⁰ ועוד טעם לכך הוא שאנו מתפללים שה' יושיענו בזכות התורה.¹¹

בזמן שמקיפים את הבימה יש לאחוז את הלולב ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל¹² ולהצמידם זה לזה,¹³ כפי שאוחזים אותם בשעת הברכה. ואף שנטילת המינים בדרך זו אינה מותרת יד פנויה להחזקת הסידור ונאלצים

6. ירושלמי סוכה פרק ד הלכה ג.
7. עיין כד הקמח ערך ערבה ד"ה וכדי להורות וד"ה וצריך, ועיין באור הגר"א תרס ג.
8. עיין לבוש תרס ב.
9. שו"ע תרס א. ועיין פרי מגדים משבצות זהב תרס א, ולדוד אמת לחיד"א סימן ד אות יד, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום, שמחת כבוד ספר התורה אין להניחו על הבימה ולהשאיר אותו כך, אלא צריך שאחד המתפללים יאחז בו. ועיין לדוד אמת שם, שהאוחז בספר התורה יתחלף עם אחד המתפללים כדי שגם הוא יזכה במצוות ההקפה, ואם הדבר אינו אפשרי יעדיף את מצוות האחיזה בספר התורה, ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף א, שחולק וסובר שאם אין בין המתפללים אדם שאינו מקיף את הבימה (כגון אדם שאין לו ארבעה מינים או אדם אֶבֶל). יניחו את ספר התורה על הבימה מבלי לאחזו, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שאין נוהגים כן, ועיין כף החיים תרס ו, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק יז הערה יח. ועיין חזון עובדיה עמ' שפח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מג, שחולה המתפלל בביתו ישים ספר תנ"ך על כיסא ויקיפנו עם הלולב, ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תרנא סעיף ח, שחולק וסובר שהקפת הבימה תוקנה רק בציבור.
10. משנ"ב תרס א.
11. עיין ערוך השולחן תרס א.
12. שו"ע הרב תרנא יג, עיין משנ"ב תרנא טו, ערוך השלחן תרנא ט, בן איש חי שנה ראשונה פרשת האזינו סעיף יד, הליכות שלמה פרק יא הערה 74, חזון עובדיה עמ' שפא.
13. כף החיים תרנא קח, חזון עובדיה עמ' שפו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מב.

להניחו בין שתי הידיים, כך ראוי לעשות לכתחילה¹⁴. ויש סוברים שניתן לאחוז את הלולב והאתרוג ביד ימין ואת הסידור ביד שמאל¹⁵.

אדם שאין לו לולב אינו מקיף את הבימה¹⁶, כיוון שהקפת הבימה היא זכר להקפת המזבח, ואת המזבח היו מקיפים עם הלולב¹⁷.

יוצאי אשכנז נוהגים שאדם אָבֵל הנמצא בתוך שנת האָבֵל על אחד מהוריו או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, אינו מקיף את הבימה¹⁸. זאת כיוון שיש לשמוח בשעת ההקפות, ואדם אָבֵל שרוי בצער¹⁹.

לאחר תפילת שחרית קוראים בתורה בפרשת פנחס את קרבנות היום, ומעלים לתורה ארבעה עולים²⁰.

14. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מא, שאדם שאינו יכול לאחוז את הסידור בין שתי ידיו או להסתכל במחזור של חברו, יקיף את הבימה מבלי לומר את ההושענות, ולאחר מכן יאמר את ההושענות במקומו.

15. אבן ישראל חלק ט עמ' ככו הערות על משנ"ב תרנא טו, ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' פח, אשרי האיש פרק לב אות יב. ועיין חזון עובדיה עמ' שפו, שאדם שאינו יכול להחזיק את הסידור בין שתי ידיו, יכול לנהוג כדעה זו.

16. רמ"א תרס ב, כף החיים תרס יג, חזון עובדיה עמ' שפו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מ.

17. באור הגר"א תרס ב.

18. רמ"א תרס ב, וגשר החיים חלק א פרק כג סעיף ג אות ז, ואגרות משה יורה דעה חלק ד סימן סא אות יא, ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). ועיין גשר החיים שם, שהרוצה לסמוך על דעת הבית יוסף הסובר שאָבֵל רשאי להקיף את הבימה, יש לו על מי לסמוך, ועיין שם שביום טוב ובהושענא רבה מותר לאָבֵל להקיף את הבימה, ועיין מנחת יצחק חלק ו סימן סב אות ג, שהתקשה מה הסברה לחלק בין ימי חול המועד להושענא רבה וליום טוב. ועיין כף החיים תרס יז, וחזון עובדיה עמ' שפח, שיוצאי ספרד נוהגים שאדם אָבֵל מקיף את הבימה. ועיין הליכות שלמה פרק יב דבר הלכה א, שנכון לכבד את האָבֵל שיחזיק את ספר התורה.

19. עיין משנ"ב תרס ט.

20. שו"ע תרסג א. ועיין קיצור הלכות מועדים פרק יז סעיף יג, שאם טעו וקראו את הקריאה של יום אחר, אם טעו כן בכל ארבע העליות יעלו שוב את העולה הרביעי ויקראו את העלייה הראויה בברכותיה.

שבת חול המועד

כאשר אחד מימי סוכות חל בשבת, תיקנו חכמים שלא ליטול לולב באותו יום, מחשש שקיום המצווה יגרום חלילה לחילול שבת, בכך שאדם שאינו יודע לנענע את הלולב כראוי ילך עימו לאדם אחר שילמדנו, ויעבור על איסור הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים²¹. לכן יש מיוצאי ספרד הנוהגים שלא לומר את ההושענות בשבת²², וזאת מתוך חשש שאם יאמרו אותן בשבת, אנשים יתבלבלו וייטלו את הלולב בשבת כהרגלם בכל יום ליטול את הלולב בזמן אמירת ההושענות, ויבטלו את תקנת חכמים שלא ליטול לולב בשבת²³. יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נוהגים לומר את ההושענות בשבת²⁴ ואינם חוששים שאמירתן תגרום לנטילת ארבעת המינים, כיוון שאין מקיפים את הבימה בזמן אמירת ההושענות בשבת, ובכך ניכר שיום זה שונה משאר ימי החג²⁵.

מגילת קהלת

יוצאי אשכנז נוהגים לקרוא את מגילת קהלת בשבת בציבור²⁶. כיוון שבתקופה זו של השנה אדם עוסק בהכנסת השפע החקלאי לביתו ובשמחה בו, וקריאת מגילת קהלת באה לחזקו ולתקנו מבחינה מוסרית; שכן יש בה דברי מוסר המדריכים את האדם שלא לרדוף אחר ריבוי הממון²⁷, ומכוונים

21. שו"ע תרנח, ומשנ"ב שם, ורש"י סוכה מג א ד"ה ויעבירונו.

22. חזון עובדיה עמ' שצ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מח, ברית כהונה (מנהגי ג'רבא) אורח חיים מערכת שי"ן אות י, נתיבי עם תרס ה. ועיין שו"ע תרס ג, שיש לומר הושענות בשבת, ועיין חזון עובדיה שם, ונתיבי עם שם, שלא נהגו בזה כדברי השלחן ערוך.

23. משנ"ב תרס י.

24. שו"ע תרס ב, משנ"ב תרס י, נתיבות המערב (מנהגי מרוקו) מנהגי חג הסוכות אות נז, עלי' הדס (מנהגי תוניס) מנהגי סוכות סוף אות יג, נחלת אבות (מנהגי לוב) מנהגי חג הסוכות אות כ, דרך אר"ץ (מנהגי ארם צובא) עמ' קלז. ועיין כף החיים תרס כג, שכל אחד יחזיק במנהגו.

25. משנ"ב תרס י.

26. רמ"א תרסג ב.

27. לבוש תרסג ב.

אותו לצקת לשמחה תוכן חיובי ולהימנע מהוללות ומשמחה חסרת תוכן²⁸. יש מיוצאי אשכנז המקפידים לקרוא את מגילת קהלת מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ומברכים לפני קריאתה "על מקרא מגילה" ו"שהחיינו"²⁹, ויש מהם שאינם מברכים לפני קריאתה³⁰, וכל אחד יעשה כמנהגו³¹.

שמחת בית השואבה

בזמן שבית המקדש היה קיים, נהגו לשמוח שמחה מיוחדת במקדש בחג הסוכות³². הביטוי העיקרי לשמחת החג היה בשמחת בית השואבה, שבה הרבו בשירה, בריקודים ובניגוני שמחה, עד שאמרו חכמים: "מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו"³³. שמחה זו נקראה שמחת בית השואבה כיוון שהיא הייתה מתקיימת סביב מצוות ניסוך המים בחג – שאיבת המים ממעיין השילוח כדי לנסכם (ליצוק אותם) על גבי המזבח³⁴. ועוד טעם יש לשם זה, והוא שמשמחה זו שאבו הראויים לכך רוח הקודש³⁵.

בכל השנה היו מנסכים יין על גבי המזבח, ואילו בחג הסוכות מצווה לנסך גם מים. היין הוא משקה חשוב, והוא המשמח לבב אנוש, ואם כן נשאלת השאלה מה טעם בשמחה הרבה שבניסוך המים דווקא? תשובה לכך היא שכל קרבן ומתנה שאדם נותן, חשיבותו יכולה להיות משני צדדים – או שהמתנה חשובה ויקרה, או שהאדם הנותן הוא אדם חשוב ובעל מעלה. המים הם מתנה פשוטה ואינה חשובה כמו יין; והשמחה בניסוחם באה

28. עיין בינה לעתים (פיגו) מהדורת תשנ"ד עת האסף דרוש יז עמ' קלז, עיין משנ"ב תצ יז.

29. משנ"ב תצ יט, בשם הגר"א, לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי).

30. רמ"א תצ ט, מגן אברהם תצ ט, ט"ז תצ ו.

31. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כב סעיף ע. ועיין משנ"ב תצ יט: "הנהג לברך כשכתובין על קלף בודאי אין למחות בידו". ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלצניק), שמנהג יוצא אשכנז (פרושים) בארץ ישראל לברך על קריאת מגילת קהלת כאשר היא כתובה על קלף.

32. רמב"ם סוכה ח יב.

33. סוכה נא א.

34. סוכה נ ב.

35. עיין ירושלמי סוכה פרק ה הלכה א.

להראות את חשיבותם של נותני המתנה – ישראל, ואת גודל ערכם ומעלתם לפני ה', שציווה עליהם לנסך מים ושמח במתנתם זו מצד ערכם הם. ועל כן רבה השמחה בניסוך המים בחג הסוכות.³⁶

וכן מתאר הרמב"ם את שמחת בית השואבה במקדש: "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהם, בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתירה שנאמר 'וְשִׂמְחָתֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים'³⁷. וכיצד היו עושים? ערב יום טוב הראשון היו מתקנים במקדש מקום לנשים מלמעלה ולאנשים מלמטה כדי שלא יתערבו אלו עם אלו, ומתחילים לשמוח ממוצאי יום טוב הראשון, וכן בכל יום ויום מימי חולו של מועד. מתחילים לשמוח לאחר הקרבת קרבן תמיד של בין הערביים ושמחים כל הלילה. והיאך היתה שמחה זו? החליל מכה ומנגנים בכנור, בנבלים ובמצלתיים, וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה – בפה. ורוקדים ומספקים (– מכים בכלי הקשה) ומטפחים (– מוחאים כפיים) ומפזזים ומכרכרים כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שיר ותשבחות. ומצוה להרבות בשמחה זו. ולא היו עושים אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה, הם שהיו מרקדים ומספקים ומנגנים ומשמחים במקדש בימי חג הסוכות, אבל כל העם האנשים והנשים כולן באים לראות ולשמוע³⁸.

בזמן הזה, רבים נוהגים לעשות זכר לשמחת בית השואבה בלילי חג הסוכות, ומרבים בשמחה לכבוד חג הסוכות ולכבוד ה' יתברך, בנגינה, בשירת שירי קודש ובריקודים³⁹.

36. וזאת ליהודה (רוזנר) ימים נוראים עמ' ס.

37. ויקרא כג ט.

38. רמב"ם סוכה ח יב-יד.

39. משנ"ב תרסא ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מט סעיף ג. ועיין עיר הקודש והמקדש חלק ג פרק כה סעיף ח, שנוהגים לומר את חמישה עשר פרקי "שיר המעלות" שבתהלים כיוון שבזמן שבית המקדש קיים היו אומרים פרקים אלו בשמחת בית השואבה (עיין סוכה נא ב, ותפארת ישראל מסכת מידות פרק ב משנה ה יכין אות נד), ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) שבין פרק לפרק אומרים את הפסוק 'וְשִׂמְחָתֶם מִיָּמִים בְּשִׁשָּׁן מִסְעֵי הַיְּשָׁעָה' (ישעיהו יב ג).

פרק כה הושענא רבה

יום הושענא רבה ועניינו

היום האחרון של חול המועד נקרא 'הושענא רבה' (=גדול), והטעם לשם זה הוא שביום הושענא רבה מרבין באמירת התפילה הפותחת במילים "הושע נא"¹. יום זה דומה ליום טוב², ויש בו קדושה יתרה³, כיוון שזהו היום שחותם את חג הסוכות, מסיימים להקריב בו את שבעים הפרים כנגד שבעים אומות העולם⁴, ומתכפרים בו עוונותיהם של ישראל; כמו שאמרו חכמים: "אמר לו הקב"ה לאברהם, אם אין כפרה לבניך בראש השנה, תהיה להם כפרה ביום הכיפורים, ואם אין כפרה לבניך ביום הכיפורים, תהיה להם כפרה בהושענא רבה"⁵.

1. חיי אדם כלל קנג סעיף ב, כף החיים תרסד א. ועיין לבוש תרסד א, שהטעם לשם הושענא רבה הוא שביום זה מרבין בנטילת הערבה המכונה 'הושענא', ועיין עיין תפילה (מקלנבורג) עמ' רסב (מהדורת תשע"ו), שערבה מכונה 'הושענא' כיוון שחובטים אותה, ו'שען' בארמית הוא הכאה. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות א: "מרבין בתפילות ותחנונים בהושענא רבה, כי הוא סיום נ"א (=חמישים ואחד) יום שנתנו לישראל לעשות בהם תשובה ותתקבל תשובתם, והם שלושים יום של חודש אלול, ועשרים ואחד יום של חודש תשרי. ויום זה הוא סיום חמישים ואחד היום, ולכן נקרא הושענא רבא, כלומר הושע אותי יום נ"א, שהוא רבא, דהכל הולך אחר החיתום". ועיין כף החיים תרסד א, לטעמים נוספים.
2. אבודרהם ספר תפלת סוכות ד"ה וביום חמישי. ועיין ספר המנהיג חלק א הלכות סוכה עמ' תב: "אף על פי שלא נקרא יום השביעי של חג הסוכות שבתון, מכל מקום הוא תכלית החג, ותכלית ההקפה, ותשלומי שבעים הפרים כנגד שבעים האומות".
3. לבוש תרסד א.
4. אבודרהם ספר תפלת סוכות ד"ה וביום חמישי, ספר המנהיג חלק א הלכות סוכה עמ' תב-תג.
5. מטה משה (מת) סימן תתקנז. ועיין ספר המנהיג חלק א הלכות סוכה עמ' תב-תג, שביום זה נשלמת כפרת העוונות, כיוון שיש עוונות שלשם כפרתם צריך להיענש בגלות, והישיבה בסוכה

הושענא רבה הוא גם יום דין. בחג הסוכות נידונים על המים, כלומר נקבע בו כמה גשמים ירדו במשך השנה ובאלו מקומות⁶, וחתימת הדין על המים היא בהושענא רבה, שהוא היום האחרון של חג סוכות⁷. נוסף על כך, ביום זה מאשרים את חתימת הדין שנעשתה ביום הכיפורים⁸, ולכן נוהגים ביום זה מקצת ממנהגי ימים נוראים, כפי שיבואר בהמשך⁹.

חז"ל המשילו את הנעשה בהושענא רבה למסירת הפתק שנכתב בו גזר דינו של כל אדם לידי הממונים על ביצוע גזר הדין. כל עוד הפתק אינו נמסר לממונים קל יותר לבטל את גזר הדין על ידי תשובה ומעשים טובים, אך לאחר שהפתק נמסר לממונים, קשה יותר לבטלו¹⁰. לכן יש הנוהגים לאחל זה לזה בהושענא רבה: 'פיתקא טבא'¹¹, כלומר שבפתק שיימסר לממונים על ביצוע גזר הדין יכתבו גזרות טובות.

מנהגי הושענא רבה

יש הנוהגים להיות ערים כל ליל הושענא רבה ולעסוק בתורה¹², כדי להרבות

שבעה ימים נחשבת לעניין זה כגלות.

6. עיין ראש השנה טז א, והון עשיר ראש השנה פרק א משנה ב.
7. עיין שו"ע תרסד א, משנ"ב שם ס"ק ב וס"ק ז. ועיין באור הגר"א תרסד א, שלכן יש להרבות קצת בשמחה בהושענא רבה, כיוון שעם ישראל בטוח שיצא זכאי בדין (עיין שפתי חיים לגר"ח פרידלנדר ספר דברים עמ' רטז, בשם הגר"י סלנט).
8. אבודרהם ספר תפלת סוכות ד"ה וביום חמישי, ספר המנהיג חלק א הלכות סוכה עמ' תב-תג, בן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות ב, כף החיים תרסד יח, חזון עובדיה עמ' תלז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מט וסעיף נב. ועיין בן איש חי שם: "לכן צריך להתעורר בתשובה גדולה בהושענא רבה ויהיה לבו חרד בתשובה כל היום כולו".
9. עיין שו"ע תרסד א, ומשנ"ב שם.
10. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות ב, וכף החיים תרסד יח, וחזון עובדיה עמ' תלז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף מט וסעיף נב, על פי הזהור והאר"י הקדוש.
11. לב המועדים סוכות עמ' קנו. ועיין שו"ת אבני דרך חלק ט סימן פה.
12. משנ"ב תרסד א, וחזון עובדיה עמ' תלח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף נג. ועיין אהלי הלכה הלכות שבועות, אלו ברכות מברכות השחר אינו מברך אדם שהיה ער כל הלילה. ועיין משנ"ב סימן תרסד ס"ק ח, וסימן רמ ס"ק ז, שעל פי הקבלה נכון להימנע מתשמיש המיטה בליל הושענא רבה מלבד בליל טבילה, אך אדם שמניעת התשמיש עלולה לגרום לו מכשול,

בזכויות¹³, ולעורר את הלב לתשובה¹⁴, כיוון שהושענא רבה הוא יום דין. ויש הנוהגים לומר סדר לימוד מיוחד שנתקן ללילה זה, שעיקרו הוא קריאת ספר דברים וספר תהלים¹⁵, המזרזים את האדם ומעוררים אותו לאהבת ה' וליראתו¹⁶.

יש הנוהגים לטבול במקווה לפני עלות השחר, כפי שטובלים במקווה בערב יום הכיפורים¹⁷. והנוהגים ללמוד בליל הושענא רבה, טוב שיקדימו לטבול מערב, כדי ללמוד בקדושה¹⁸.

בפסוקי דזמרה בתפילת שחרית, יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נוהגים להוסיף את פרקי התהלים הנאמרים בפסוקי דזמרה בשבתות ובימים טובים, כיוון שהושענא רבה דומה ליום טוב¹⁹. אך אין אומרים "נשמת" אלא אומרים "ישתבח"²⁰, כיוון שבהושענא רבה לא מתווספת לאדם נשמה יתרה²¹. ויוצאי אשכנז נוהגים ששליח הציבור לובש חלוק לבן ('קיטל'), כפי

לא יימנע מלשמש מיטתו, וישתדל לטבול במקווה למחרת, ועיין ביאור הלכה סימן רמ סעיף א ד"ה מליל, בשם ספר ישועות יעקב, שאדם שעדיין לא קיים מצוות פרייה ורבייה אינו צריך להחמיר בזה.

13. סדר היום תחילת סדר יום הושענא רבה ושמחת תורה. ועיין שבלי הלקט סימן שעא, שכתב טעם אחר.

14. של"ה מסכת סוכה פרק נר מצוה אות כ.

15. שער הכוונות הקדמה לדרושי חג הסוכות, ומשנ"ב תרסד א, וחזון עובדיה עמ' תלח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף ג.

16. ערוך השלחן תרסד יא. ועיין הגהות על הסידור מהיעב"ץ בתוך סידור שערי שמים עמ' קכד, שהטעם לקריאת ספר דברים הוא זכר למעמד הקהל שהיה נעשה בסוכות, ובו המלך היה קורא חלקים מספר דברים.

17. רמ"א תרסד א.

18. עיין משנ"ב תרסד ח.

19. שו"ע תרסד א, ומשנ"ב שם, וקיצור שולחן ערוך (טולידאנו) סימן תרה סעיף א. ועיין כף החיים תרסד יא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף נח, שהנוהגים על פי האר"י הקדוש אינם נוהגים כן, עכ"ד, וזהו המנהג הנפוץ בקרב יוצאי ספרד (עיין נתיבי עם סימן תרסד, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום).

20. רמ"א תרסד א.

21. שערי תשובה סוף סימן תרסד. ועיין משנ"ב תרסד ג: כיוון שבאמת הוא חול.

שנוהגים בימים נוראים²².

יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לומר לאחר "ישתבח" את פרק ק"ל בתהלים, הפותח במילים "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעַמְקִים קָרְאתִיהָ ה'" ²³, כפי שנוהגים רבים בעשרת ימי תשובה²⁴.

יוצאי אשכנז נוהגים להסיר את הטבעות העליונות האוגדות את הלולב²⁵, כדי להרבות בשמחה בריבוי נענועים²⁶. ויש סוברים שיש בכך רמז לשחרור מהמצרים ומכוחות שליליים שקושרים ומגבילים את האדם²⁷.

22. רמ"א תרסד א, ומשנ"ב שם. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שיש שנוהגים ששליח הציבור לובש קיטל רק בתפילת שחרית, שבה אומרים את ההושענות. ועיין קיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"מ אליהו סימן קלח הערה א, שיוצאי ספרד אינם נוהגים ששליח הציבור לובש קיטל. ועיין חזון עובדיה עמ' תלח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף נז, שגם מי שנשאר ער כל הלילה, יתאמץ להתפלל תפילת שחרית ומוסף בכוונה ובהתלהבות. ועיין קיצור הלכות המועדים לגר"ש דבליצקי (תשפ"א) פרק כג הערה מב, שמצוות שמחה נוהגת בהושענא רבה, ולכן אין להתפלל בבכייה אלא בשמחה, ועיין ערוך השלחן תרסד יא: "ובאמירת הושענות בוכים הרבה כמו ביום הכיפורים". ועיין רמ"א תרסד א, שנוהגים ששליח הציבור אומר את הפסוק "שמע ישראל" בהוצאת ספר התורה ואת הקדיש שלאחר תפילת מוסף בניגון של יום טוב. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) שמפרט אלו חלקים בתפילה יוצאי אשכנז מנגנים בניגון של יום חול, אלו חלקים בתפילה מנגנים בניגון של יום טוב, ואלו חלקים בתפילה מנגנים בניגון של ימים נוראים. ועיין רמ"א תרסד א, ומשנ"ב שם, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות ה, שנוהגים שלא לעשות מלאכה של חול עד אחר היציאה מבית הכנסת (ועיין בית דוד [שאלו] פרק ל הערה 4, בשם הגר"ש דבליצקי).

23. תהלים קל א.

24. חזון עובדיה עמ' תלח, קיצור שולחן ערוך עם הערות הגר"מ אליהו סימן קלח הערה א, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כג סעיף טו. ועיין חזון עובדיה עמ' תלח, שבפסוקי דזמרה לפני אמירת "ה' מִלְךְ ה' סֶלָה ה' ימלוך לעולם ועד", יוצאי ספרד נוהגים לומר פעמיים את הפסוק "ה' האֱלֹהִים, ה' האֱלֹהִים", כפי שנוהגים בעשרת ימי תשובה.

25. שו"ע תרסד א. ועיין חזון עובדיה עמ' תלט, שיוצאי ספרד אינם נוהגים להתיר את אגד הלולב. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שיש המתירים את אגד הלולב לפני נטילתו, ויש המתירים את אגד הלולב לפני אמירת ההלל, ויש המתירים את אגד הלולב לפני אמירת ההושענות.

26. לבוש תרסד א.

27. זרע קודש (הורוויץ) חלק ב (תשי"ד) ליקוטים לסוכות ולהושענא רבה דף פז עמוד א. ועיין שם, וב"ח סימן תרסד אות א ד"ה ומ"ש ויש נוהגין, לטעמים נוספים.

יש הנוהגים ללבוש בגדי שבת בהושענא רבה²⁸, ונוהגים לעשות בו סעודה לכבוד היום²⁹.

הקפת הבימה שבע פעמים

בהושענא רבה בזמן שבית המקדש היה קיים היו מקיפים את המזבח שבע פעמים. זכר לכך, נוהגים להקיף את הבימה בבית הכנסת שבע פעמים בזמן אמירת ההושענות בהושענא רבה³⁰. הטעם להקפת המזבח שבע פעמים הוא זכר להפלת חומת יריחו על ידי הקפתה שבע פעמים. כך גם אנו מקיפים את הבימה שבע פעמים, סימן לכך שחומת מלכות אָדום תיפול ומלכותם תכלה ותאבד מן העולם³¹. ויש סוברים שריבוי ההקפות הוא כדי להרבות בשמחה³².

לפני הקפת הבימה, יוצאי אשכנז מניחים על הבימה שבעה ספרי תורה, ויש נוהגים להניח על הבימה את כל ספרי התורה שבהיכל³³. הטעם להנחת שבעה ספרי התורה הוא זכר לשבעת השופרות שבהם הקיפו הכהנים את חומת יריחו. והטעם להנחת כל ספרי התורה על הבימה הוא זכר לתקיעות

28. משנ"ב תרסד ט: ובמדינתנו נהגו.

29. מועד לכל חי סימן כד אות כז, וערוך השולחן תרסד יג, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כג סעיף לז, ושו"ת בצל החכמה חלק ג סימן ו. ועיין מועד לכל חי שם, שהטעם לסעודה זו כדי להראות שאנו בטוחים שנצא זכאים בדין (עיין שפתי חיים לגר"ח פרידלנדר ספר דברים עמ' רטז, בשם הגר"י סלנט). ועיין מועד לכל חי שם, שיש להקדים ולאכול את הסעודה, כדי שסעודת ליל שמיני עצרת תיאכל לתיאבון, ועיין בצל החכמה שם.

30. שו"ע תרסד א, ומשנ"ב שם. ועיין גשר החיים חלק א פרק כג סעיף ג אות ז, שאף שיוצאי אשכנז נוהגים שאדם אָבֵל הנמצא בתוך שנת האָבֵל על אחד מהוריו, או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, אינו מקיף את הבימה, בהושענא רבה אדם אָבֵל רשאי להקיף את הבימה. ועיין מנחת יצחק חלק ו סימן סב אות ג, שהתקשה מה הסברה לחלק בין ימי חול המועד להושענא רבה.

31. עיין כד הקמח ערך ערבה ד"ה וכדי להורות.

32. עיין לבוש תרס ב.

33. רמ"א תרס א. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על הרמ"א שם, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום, שיוצאי ספרד נוהגים להניח על הבימה רק ספר אחד.

שתקעו כל העם ביום השביעי להקפת החומה, לאחר תקיעת הכהנים, כמו שנאמר: "וְהָיָה בְּמִשְׁחֵי בָקָרָן הַיּוֹבֵל כְּשֶׁמֶעְכֶּם אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר יִרְעוּ כָּל הָעָם תְּרוּעָה גְדוֹלָה וְנִפְלָא חוֹמַת הָעִיר תִּחְתֶּיָּה"³⁴.

נטילת הערבה וחביטתה

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו מביאים בחג הסוכות ענפי ערבות לבית המקדש, וזוקפים אותם לצד המזבח כך שראשיהם יהיו כפופים על המזבח. לאחר מכן באו העם ולקחו בדי ערבות מאותם ענפים³⁵. זכר לכך הנהיגו הנביאים האחרונים – חגי, זכריה ומלאכי – ליטול ערבה בהושענא רבה³⁶, כלומר לקחת ערבה ולאחוז אותה ביד³⁷, והנהיגו גם לחבוט אותה על הקרקע³⁸, כיוון שחביטת הערבה מכופפת אותה ויש בכך זכר לכפיפת הערבות על המזבח³⁹. ואף שבבית המקדש היו נוטלים ערבה בכל שבעת ימי החג, הנביאים הסתפקו בעשיית זכר למקדש יום אחד בלבד. וקבעו שהיום שבו ייעשה זכר למקדש הוא הושענא רבה, כיוון שיום זה התייחד במקדש משאר ימי החג, שכן בו הקיפו את המזבח שבע פעמים⁴⁰.

34. יהושע ו.ה. באור הגר"א סימן תרס ס"ק א.

35. רמב"ם סוכה ז כב, משנ"ב תרסד יא.

36. משנ"ב תרסד יא, וערוך השלחן תרסד א-ב. ועיין שו"ת התעוררות תשובה חלק א סימן קפד, שמנהג זה הונהג על ידי הנביאים בגלות בבל.

37. תשובות ונהגות חלק ג סימן רג. ועיין שם, שמצוות צריכות כוונה, ולכן מי שסובר שהמצווה היא רק בחביטת הערבה, ואינו מודע לכך שעיקר המצווה היא בהגבהה, אפשר שלא יצא ידי חובה כראוי.

38. שו"ע תרסד ד.

39. תשובות ונהגות חלק ג סימן ריג. ועיין להלן טעמים נוספים למנהג חביטת הערבה.

40. משנ"ב תרסד יא. ועיין שם, שאף שנטילת הלולב בחול המועד היא גם זכר למקדש, חכמים לא הסתפקו בעשיית זכר לנטילת הלולב יום אחד בלבד, אלא תקנו ליטול לולב זכר למקדש בכל ימי חול המועד, משום שעיקרה של מצוות לולב מפורשת בתורה, וזאת בשונה מערבה, שמצוותה אינה מפורשת בתורה, ולכן הסתפקו הנביאים בעשיית זכר לה יום אחד בלבד. ועיין שער הציון תרסד ז, טעם נוסף למה הושענא רבה נקבע ליום שבו עושים זכר לנטילת הערבה במקדש.

טעמים שונים נאמרו לנטילת הערבה ולחביטתה. יש שכתבו שהטעם לנטילת הערבה הוא שהערבה רומזת לאנשים השפלים בעם ישראל, אלו שאין בהם תורה ומצוות, ובנטילתה אנו מגלים שגם אלו הם בנים אהובים של הקב"ה, ומורים ששורש הבחירה של הקב"ה בעם ישראל אינו מצד המצוות והמעשים הטובים שעשו בבחירתם, אלא מצד הסגולה הפנימית שהטביע בהם הקב"ה⁴¹.

כמה טעמים נוספים נאמרו למנהג חביטת הערבות. יש שכתבו שעלי הערבה דומים לשפתיים, ובחביטת הערבה יש רמז לכך שעל ידי קיום המצוות המרובות בחודש תשרי מתבטל כוח השטן וכביכול שפתיו ניתנות לארץ, ואין הוא יכול לקטרג על עם ישראל⁴². ויש שכתבו שחביטת הערבה בקרקע רומזת לביעור מידת הדין והורדתה לארץ, ונוהגים כן בהושענא רבה, כיוון שהושענא רבה הוא יום דין⁴³. ויש שכתבו שחובטים את הערבה כדי להרבות בשמחה⁴⁴.

דיני נטילת הערבה

מעיקר הדין די ליטול ערבה אחת⁴⁵, אך טוב ליטול שלוש ערבות⁴⁶. ויש נוהגים ליטול חמש ערבות, וזאת על פי הקבלה⁴⁷. ונוהגים לאגוד את הערבות בחוט

41. עיין שפת אמת סוכות תרס"ו ד"ה ביום הושענא, ותרג"ה ד"ה בהושענא רבה, ושיחות הרב צבי יהודה סגולת ישראל (תשע"ה) עמ' 165. ועיין שערי המועדים סוכות עמ' שמג ואילך.

42. תשובות הגאונים שערי תשובה סימן שמ.

43. של"ה מסכת סוכה פרק תורה אור אות עה.

44. לבוש תרסד ג.

45. שו"ע תרסד ד.

46. משנ"ב תרסד טז. ועיין ר"ן סוכה כב א (בדפי הרי"ף) ד"ה וכמה, שהטעם לדעה זו הוא שישנה מחלוקת כמה בדי ערבה יש לקחת לצורך קיום מצוות ארבעת המינים, יש סוברים שדי בבד אחד, ויש סוברים שדרושים שני בדי ערבה, וכדי להבדיל ערבה זו מהערבה הניטלת עם ארבעת המינים, קבעו מספר שלדעת כולם שונה ממספר הערבות הנצרכות לקיום מצוות ארבעת המינים.

47. משנ"ב תרסד טז.

או בעלה של לולב⁴⁸, להוסיף להן הידור ויופ⁴⁹. וראוי שהערבות תהייה יפות ומהודרות לכבוד המצווה⁵⁰.

נוהגים לחבוט את הערבה בקרקע חמש פעמים, וזאת על פי הקבלה⁵¹. ויש שלאחר מכן חובטים את הערבה על כלים, כדי להסיר חלק מעליה⁵², ולרמוז בכך להסרת מידת הדין מעלינו⁵³. ואין צורך להסיר את כל העלים מהערבה⁵⁴, וראוי להתחשב בכבוד בית הכנסת ובגבאים האחראים על ניקיונו, ולא 'להדר' בהורדת כל העלים מהערבה⁵⁵.

יש הנוהגים לנענע את הערבות מעט, לפני שחובטים אותן⁵⁶.

48. משנ"ב תרסד יז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף סה.

49. עיין מגן אברהם תרסד ד.

50. עיין רמ"א תרסד ד. ועיין שו"ע תרסד ד, שערבה שנשרו עליה ונשאר עליה אחד, כשרה למצווה זו, ועיין רמ"א תרסד ד, ומגן אברהם ה, שבנוגע לשאר ההלכות, דיני ערבה זו זהים לדיני הערבה שבארבעת המינים. ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף ו, ושו"ת שבט הלוי חלק ב סוף סימן נח, שמותר לקיים את מנהג נטילת הערבה וחביטתה בערבה שכבר חבטו אותה, כל עוד נשארו בה עלים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף סד, שכתב כעין זה, ועיין שו"ת זקן אהרן (וואלקין) חלק א סימן ל, שחולק וסובר שאין ליטול ולחבוט ערבה שכבר חבטו אותה, ועיין נטעי גבריאל פרק עט הערה י, שטעם דעה זו הוא שיש בזה ביזיון למצווה, ועיין שבט הלוי שם, שנוהגים להדר ולייחד לכל אדם ערבה בפני עצמו, ואין זה אלא הידור בעלמא, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שלכתחילה יש ליטול ערבה חדשה, ובשעת הדחק אפשר להשתמש בערבה חבוטה. ועיין חזון עובדיה עמ' תמב, שלאחר שהתירו את אגד הלולב, אפשר להשתמש בערבות שנאגדו עם הלולב לקיים את מנהג נטילת הערבה וחביטתה.

51. משנ"ב תרסד יט, חזון עובדיה עמ' תמ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף סה. ועיין הלכות חגים שם, שיש לומר בשעת חביטת הערבה: "חביט חביט ולא בריך". ויוצאי אשכנז אינם נוהגים כן.

52. משנ"ב תרסד יט. ועיין שער הציון תרסד יב, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות ז, שיש להיזהר שהערבות תישארנה כשרות עד סוף החביטה החמישית, כדי לקיים כראוי את מנהג החביטה בקרקע. ועיין חיי אדם כלל קנ"ג סעיף ג, שהמנהג לחבוט את הערבה עד שייפלו כל העלים הוא מנהג של תינוקות, משום שמחה. ועיין בן איש חי שם, וחזון עובדיה עמ' תמב, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שיש לחבוט את הערבה על קרקע שאינה מרוצפת.

53. אליה רבה תרסד יג, בכורי יעקב תרסד טו.

54. משנ"ב תרסד יט.

55. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

56. רמ"א סימן תרסד סעיף ד וסעיף ז, חיי אדם כלל קנ"ג סעיף ג, הליכות שלמה פרק יב סעיף

לאחר שחבטו את הערבות אין לדרוך עליהן או לזרוק אותן ישירות לאשפה ללא עטיפתן בשקית, כיוון שהערבות שימשו למצווה ויש לנהוג בהן כבוד⁵⁷. ויש נוהגים לשומרן לאפיית המצות או לשריפת חמץ, כדי לעשות בהן מצווה נוספת⁵⁸.

נטילת ערבה לנשים וילדים

נשים אינן חייבות לקיים את מנהג נטילת הערבה וחביטתה, כיוון שמנהג זה תלוי בזמן⁵⁹, וכן ילדים קטנים שלא הגיעו לחינוך אינם צריכים לקיים מנהג

ה, איש על העדה (ברונר) סוכות עמ' כד, בשם הגר"ש אלישיב, מנהגי מהרי"צ הלוי מועדים עמ' שעד, בשם הגר"ז, הגר"מ פיינשטיין, והגר"מ שך, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תתכא: טוב ונכון לעשות כן. ועיין ערוך השלחן תרסד ז, שיש שאינם מנענעים את הערבה, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה סעיפים ז-י, שלא הזכיר שיש לנענע את הערבה. וביתר ביאור: בגמרא נאמר שיש לחבט את הערבה. לדעת רש"י, הכוונה היא לנענע את הערבה, ולדעת הרמב"ם, הכוונה היא להכות בה על הקרקע. השו"ע (תרסד ד) פסק כרמב"ם, והרמ"א (תרסד ד) הוסיף שיש לחשוש לשיטת רש"י ולנענע את הערבה לפני שחובטים אותה, וכן נהגו רבים, ויש שלא נהגו בזה. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) שיש לנענע את הערבה כדרך שמנענעים את הלולב, ועיין מנהגי מהרי"צ הלוי שם, שכן נהגו הגר"מ פיינשטיין והגר"מ שך, ועיין מנהגי מהרי"צ שם, בשם הגר"ז, והליכות שלמה שם, ואיש על העדה שם, בשם הגר"ש אלישיב, שאין צריך לנענע את הערבה כדרך שמנענעים את הלולב, ודי לנענע אותה מעט, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

57. משנ"ב תרסד כח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת לך לך סעיף יט, ואוצר ההלכות מועדים חלק א' עמ' רלג. ועיין כף החיים כא ב, וחזון עובדיה עמ' תמט הערה ט. ועיין משנ"ב כא ו, ופסקי תשובות סימן תרסד הערה 62, שדין ארבעת המינים כדין הערבות, ואין להשליכם ישירות לאשפה, ויש נוהגים לשומרם לשריפת חמץ. ועיין שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן נז, שיש הנוהגים להניח את הערבות לאחר חביטתן מעל ארון הקודש, ועיין מועדים וזמנים חלק ב סימן קלא הערה ד, שארון הקודש מרמז למזבח ויש בכך זכר לזקיפת הערבות על גבי המזבח, ועיין דרכי חיים ושלום סוף סימן תשצג, שחולק וסובר שאין להניח את הערבות על ארון הקודש, כיוון שיש בכך פגיעה בכבוד ארון הקודש, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, שאין זה כבוד לארון הקודש להניח עליו ערבות, ובפרט ערבות חבוטות, ולכן על הנוהגים כן להסיר את הערבות מארון הקודש ולהניח במקום אחר, ולא להשאירן על ארון הקודש. ובעניין מה שכתב בספר מועדים וזמנים שם, שארון הקודש מרמז למזבח, כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א שהבימה מרמזת למזבח, ולא ארון הקודש.

58. רמ"א תרסד ט, ומשנ"ב תמה ז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נד סעיף סט.

59. חזון עובדיה עמ' תמג, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כג סעיף כה.

זה⁶⁰. ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים שגם נשים⁶¹, ילדים קטנים וילדות קטנות שלא הגיעו לחינוך מקיימים מנהג זה⁶², כיוון שבסגולת מנהג זה לעורר רחמי שמיים על המקיימו⁶³.

פירוק הסוכה והוצאת הרהיטים ממנה

אין לפרק את הסוכה בהושענא רבה⁶⁴, שמא יזדקקו לה במשך היום⁶⁵. ועוד שיש בזה ביזיון לסוכה, שנראה כאילו היא לטורח על האדם והוא רוצה להיפטור ממנה⁶⁶. מזמן מנחה קטנה (סביב השעה ארבע אחר הצהריים בשעון קיץ), אפשר להחזיר את הרהיטים והכלים שבסוכה לבית⁶⁷, כיוון שניכר שהעברתם מהסוכה לבית היא לכבוד שמיני עצרת הקרב ובא, ואין בכך ביזיון לסוכה⁶⁸.

60. חינוך ישראל (הרפנס) חלק א פרק ב סימן כ עמ' רנה, הליכות והנהגות אמרי סופר חלק ב עמ' שמב.

61. עיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קט, עיין הליכות שלמה פרק יב הערה 21, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כג סעיף כה, עיין תשובות והנהגות חלק ג סוף סימן רד. ועיין שו"ת רב פעלים חלק א סוד ישרים סוף סימן ט, שנשים אינן נוטלות ערבה, ועיין לוח דינים ומנהגים (אהבת שלום) שכן הוא מנהג יוצאי ספרד.

62. עיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קט, עיין הליכות שלמה פרק יב הערה 21, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי פרק כג סעיף כה, נטעי גבריאל פרק עז סעיף טו. ועיין ארחות רבנו שם, שגם לקטן המוטל בעריסה נתנו לאחוז ערבה. ועיין הליכות והנהגות אמרי סופר חלק ב עמ' שמב, שיש שלא נהגו לתת לילדים שלא הגיעו לגיל חינוך ליטול ערבה. ועיין חינוך ישראל (הרפנס) חלק א פרק ב סימן כ עמ' רנה, שדי לתת לילדים שלא הגיעו לגיל מצוות ענף אחד של ערבה, כיוון שמעיקר הדין יוצאים ידי חובה בנטילת ענף אחד.

63. נטעי גבריאל פרק עז הערה כג, מנהגי מהרי"צ הלוי מועדים עמ' שעו הערה כח. ועיין שמחת ישראל (דרדק) חלק ב עמ' תקעד, בשם הגר"ח קנייבסקי: כיוון שקל לעשותו נהגו גם בקטנים. ועיין תשובות והנהגות חלק ג סוף סימן רד.

64. שו"ע תרסו א. ועיין פסקי שמועות סוכה עמ' קלח, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ח קנייבסקי, שגם אדם שנוסע לשמיני עצרת אינו רשאי לפרק את סוכתו בהושענא רבה.

65. משנ"ב תרסו א.

66. מאירי סוכה מח א. ועיין ר"ן סוכה כג א (בדפי הרי"ף) טעם נוסף לכך, שנאמר: "בְּסֻכּוֹת תֵּשְׁבוּ וְשָׁמַעַתְיָם" (ויקרא כג מב), ומשמע שצריך שהסוכה תהיה בנויה כל שבעת הימים.

67. שו"ע תרסו א, ומשנ"ב שם.

68. ערוך השלחן תרסו א.

פרידה מהסוכה

יש הנוהגים להיפרד מהסוכה בהושענא רבה לפנות ערב באכילה ושתיה בסוכה, להראות את חביבות המצווה ואת הקושי להיפרד ממנה לשנה שלמה⁶⁹. בשעת הפרידה מהסוכה יש שנוהגים לומר: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו, שבזכות קיום מצוות סוכה זאת שקיימנו, נזכה ונחיה אורך ימים ושנות חיים לשנה הבאה בירושלים, ונזכה לישוב בסוכה של לויתן כמו שנאמר 'הַתְּמַלֵּא בְּסֻכּוֹת עוֹרֶיךָ'⁷⁰, כן יהי רצון אמך"⁷¹. ויש הנוהגים לנשק את הסוכה לחיבוב המצווה, ואשרי מי שעובד את ה' בשמחה⁷².

69. הליכות שלמה פרק יב הערה 27. ועיין כף החיים תרסז ז.

70. איוב מ לא. ועיין שבת ומועד בשביעית חלק ב (תש"ס) עמ' 345 ואילך, כמה ביאורים מהי סוכת עורו של לויתן.

71. עיין רמ"א תרסז, וכף החיים תרסז ח. ועיין נפש דוד לאדר"ת (מהדורת מכון התורה והארץ) עמ' קי, שהאדר"ת לא היה אומר נוסח זה, אלא היה אומר: "יהי רצון שנזכה גם לשנה הבאה עלינו לטובה לקיים מצוות סוכה וארבעה מינים, שמחת החג ואביזריהו כהלכתם, ולקיים כל המצוות מעתה ועד השנה הבאה עלינו ועל כל ישראל לטובה, אמן".

72. משנ"ב תעז ה, עיין כף החיים תרסז ז.

פרק כו

שמיני עצרת - שמחת תורה

שמיני עצרת ועניינו

היום השמיני של חג סוכות הוא יום טוב, והוא נקרא שמיני עצרת, כיוון שביום זה עוצרים מעשיית מלאכה¹. טעם נוסף לשם 'עצרת' הוא שעוצרים ביום זה את הפרידה מהדבקות בה' ומקדושת הימים המקודשים של ראשית השנה ומתייחדים עמו יום נוסף. כך אמרו חכמים: "משל למלך שזימן את בניו לסעודה לכך וכך ימים, כיון שהגיע זמנם להפטר ממנו, אמר בְּנֵי בְּבִקְשָׁה מִכֶּם, עֲכָבוּ עִמִּי עוֹד יוֹם אֶחָד, קֶשֶׁה עָלַי פְּרִידַתְכֶם"²!

שמיני עצרת מבטא את הקשר המיוחד בין הקב"ה לעם ישראל. בחג הסוכות מקריבים שבעים פרים כנגד שבעים אומות העולם, ובשמיני עצרת מקריבים פר אחד, כנגד ישראל. ואף ששבעים הפרים הקרבים כנגד אומות העולם רבים יותר מהפר הקרב כנגד ישראל, אין ה' שמח אלא בפר היחיד של ישראל, מאהבתו את עמו. כך אמרו חכמים: "משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך, שאין לי הנאה וקורת רוח בשל אלו, אלא בשלך"³. וכן אמרו חכמים: "משל למלך שעשה סעודה שבעה ימים וזימן את כל בני המדינה. כיון שעברו שבעת ימי המשתה אמר לאוהבו, כבר יצאנו

1. עיין רש"י במדבר כט לה.

2. רש"י ויקרא כג לו.

3. סוכה נה ב, ורש"י שם ד"ה שאהנה.

ידינו מכל בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא, ליטרא [=מידת נפח] של בשר או של דג או ירק. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל "ביום השמיני עצרת תהיה לכם", גלגלו במה שאתם מוצאים, בפר אחד ואיל אחד"⁴.

שמיני עצרת הוא חג בפני עצמו ואינו חלק מחג הסוכות⁵. מברכים בו את ברכת "שהחיינו"⁶, אין יושבים בו בסוכה⁷, ובתפילות היום אין אומרים: "ביום חג הסוכות הזה", אלא אומרים: "ביום שמיני חג עצרת הזה"⁸.

ביום זה, המבטא את הדבקות בין הקב"ה לישראל עמו ואת אי רצונם להיפרד זה מזה, תיקנו חכמים שיסיימו את התורה וישמחו בה. זאת כיוון שהתורה היא המחברת ומקשרת בין ישראל לקב"ה, ועל ידה אין אנו נפרדים מה' אלא נשארים קרובים אליו ודבוקים בו כל השנה⁹. ועל כן נקרא חג שמיני עצרת גם 'שמחת תורה'. סיום זה של התורה הוא סיום קריאת כל פרשיות חמישה חומשי תורה, שנקראו בשבתות כל השנה בתפילת שחרית בבתי הכנסת.

4. במדבר רבה (וילנא) פרשת פינחס פרשה כא אות כד.

5. סוכה מח א, משנ"ב תרסח ח.

6. שו"ע תרסח א.

7. רש"י סוכה מח א ד"ה רגל בפני עצמו, שו"ע תרסח א.

8. שו"ע תרסח א. ועיין משנ"ב תרסח ב, שאדם שטעה בתפילת עמידה ובמקום לומר בברכת קדושת היום "ביום שמיני חג עצרת הזה" אמר "ביום חג הסוכות הזה", יחזור ויאמר "ביום שמיני חג עצרת הזה" ואם התחיל את הברכה הבאה, נחלקו האחרונים אם עליו לחזור לברכת קדושת היום, והמשנ"ב לא הכריע, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן צז, ושו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כח אות ה, והליכות שלמה פרק יב סעיף ח, והליכות והנהגות תשרי סימן תרסח, בשם הגרי"ש אלישיב, שהכריעו שאם התחיל את הברכה הבאה אינו צריך לחזור, כיוון ששמיני עצרת נקרא בתורה חג הסוכות, ועיין כף החיים תרסד ג, וחזון עובדיה עמ' תנא, ואור לציון חלק ד פרק מ שאלה א, שחולקים וסוברים שעליו לחזור לברכת קדושת היום, ואם סיים תפילתו, יחזור לתחילת התפילה, ועיין חזון עובדיה שם, שטוב שיתנה שאם הוא אינו צריך לחזור ולהתפלל, תפילה זו תהיה תפילת נדבה. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וזאת הברכה אות יב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נה סעיף ה.

9. בד קודש (פוברסקי) מועדים עמ' שפא, הבן יקיר לי אפריים (קליין) חלק ב עמ' רצז. ועיין שם משמאל מועדים שמיני עצרת ושמחת תורה תרע"ד ד"ה ונראה, וכף החיים תרסח טו, והליכות שלמה פרק יב הערה 48.

מנהג ההקפות

בליל שמחת תורה וביומו, נוהגים להוציא את כל ספרי התורה מארון הקודש ולהקיף את הבימה עמם שבע פעמים, ורוקדים ושרים לכבוד התורה¹⁰. וכל המרבה לשמוח בשמחת התורה בריקוד ובמחאות כפיים, הרי זה משובח¹¹. וכך כותב הרמב"ם: "השמחה שישמח אדם בעשיית

10. רמ"א תרסט א, וכף החיים שם ס"ק כט-ל. ועיין מטעמים החדש סוכות אות כב עמ' 37, שמקיפים את הבימה שבע פעמים כנגד שבעת ימי הבריאה, ורומזים בזה שכל הבריאה היא בשביל התורה, ועיין אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן קמב, שעיקרו של מנהג ההקפות בשמחת תורה הוא במסתורין, על פי דברי המקובלים. ועיין משנ"ב קמז כט, וחינך הקטן למצוות ודיני קטן הערה רלה, בשם הגרש"ז אוירבך, שאין לתת ספר תורה לנער מתחת גיל בר מצווה. ועיין גשר החיים חלק א פרק כג אות ג סעיף ז, והליכות שלמה פרק יב סעיף יא, וחזון עובדיה עמ' תסז, שצ"ל הנמצא בתוך שנת האָבֶל על אחד מהוריו, או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, יכול להקיף את הבימה עם ספר תורה, כיוון שבהליכה עם ספר תורה אין שמחה, אך לא ירקוד, ועיין אשי ישראל פרק מז הערה צג, בשם החזון איש, שחולק וסובר שצ"ל רשאי לרקוד כשספר התורה בידו, ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב (תשס"ג) חלק ב סימן לו, שסובר שצ"ל רשאי לרקוד בשמחת תורה, אך ירקוד מעט פחות מכפי שהוא רגיל בשנים רגילות, ועיין שמחת המועדים (הולנדר), בשם הגר"ם ברנסדופר, שבקהילות החסידים נהגו שצ"ל משתתף בריקודים בשמחת תורה.

11. חזון עובדיה עמ' תסב. ועיין משנ"ב תרסט ה, ושער הציון תרסט ה, שחכמים היתירו לרקוד ולמחוא כפיים בשמחת תורה לכבוד התורה, אף שבשבתות ובימים טובים אסור לרקוד ולמחוא כפיים, שמה האדם יתקן כלי שיר (ועיין פסקי תשובות סימן שלט אות ד, שמנהג הרבה קהילות קדושות לרקוד ולמחוא כפיים בשבת בעת ששרים שירות ותשבחות לה', ואין להרהר אחריהם), ועיין משנ"ב שלט ח, שאסור להשמיע קול בפעמונים. ועיין ערוך השולחן יורה דעה רפב ה, ואור לציון חלק ד פרק מ שאלה ב, שאסור לשבת בזמן שרוקדים עם ספר התורה, כיוון שחובה לעמוד לכבוד ספר התורה כאשר מוליכים אותו ממקום למקום, אך מותר לשבת בין הקפה להקפה, כיוון שספר התורה עומד במקום אחד, ועיין חזון עובדיה עמ' תסה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נה סעיף כט, שהקלו כן רק לזקנים וחולים, ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף ט, שיש ללמד זכות על היושבים בשעת הצורך גם בזמן ההקפות, מלבד בסיבוב הראשון שמסובבים את הבימה בכל אחת משבע ההקפות, וטעם החילוק בין הסיבוב הראשון להמשך ההקפה הוא שבסיבוב הראשון חובה להקיף את הבימה עם הספר, לכן לא ניתן לומר שכל בית הכנסת הוא מקומו של ספר התורה, אך לאחר הסיבוב הראשון, שיכולים ללכת עם ספר התורה בכל בית הכנסת, כל בית הכנסת נחשב מקומו של ספר התורה, וכאשר ספר התורה נמצא במקומו, אין חובה לעמוד, ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ה סימן קלט אות ו, שכתב כעין זה, ועיין הליכות שלמה שם, טעם נוסף להקל, שהאנשים הרוקדים סביב ספר התורה נחשבים כמחיצה בין היושבים ובין ספר התורה, והגר"י אריאל שליט"א אמר לנו

המצוה ובאהבת הא-ל שצוה בהן, עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי להיפרע ממנו, שנאמר: 'תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב'¹². וכל המגיס דעתו (-מתגאה), וחולק כבוד לעצמו, ומתכבד בעיניו במקומות אלו, חוטא ושוטה. ועל זה הזהיר שלמה ואמר: 'אַל תִּתְּהַדָּר לִפְנֵי מֶלֶךְ'¹³. וכל המשפיל עצמו, ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול המכובד העובד מאהבה. וכן דוד מלך ישראל אמר: 'וְנִקְלַתִּי עוֹד מִזֹּאת וְהִיִּיתִי שָׁפֵל בְּעֵינֶי'¹⁴, ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה', שנאמר: 'וְהַמֶּלֶךְ דָּוִד מִפְּזִז וּמִכִּרְפָּר לִפְנֵי ה'¹⁵. וכן האר"י הקדוש גילה לאיש סודו שכל ההשגות שהשיג, שנפתחו לו שערי החכמה ורוח הקודש, באו לו על ידי שהיה שמח בכל עוז בשמחה של מצווה¹⁶. ומסופר על הגאון מווילנה שהיה רוקד בשמחת תורה לפני התורה בכל כוחו¹⁷, "והיה שמח מאוד ברוב עוז וחדווה, וחכמת אדם תאיר פניו כלפיד אש בוערת, ומספק כף אל כף ומכרכר בכל עוז לפני ספר התורה"¹⁸.

יש מיוצאי אשכנז הנוהגים לקרוא בתורה בפרשת וזאת הברכה בליל שמחת תורה לאחר ההקפות, ומעלים לתורה שלושה עולים, ולאחר הקריאה אומרים חצי קדיש¹⁹.

שכאשר ההקפות מתארכות יש לסמוך על המקילים.

12. דברים כח מז.

13. משלי כה ו.

14. שמואל ב פרק ו פסוק כב.

15. שמואל ב פרק ו פסוק טז. רמב"ם סוכה ח טו. ועיין משנ"ב תרסט ו, שאין לבטל שום מנהג שנהגו לכבוד התורה. ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף טז, שאף שאסור לאכול לפני תפילת מוסף יותר מכביצה מזונות, בשמחת תורה נוהגים לקדש לאחר תפילת שחרית ולאכול יותר מכביצה מזונות, כיוון שרבים מקדשים יחד ובוודאי יזכירו זה לזה שעליהם להתפלל מוסף, ועיין שם טעם נוסף להקל בזה.

16. הקדמה לספר חרדים התנאי הרביעי, ומשנ"ב תרסט יא.

17. חיי אדם כלל קנ"ג סעיף ז.

18. מעשה רב אות רלג.

19. משנ"ב תרסט טו, ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), והקריאה בתורה והלכותיה פרק עה סעיפים א-ב.

קריאת התורה

בשמחת תורה בתפילת שחרית לאחר ההקפות, קוראים בתורה בשלושה ספרים. בספר הראשון קוראים את פרשת וזאת הברכה, ומסיימים את התורה. בספר השני קוראים את פרשת בראשית, כדי להראות שהתורה חביבה עלינו, ואף שסיימנו אותה, מיד אנו מתחילים לקורא מחדש. ובספר השלישי קוראים את קרבנות החג בפרשת פנחס²⁰.

נוהגים להעלות לתורה את כל המתפללים בבית הכנסת, לכבוד התורה וכדי שכל אחד יזכה לשמוח בשמחת לימוד התורה²¹. ועוד טעם יש לזה, שכל אחד יברך בציבור את ברכות התורה, ויודה לה' על שבחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו²².

גם את הילדים נוהגים לעלות לתורה²³, כדי לחנכם לתורה ולחבבה עליהם²⁴.

20. שו"ע תרסח ב, ומשנ"ב שם. ועיין שבלי הלקט סימן שעב ד"ה שנו חכמים. עיין ליקוטי מהרי"ח סדר שמחת תורה (מהדורות תשע"ג) עמ' שסז, שיש נוהגים להגביה את ספר התורה הפוך, כאשר הכתב כלפי העם והחלק האחורי של הקלף כלפי המגביה, רמז למה שאמרו חכמים "הפוך בה (בתורה) והפוך בה שהכל בה", ועיין זרח השמש (דבליצקי) שמיני עצרת עמ' נג אות לג, שמשמע שהנוהגים כן, מגביהם כך את כל ספרי התורה. ועיין ליקוטי מהרי"ח שם, שרק אדם שבטוח בכוחו שהספר לא יישמט מידיו, יעשה כן.

21. רמ"א תרסט א, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף יד, וחזון עובדיה עמ' תעא, שכאשר מתחלקים לכמה מניינים כדי להעלות את כל המתפללים לתורה ואין די מקום בבית הכנסת, מותר לקחת ספר תורה לבית סמוך ולהחזירו לאחר הקריאה. ועיין משנ"ב קלה לז, שבבית כנסת שיש בו כהנים רבים, לאחר שקראו לכהן, ללוי ולישראל אפשר לקרוא שוב לכהן, אך יש להקפיד לקרוא אחריו ללוי ולישראל. ועיין הליכות שלמה פרק יב סעיף טו, ואשי ישראל פרק מז הערה קיז, בשם הגר"ח קנייבסקי, שכאשר חוזרים וקוראים את פרשת וזאת הברכה וכבר כל הכהנים עלו לתורה, אפשר לעלות ישראל ולומר "עמד פלוני בן פלוני אף על פי שיש כאן כהן". ועיין שו"ת משיב דבר חלק ב סימן מח, שכאשר חוזרים וקוראים את פרשת וזאת הברכה והעלו כהן לתחילת הפרשה, וכבר כל הלוויים עלו לתורה, אפשר לקרוא לישראל מיד אחרי הכהן.

22. הליכות שלמה פרק יב הערה 50.

23. עיין רמ"א תרסט א.

24. עיין שערי אפרים שער ח סעיף נז.

ילדים היודעים לקרוא בתורה עולים לתורה בפני עצמם²⁵, וילדים שאינם יודעים לקרוא בתורה עולים יחד, בעלייה הנקראת 'כל הנערים', ופורסים טלית מעל ראשיהם, והעולה לתורה מברך את ברכות התורה בקול ומוציאם בברכתו²⁶. ויש נוהגים שהקטנים מברכים יחד עם העולה²⁷. ולאחר מכן אומרים את הפסוק: "הַמִּלֶּאךְ הַגָּאֵל אֶתִּי מִכָּל רָע יְבָרֶךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתֵי אֲבֹתָם וַיִּצְחַק וַיִּדְּגוּ לָרֶב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ"²⁸. ויש המוסיפים לומר את פסוקי ברכת כהנים ופסוקי ברכה נוספים²⁹.

העולה המסיים את פרשת חזאת הברכה נקרא 'חתן תורה', והעולה המתחיל את חומש בראשית נקרא 'חתן בראשית'³⁰. הטעם לכינויים אלו הוא שהקשר בין עם ישראל לתורה נמשל לקשר בין חתן לכלה, לכן המסיים את התורה ומשלים את המצווה נקרא 'חתן תורה', והמתחיל את סדר הלימוד החדש נקרא 'חתן בראשית'³¹. ונוהגים לעלות לעליות אלו תלמידי חכמים המוכתרים בכתר תורה או אנשים חשובים מגדולי הקהל³².

25. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נה סעיף יב. ועיין הליכות שלמה פרק יב דבר הלכה כ, שמשום כבוד התורה יש לעלות לתורה רק ילדים שמבינים את ענין העלייה והקריאה (גיל תשע בערך), ועיין שערי אפרים שער ח סעיף נז בפתחי שערים, וכף החיים תרסט ד, שמשמע שניתן לעלות ילדים מגיל שש-שבע.

26. חזון עובדיה עמ' תעח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נה סעיף יב.

27. שערי אפרים שער ח סעיף נז, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). ועיין פסקי תשובות תרסט ו, שזהו המנהג הנפוץ בקרב יוצאי אשכנז.

28. בראשית מח טז. משנ"ב תרסט יד. ועיין משנ"ב שם, שאומרים את הפסוק "הַמִּלֶּאךְ הַגָּאֵל" לפני הברכה, ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), בשם הגר"ש דבליצקי, ופסקי תשובות תרסט ו, שהמנהג לומר פסוק זה לאחר הברכה.

29. חזון עובדיה עמ' תעח.

30. משנ"ב תרסט א, חזון עובדיה עמ' תעב.

31. סדר היום סדר שמחת תורה: "המסיים נקרא חתן תורה, שעל ידו נשלם הסדר ועיקר החתונה על ההשלמה, והמתחיל חתן בראשית, שהוא זכה להתחיל הסדר, ונקרא חתן שעל ידו חזרו להתחיל, ובין זה ובין זה מקשטים התורה, זה בכה וזה בכה, כחתן שמקשט את הכלה בתכשיטים".

32. משנ"ב תרסט א, חזון עובדיה עמ' תעב.

גדולה מעלת המסיים את התורה, שכן אמרו חכמים שהגומר את המצווה כאילו עשאה כולה, והוא נוטל שכר כנגד כולם³³. וכן גדולה מעלת המתחיל את התורה, שכן הוא נחשב כמכניס את הכלה לחופה³⁴. והזוכה בעליות אלו "ישמח ויגיל בלב שמחה עצומה מאוד שזכה למצווה גדולה זו, וביחוד חתן התורה ישמח שזכה בסיומה של תורתנו הקדושה, התמימה והנחמדה"³⁵.

תפילת "יזכור"

לאחר קריאת התורה וההפטרה, נוהגים יוצאי אשכנז לומר את תפילת "יזכור", שבה נודבים צדקה לעילוי נשמת הנפטרים ומתפללים עליהם שזכות זו תעמוד להם, שייזכרו לטובה ויזכו לשהות במחיצת אבותינו ואימותינו הקדושים³⁶.

נוהגים שהמתפללים שהוריהם בחיים יוצאים מבית הכנסת בזמן תפילת "יזכור"³⁷, כיוון שלא ראוי שחלק מהאנשים יעסקו בתפילה וחלק ישתקו וימתנינו³⁸. ועוד שהזכרת הנפטרים והכאב המתלווה לה עלולים לעורר את צערם של הסובבים, ואין לאדם לצער את חברו בחג³⁹.

33. הלכות רי"ץ גיאת הלכות לולב עמ' קנט, מחזור ויטרי סימן תיח ד"ה לעיל.

34. מחזור ויטרי סימן תיח ד"ה לעיל.

35. יסוד ושורש העבודה שער האיתון שמחת תורה. ועיין שם, שבמקום שמוכרים עליות אלו בכסף, יש להשתדל לקנות עליות אלו.

36. עיין משנ"ב תרסט טו, ושו"ע תרכ"א ו, ומשנ"ב שם.

37. קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלג כא, ושערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה, שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט, אשרי האיש פרק כז אות ה. ועיין שו"ת אבני דרך חלק ט סוף סימן עז, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיש לקיים מנהג זה גם במניין של בחורים צעירים, שרוב ככל הבחורים אינם צריכים לומר "יזכור", וזאת גם אם היציאה מבית הכנסת גורמת לרעש ואי סדר.

38. שערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה.

39. שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט אות ז, בשם הגר"מ אפשטיין. ועיין שם, לפירוט טעמים נוספים למנהג זה.

אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם"

בתפילת מוסף מתחילים לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם", ונוהגים לומר לפני כן פיוטים העוסקים בבקשת הגשמים⁴⁰.

אין להתחיל לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בתפילת מוסף לפני שהכריזו בבית הכנסת "משיב הרוח ומוריד הגשם". לכן בקהילות שנוהגים לומר בהן את פיוטי הגשם בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף, יש להקפיד להכריז לפני תפילת הלחש של מוסף "משיב הרוח ומוריד הגשם", כדי שהציבור יוכל לומר זאת כבר בתפילת לחש של מוסף⁴¹.

אדם שנאלץ להתפלל תפילת מוסף ביחידות, יקפיד להתפלל לאחר שהכריזו "משיב הרוח ומוריד הגשם" בבית הכנסת שהוא רגיל להתפלל בו, כדי שיוכל לומר בתפילתו "משיב הרוח ומוריד הגשם"⁴².

ראוי היה להתחיל לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" ביום טוב ראשון של חג הסוכות, כיוון שהדין על המים הוא בחג סוכות. אך אין מזכירים גשם בסוכות כיוון שהוא סימן קללה, שכן הוא אינו מאפשר לקיים את מצוות ישיבה בסוכה. לכן בחלוף חג הסוכות מתחילים לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם". ומתחילים לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" רק בתפילת מוסף, כיוון שבזמן חז"ל בתפילת ערבית של שמיני עצרת, חלק מהציבור לא היה מגיע לתפילה, שכן בתי הכנסת היו מחוץ לעיר, וההליכה אליהם בחושך היתה כרוכה בטרחה ובסכנה⁴³; ובתפילת שחרית לא ניתן להכריז "משיב

40. עיין שו"ע תרסח ב, וחזון עובדיה עמ' תפה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נו סעיף א. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) שיש מיוצאי אשכנז הנוהגים ששליח הציבור לובש קיטל בתפילת גשם.

41. שו"ע ורמ"א סימן קיד סעיף א וסימן תרסח סעיף ב.

42. שו"ע קיד ב. ועיין פסקי תשובות קיד אות ד, שכל אדם נגרר אחר הציבור שעמו הוא רגיל להתפלל.

43. עיין רש"י שבת כד ב, ומשנ"ב קיד ב, ושיח יצחק חגיגה קונטרס תפילת כל פה עמ' קלה ד"ה בירושלמי.

הרוח ומוריד הגשם" לפני תפילת עמידה, כיוון שאסור להפסיק בדיבור בין ברכת "גאל ישראל" לבין תחילת תפילת עמידה⁴⁴.

איסור ישיבה בסוכה בשמיני עצרת

אסור לשבת בסוכה בשמיני עצרת, כיוון שאין להוסיף על מצוות התורה, ואדם היושב בסוכה בשמיני עצרת נראה כאילו הוא מוסיף יום אחד למצוות הישיבה בסוכה⁴⁵. אדם שנצרך לשבת בסוכה בשמיני עצרת, עליו לפתוח סמוך לשקיעה בהושענא רבה פתח בסכך, בגודל ארבעה על ארבעה טפחים (שלושים ושניים ס"מ על שלושים ושניים ס"מ), ועל ידי זה יהיה ניכר שיישבתו בסוכה אינה לשם מצווה⁴⁶.

הקפות שניות

במוצאי שמחת תורה נוהגים לעשות הקפות נוספות לכבודה של תורה, וזאת על פי הקבלה⁴⁷, ורגילים לקרוא להקפות אלו "הקפות שניות".

אסרו חג

היום שלמחרת שמיני עצרת נקרא 'אסרו חג', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ובשתייה⁴⁸. משמעות הביטוי 'אסרו חג' היא קשירת החג, ומקורו

44. משנ"ב קיד ב.

45. שו"ע תרסו א. ועיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם ו, שהאיסור לשבת בסוכה הוא רק בשמיני עצרת, שהוא סמוך לחג הסוכות, אך באסרו חג מותר לשבת בסוכה.

46. שו"ע תרסו א, ומשנ"ב שם.

47. שו"ת אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן קמב, כף החיים תרס"ט ל, חזון עובדיה עמ' תס, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נה סעיף כה. ועיין הלכות חגים שם, שיש שנוהגים לעשות הקפות גם בתפילת מנחה. ועיין שו"ת אורח משפט למרן הרב קוק זצ"ל סימן קמב ד"ה ואע"פ, וחזון עובדיה עמ' תס, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נה סעיף כז, שמותר להוציא את ספרי התורה מבית הכנסת לרחובה של עיר לצורך הקפות שניות, כיוון שהוצאת ספרי התורה היא לכבוד התורה.

48. רמ"א תכ"ב. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצניסקי), והליכות שלמה תשרי פרק יב סעיף כד,

בפסוק בתהילים "אָסְרוּ חַג בַּעֲבֹתֵיכֶם עַד קִרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ"⁴⁹. משמעו של פסוק זה הוא שיש לקשור את קרבן החג בחבלים עד להקרבתו על המזבח⁵⁰, אך חז"ל דרשו מפסוק זה שאפשר להיות קשור לחג גם ביום שלמחרת החג⁵¹, ולמשוך את ההארות הרוחניות שהיו בחג ליום הבא אחריו⁵².

מאסרו חג עד ראש חודש חשוון אין אומרים תחנון⁵³, כיוון שברוב ימי החודש עד אסרו חג לא אמרו תחנון, ומיעוט הימים הנותרים נגררים אחרי הרוב⁵⁴.

וארחות רבנו חלק א (תשע"ד) עמ' קלב, ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שאין אומרים באסרו חג את הפרק "לְמַעַן וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון". ועיין שו"ת תורה לשמה סימן קמ, שטוב ללבוש בגדי שבת באסרו חג ולנהוג בו כבחול המועד.

49. תהילים קיח כז.

50. רד"ק שם.

51. עיין סוכה מה ב, ורש"י שם ד"ה באכילה, בפירוש השני.

52. עיין שו"ת תורה לשמה סימן קמ, ושו"ת רב פעלים חלק א סוד ישרים סימן ז, על פי האר"י הקדוש.

53. כף החיים קלא צח, חזון עובדיה עמ' תפז, לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק).

54. כף החיים קלא צח. ועיין מועד דוד עמ' רנח (בתוך אור דוד - יונגרייז - על התורה חלק ב), שאין אומרים תחנון בימים אלו, כיוון שבמים אלו אנשי כנסת הגדולה ביטלו את יצר הרע של עבודה זרה, והחלישו את יצר הרע של עריות.

הערות למעיין

- א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.
- ב. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים מופיעים **בכל אחד** מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנ"ד ה", הכוונה היא שהדברים מופיעים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.
- ג. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם מופיעים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנ"ד ב, ומשנ"ב שם יג", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.
- ד. כאשר מקור מופיע במשפט הראשון ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.
- ה. כאשר במשפט הראשון המילה "עיין" מופיעה לפני המקור, אפשר שהדברים אינם מפורשים במקור אלא קרובים לו.